

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT POLİTİKASI ANABİLİM DALI**

144938

**TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN YOKSULLAŞMAYA ETKİSİ
(1994-2002)**

144938

MASTER TEZİ

**Hazırlayan
Alparslan A. BAŞARAN**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. M. Nejat ÇOŞKUN**

Ankara-2004

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT POLİTİKASI ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN YOKSULLAŞMAYA ETKİSİ
(1994-2002)**

MASTER TEZİ

**Hazırlayan
Alparslan A. BAŞARAN**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. M. Nejat ÇOŞKUN**

Ankara-2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

.....ait

.....adlı çalışma, jürimiz tarafından

.....

İktisat Politikası Anabilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Üye.....

Üye.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR CETVELİ.....	v
ŞEKİL VE TABLO CETVELİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR, TANIMLAR VE ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ

1.1. YOKSULLUK.....	5
1.1.1 YOKSULLUK KAVRAMI.....	5
1.1.2. YOKSULLUK TANIMLARI.....	8
1.1.2.1. Mutlak Yoksulluk (Absolute Poverty).....	8
1.1.2.2. Göreli Yoksulluk (Relative Poverty).....	9
1.1.2.3. Objektif Yoksulluk.....	11
1.1.2.4. Subjektif Yoksulluk.....	11
1.1.2.5. Gelir Yoksulluğu.....	11
1.1.2.6. İnsani Yoksulluk.....	12
1.1.2.7. Çeşitli Yoksulluk Tanımları.....	13
1.1.3. YOKSULLUK ÇİZGİLERİ (Poverty Lines).....	14
1.1.3.1. Fayda Düzeyi Maliyeti Olarak Yoksulluk.....	16
1.1.3.1.1. Refah Oranı Yöntemi.....	17
1.1.3.1.2. Eşdeğer Harcama Metodu.....	17
1.1.3.1.3. Mutlak ve Göreceli Yoksulluk.....	18
1.1.3.2. Tanımlama ve Referans Sorunları.....	19
1.1.3.3. Objektif Yoksulluk Çizgileri.....	21
1.1.3.3.1. Yetenekler ve Gelir.....	21
1.1.3.4. Subjektif Yoksulluk Çizgileri.....	23
1.1.3.4.1. Minimum Gelir Sorusu.....	24

1.1.4. YOKSULLUK ENDEKSLERİ.....	25
1.1.4.1. Kafa Sayısı Endeksi (Head-count Ratio).....	26
1.1.4.2. Yoksulluk Açığı Endeksi.....	28
1.1.4.3. Sen Endeksi.....	30
1.1.4.3.1. Tekdüzelik (Monotonicity) Aksiyomları.....	30
1.1.4.3.2. Aktarma (Transfer) Aksiyomları.....	31
1.1.4.3.3. Odak (Focus) Aksiyomu.....	33
1.1.4.4. Foster-Greer-Thorbecke Endeksi.....	35
1.1.4.5. Bileşik Yoksulluk Endeksleri.....	36
1.1.4.5.1. İnsani Gelişim Endeksi (İGE).....	37
1.2. EKONOMİK KRİZ VE YOKSULLUK.....	39
1.2.1. Krizlerin Yoksulları Etkileme Kanalları.....	39
1.2.1.1. Nisbi Fiyat Değişimleri.....	40
1.2.1.2. İşgücü Talebinde Değişimler.....	41
1.2.1.3. Maddi Varlıklarda Düşüş ve Sermaye Kazanç ve Kayıpları.....	41
1.2.1.4. Kamusal Transferler.....	42
1.2.1.5. Toplumsal Etkiler.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA'DA YOKSULLUĞUN BOYUTLARI VE EKONOMİK KRİZ TECRÜBELERİ

2.1. DÜNYA'DA YOKSULLUK.....	45
2.1.1. Bölgeler İtibariyle Dünya'da Yoksulluğun Boyutu.....	46
2.1.2. Seçilmiş Bazı Ülkeler İtibariyle Dünya'da Yoksulluğun Boyutu.....	50
2.2. EKONOMİK KRİZLER VE SOSYAL ETKİLERİ.....	55
2.3. LATİN AMERİKA'DA EKONOMİK KRİZLER, YOKSULLUK, EŞİTSİZLİK VE SOSYAL GÖSTERGELER.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BOYUTLARI VE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN (1994-2001) YOKSULLUĞA ETKİLERİ

3.1. TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BOYUTLARI.....	65
3.1.1. Türkiye'de Yoksulluk Üzerine Yapılmış Çalışmalar.....	65
3.1.2. Türkiye için Yoksulluk Sınırı Hesaplaması.....	67
3.1.2.1. Kullanılan Veri Kaynağı.....	67
3.1.2.2. Çalışmadaki Yoksulluk Sınırı Hesaplama Teknikleri...68	
3.1.2.2.1. Alınması Gereken Asgari Kalori Miktarı Yaklaşımı (Minimum Gıda Sepeti).....	69
3.1.2.2.2. Temel Gereksinimler Yaklaşımı.....	71
3.1.2.2.3. Medyan Gelirin Yarısı Yaklaşımı.....	72
3.1.3. Türkiye'de Yoksulluk Sınırları ve Oranları.....	73
3.1.4. Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Endeksleri.....	77
3.1.5. Türkiye'de Yoksulluğun Profili	82
3.1.5.1. Yoksulluk ve Hane Büyüklüğü.....	83
3.1.5.2. Yoksulluk ve Eğitim Durumu.....	84
3.1.5.3. Yoksulluk ve Yaş Kompozisyonu.....	85
3.1.5.4. Yoksulların Harcama Dağılımı.....	87
3.1.5.5. Yoksulluk ve Sektörel Dağılım.....	88
3.1.5.6. Yoksulluk ve İşteki Durum.....	89
3.1.5.7. Yoksulluk ve Sosyal Güvenlik.....	90
3.2. TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN (1994-2001) YOKSULLUĞA ETKİSİ.....	92
3.2.1. Ekonomik Kriz ve Milli Gelir.....	93
3.2.2. Ekonomik Kriz ve Nisbi Fiyatlar.....	95
3.2.3. Ekonomik Kriz ve İşsizlik.....	98
3.2.4. Ekonomik Kriz ve Gelir Dağılımı.....	98
3.2.5. Ekonomik Kriz, Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Kaynakları ve	

Transfer Politikaları.....	99
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA.....	111
ÖZET.....	122
SUMMARY.....	123

KISALTMALAR CETVELİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
CGE	Cinsiyet Gelişimi Endeksi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devler Planlama Teşkilatı
E	Hane Halkı Yetişkin Fert Sayısı
FAO	Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı
G	Gini Katsayısı
GAA	Güçlü Aşağı Aktarma
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GT	Güçlü Tekdüzelik
GYA	Güçlü Yukarı Aktarma
H	Kafa Sayısı Endeksi
HDR	Human Development Report
HPI	Human Poverty Index
HTHAR	Hane Halkı Aylık Toplam Tüketim Harcaması
HTKD	Hane Halkı Toplam Kullanılabilir Değerleri
I	Gelir Açığı Oranı
ILO	International Labour Office
IMF	International Monetary Fund
İ.İ.B.F	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İGE	İnsani Gelişim Endeksi
İYE	İnsani Yoksulluk Endeksi
MA	Minimal Aktarma
MGHAR	Minimum Alınması Gereken Kalori Değerinin Maliyeti
MGY	Hane Halkı Medyan Gelirinin Yarıısı
MRS	Marjinal İkame Oranı
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
TGHAR	Temel Gereksinim Yaklaşımına Göre Yoksulluk Çizgisi
TL	Türk Lirası

TABLO VE ŞEKİL CETVELİ

Tablo 1	: Bileşik Yoksulluk Endeksleri: Tanımlar.....	38
Tablo 2	: Dünya'nın Değişik Bölgelerinde Yoksul Nüfus ve Yoksulluk Oranları, 1987 ve 1998.....	47
Tablo 3	: Dünya'nın Değişik Bölgelerinde Görelî Yoksulluk Oranları, 1987 ve 1998.....	49
Tablo 4	: Uluslararası Yoksulluk Çizgisine Göre Seçilmiş Ülkelerde Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Açığı.....	51
Tablo 5	: Seçilmiş Ülkelerde Değişik Refah Göstergeleri ve İnsani Gelişme Endeksi, 1999.....	52
Tablo 6	: Seçilmiş Ülkelerde Gelir Dışı Refah Göstergeleri.....	54
Tablo 7	: Latin Amerika'da Kriz ve Yoksulluk.....	60
Tablo 8	: Latin Amerika'da Eşitsizlik ve Kriz.....	61
Tablo 9	: Latin Amerika'da Ekonomik Krizlerin Sosyal Etkileri.....	63
Tablo 9	: (Devamı) Latin Amerika'da Ekonomik Krizlerin Sosyal Etkiler.....	64
Tablo 10	: Minimum Tüketilmesi Gereken Kalori Miktarı İçin Gıda Sepeti.....	69
Tablo 11	: Fertlerin Demografik Yapılarına Göre Önerilen Kalori Tüketimi.....	70
Tablo 12	: Kullanılan Tekniklerin Özeti.....	72
Tablo 13	: Türkiye'de Kişi Başına Yoksulluk Sınırı (Cari Fiyatlarla).....	73
Tablo 14	: Fert Başına Yoksulluk Çizgileri (ABD Doları).....	74
Tablo 15	: Yoksulluk Çizgileri (Türk Lirası).....	75
Tablo 16	: Yoksulluk Oranları.....	76
Tablo 17	: Türkiye Geneli Gelir Dağılımı.....	78
Tablo 18	: Yoksulların Gelir Dağılımı Ölçüleri.....	79
Tablo 19	: Yoksul Tanımlarına Göre Gelir Dağılımı.....	80
Tablo 20	: Yoksulluk Endeksleri.....	81
Tablo 21	: Yoksulluğun Dağılımı (%).....	82
Tablo 22	: Yoksul Hane Büyüklüğü (%).....	84

Tablo 23	: Yoksul Hane Halkı Reisinin Eğitim Durumu (%).....	85
Tablo 24	: Yoksulların Yaş Kompozisyonu.....	86
Tablo 25	: Yoksul Hane Halkının Harcama Dağılımı (%).....	87
Tablo 26	: Yoksul Hane Halkı Reisinin Çalıştığı Sektör (%).....	88
Tablo 27	: Yoksul Ferdin İşteki Durumuna Göre Dağılımı (%).....	89
Tablo 28	: Yoksul Fertlerin Sosyal Güvenlik Kurumu Dağılımı (%).....	91
Tablo 29	: 1994 Yılı Aylar İtibariyle Yoksulluk Oranları.....	96
Tablo 30	: Türkiye Geneli Gelir Dağılımı.....	99
Tablo 31	: Gelir Dağılımı Eşitsizliği Ayrımı.....	100
Tablo 32	: Transfer Ödemelerinin Bütçe İçindeki Yüzde Oranları.....	102
Tablo 33	: Fert Başına Toplam Transfer Gelirleri (2001).....	104
Tablo 34	: Toplam Transfer Gelirleri Dağılımı (%) (2001).....	105
Şekil-1	: Subjektif Yoksulluk Sınırı.....	24
Grafik 1	: 1987 Fiyatlarıyla GSMH Değişim Hızı.....	93
Grafik 2	: Kişi Başına GSMH (Cari Alıcı Fiyatlarıyla-ABD Doları).....	94
Grafik 3	: Kişi Başına GSMH Büyüme Hızı (Cari Alıcı Fiyatlarıyla- ABD Doları).....	94
Grafik 4	: İşsizlik Oranları.....	96
Grafik 5	: Toplam Transfer İçerisinde Yüzde Paylar.....	103

GİRİŞ

Yoksulluk insanlık tarihinin en önemli ve süregelen problemlerinden biridir. Tarih boyunca varolan tüm toplumlar ve devletler şiddeti ve yoğunluğu farklı olmakla birlikte yoksullukla yüz yüze kalmıştır. En ilkel avcı toplayıcı toplumlardan günümüz toplum yapılarına kadar yoksulluğu yaratan ve yoksulluğa sebep olan unsurlar toplumlar ve toplumların gelişmişlik düzeyleri ile ilişki olarak farklılık göstermiştir. Bu tarihsel gerçeklik, yoksulluğun insanlık tarihi kadar eski olduğunu ve zenginlikle birlikte gelecekte de var olacağını göstermektedir.

Bu tarihsel bakış açısı, yoksulluğun, “zenginlerin ve yoksulların şehri ayrımının özgürlükleri yok ettiği ve düzensizliklerin temel nedenini oluşturduğunu ileri süren Plato’dan, “sınıf farkları azaltılmadan halkların eşitliğinin ve otoritenin sağlanamayacağını” vurgulayan Rousseau’ya, “ekonomik sistemlerin başarı ve başarısızlıklarının en yoksul yurttaşların durumunu ne ölçüde iyileştirebildikleriyle ölçülmesi gerektiğine” işaret eden Adam Smith’den, yoksul sınıfları “rekabet ve piyasa serbestisinin bir ürünü” olarak gören Marshall’a, ILO’nun 1944 yılında benimsediği Philadelphia Deklerasyonu’nda yer alan “Herhangi bir yerde yoksulluk, her yerde refah için bir tehlike oluşturur” görüşüne ve Papa II. J. Paul’ün Arjantin’in Vatikan Büyükelçisi’ne söylediği “vatandaşlarının çoğunu dışlayan bir sosyal örgütlenme modeli kabul edilemez” sözlerine kadar uzanan ve çok uzun bir zaman diliminde ilgi çeken, eski bir konu olduğunu göstermektedir (Şenses, 2001: 12) .

Yoksulluk salt kelime anlamıyla bile korkunç, ürkütücü ve insanların genellikle kaçmak istediği bir durumu ifade eder. Yoksulluğu sadece açlık veya iyi beslenememe olarak ele almak yanlış bir yaklaşımdır. İnsanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için, temel gıda gereksinimleri dışında giyim, barınma, eğitim, sağlık gibi zaruri ihtiyaçları da mevcuttur. Bu iktisadi gereksinimlerin yanında, yoksulluğun sosyolojik ve psikolojik bir yönü de

vardır. İnsan sosyal bir varlıktır ve dışlanmışlık, marjinalleşme, sosyal tecrit ve aile bağlarında kopukluk gibi toplumsal eksiklikler yoksulluğa yol açan önemli sebepler arasında yer almaktadır.

Yoksulluğun, bu karmaşık, çok boyutlu ve değişkenli yapısı, hiç şüphe yok ki bir bölgeden diğerine ve zaman içinde kuşaktan kuşağa farklılık göstermiştir. Bu sebepten ötürü yoksulluk tanımlanması ve karşılaştırılması oldukça güç ve göreceli bir kavramdır.

Günümüzün globalleşen dünyasının, insanlara sağlamış olduğu teknolojik, ekonomik ve sosyal imkanlar son yüz yılda tarihin geri kalanına kıyasla karşılaştırılmayacak ölçüde ilerleme göstermesine karşın, yokluk ve/veya yoksulluk olanca şiddetiyle devam etmektedir. Dünya'da yaklaşık olarak her beş kişiden biri yoksuldur ve yeryüzünün sanayileşmiş zengin ülkeleri ile sanayileşme yarışında geride kalan diğer ülkeler ve açlık sınırının altında yaşayan milyonlarca insanı doğrudan ilgilendiren yoksulluğa yönelik olarak her geçen gün daha fazla çalışma ve araştırma yapılmaktadır. Dünya Bankası uluslararası bir kuruluş olarak bu konuda en fazla çalışmayı yapan kuruluştur ve bu kuruluşun 1990'lı yıllar ile 2000'li yıllar arasında yoksulluğun ortadan kaldırılması ve yoksullukla mücadele konusundaki yaklaşımları, son on yılda yaşanan gelişmeler ve başarısız sonuçlar sebebiyle farklılık göstermektedir.

Özellikle son on yılda yaşanan gelişmeler Dünya'da olduğu kadar Türkiye'de de yoksulluk sorununu ön plana çıkarmıştır. Yoksulluk diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik büyüme ve kalkınmanın önünde var olan en önemli engeldir ve bu engel Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin ve doğal afetlerin yarattığı olumsuz etkiyle birlikte daha da derinleşmiştir.

Bu çalışma, öncelikle 1994 ve 2001 yıllarında Türkiye'de yoksulluğun boyutu, derinliği ve şiddeti ile göreceli yoksulluk profilinde yaşanan değişimler

üzerinde duracak ardından 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin, yoksulluk üzerinde yarattığı etkiler araştırılacaktır.

Yoksulluğun tanımlanmasına ve ölçülmesine ilişkin çaba ve tartışmalar on dokuzuncu yüzyılın sonlarında İngiltere’de yapılan çalışmalardan bu yana sürmektedir. Kriz ve yoksulluğa ilişkin çalışmalar ise 1980’li yıllarda başlayıp, özellikle 1990 sonrası globalleşen dünya düzeninde ekonomik krizlere karşı daha savunmasız ve kırılgan olan gelişmekte olan ve geçiş ülkeleri tecrübeleri doğrultusunda hız kazanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde, yoksulluğa ilişkin tanım ve kavramların yanı sıra yoksulluğa ilişkin ölçüm yöntemleri üzerinde ayrıntılı şekilde durulduktan sonra ekonomik krizlerin yoksulları etkileme kanalları veya bir başka ifade ile aktarım mekanizmaları üzerinde örneklerle durulacaktır.

İkinci bölümde, uluslararası kuruluşlarca en son yayınlanan veriler kullanılarak dünyada yoksulluğun boyutları, profili ve özellikleri değişik ülke ve ülke grupları dahilinde değerlendirilecek ve bunların zaman içinde gösterdiği değişiklikler üzerinde durulup, dünya ekonomisi genelinde ve Latin Amerika özelinde son yirmi yılda yaşanan ekonomik krizlerin sosyal etkileri ve yoksulluğu nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır.

Yoksulluğa yol açan temel unsurları, yoksulluğun şiddet ve yoğunluğunun nerde keskinleştiğini ve zaman içinde yoksulluğun profilinde varolan değişimleri belirlemek yoksulluğu karşı etkili önlemler geliştirmenin ön koşuludur. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye’de 1994 yılından 2001 yılına yoksul nüfusunda, yoksulluk oranlarında, yoksullar arası gelir dağılımı ve yoksulluk endekslerindeki değişim üzerinde durulduktan sonra yoksulları kendi içlerinde yüzde yirmilik gelir dilimlerine ayırıp, görel yoksulluğun şiddetinde ve yoğunluğunda yaşanan tecrübeler analiz edilecek ve aynı yöntemle yoksulluğun profilinde 1994 yılından 2001 yılına yaşanan değişimler üzerinde durulduktan sonra Türkiye’de 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin yoksulluğu nasıl etkilediği araştırılacaktır.

Öncelikle krize ilişkin temel göstergeler incelendikten sonra, nisbi fiyatlar kanalıyla 1994 krizinin, iş gücü talebiyle 1994 ve 2001 krizlerinin, gelir dağılımı, gelir dağılımı eşitsizliğinin kaynakları ve transfer politikaları ile 1994 ve 2001 krizlerinin yoksulluğu nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır. Son olarak Türkiye’de var olan yoksulluğun boyutları ve ekonomik krizlerin yoksulluk üzerindeki tahribi göz önüne alınarak krizlere karşı yoksul yanlısı çözüm önerileri üzerinde durulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR, TANIMLAR VE ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ

1.1. YOKSULLUK

1.1.1. YOKSULLUK KAVRAMI

Pratikte herhangi bir şeyin ne anlama geldiğini idrak etmek onu tanımlamak ve analiz etmekten daha kolaydır. Herhangi biri yoksul, yoksun, darlık içinde veya muhtaç dediğimizde genellikle ne anlatmak istediğimiz net olarak anlaşılmaktadır. Fakat bu gibi sözcükler farklı insanlara farklı şeyler ifade edebilir ve bunu olağan bir dilde (lisanda) anlatmak ve sosyal analizin gerektirdiği kesin fonksiyonları yerine getirebilecek şekilde ifade etmek oldukça güçtür. Yoksulluk 'sadece' düşük gelir ya da 'sadece' yokluk değildir (Spicker 1993:9).

Yoksulluk insanoğlunun acı çektiği en önemli problemlerden biridir. Schultz bir konuşmasına şöyle başlamıştır ; “dünyada birçok insan yoksul, bundan dolayı eğer yoksul olmanın ekonomisini bilirsek ekonominin gerçek konularını bilebiliriz¹” (Bös, Rose ve Seidl 1988:73).

Yoksulluk açlıktır. Yoksulluk barınacak, sığınacak yerin olmamasıdır. Yoksulluk hasta olmak ve doktora muayene olamamaktır. Yoksulluk okula gidememek ve okuma bilmemektir. Yoksulluk iş sahibi olmamak, gelecek için korku ve endişe duymaktır. Yoksulluk temiz olmayan su sebebiyle hastalanan çocuğun ölmesidir. Yoksulluk kudretsizliktir, temsil edilmeme ve özgürlükten mahrum olmaktır. Yoksulluğun mekandan mekana ve zaman boyunca

¹ Schultz, T. W. 1980: “Nobel Lecture: The Economics of Being Poor.” Journal of Political Economy 88: 639-651.(Bös, D., M. Rose ve C. Siedl 1988 “Welfare and Efficiency in Public Economics”, Springer-Verlag, Berlin.)

değişen bir çok yüzü vardır ve bir çok şekilde tanımlanabilir. Yoksulluk sıklıkla insanların kaçmak istediği bir durumdur (World Bank, 2003:2).

Oppenheim ve Harker (1996:5)'e göre yoksulluk maddi olarak, sosyal olarak ve duygusal yönden eksikliklerdir. Onlara göre yoksulluk ortalama gelire sahip herhangi bir kişiye göre gıda, ısınma ve giyinmeye daha az harcama yapmaktır. Hatta bu kalemlere ne kadar harcama yapıldığı değil, yapılmadığı önemlidir.

Yoksulluk sadece parasal bir eksiklik değildir. Haklar ve ilişkilerle ilgili olarak insanlara nasıl davranıldığıdır ve insanların kudretsizlik, mahrum edilme ve itibar kaybı ile ilgili olarak kendilerini nasıl kabul ettikleriyle ilgilidir. Ancak yeterli gelir eksikliği bunun can alıcı noktasıdır (Oppenheim ve Harker, 1996:7).

Türk Dil Kurumu sözlüğünde yoksulluk; yoksul olma durumu, sefillik, sefalet ve fakirlik olarak yer almaktadır. Yoksul ise geçinmede çok sıkıntı çeken kimse, fakir olarak tanımlanmıştır. Aynı sözlükte Arapça kökenli bir kelime olan fakir ise geçimini güçlüğüle sağlayan yoksul, fukara ve zavallı olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 1992:1636-1637).

Dixon ve Macarow (1998:1)'a göre yoksulluk tüm toplumlara her zaman ahlaki ve politik olarak meydan okuyan sürekli bir problemdir. Onlara göre yoksulluk hayatta kalabilmek için gerekli olan şeylerin eksikliğini gösterir. Kısacası yoksul bir bireyin normal şartlarda uygun bir şekilde giyinme ve beslenme yeteneği yoktur ve bunun sonucu olarak ölüm riskiyle karşı karşıyadır.

Yoksulluk; hayatta kalabilmek için ihtiyaçları ya da rahatlığı sağlayan unsurların yokluğudur (United Nations,1997:125).

Yoksulluk kavramına yaklaşım iki gruba ayrılabilir; ilk grup yoksulluk sebepleriyle ilgilenir ve kaynak ve/veya olanak eksikliklerine odaklanmıştır, diğer grup ise yoksulluğun sonuçlarıyla ilgilenir ve yoksul yaşam şartları ve yoksulların alışkanlık ve davranışlarını inceler. İlk grup anglo-saxon, dolaylı ve geçimlik özellikler gösterirken, ikinci grup kıtasal, dolaysız veya temel ihtiyaçlar ve göreceli yoksulluk özellikleri gösterir. İlk grup para, maddi varlıklar, sermaye (fiziksel ve beşeri) ve zaman gibi kaynakların eksikliği ile ilgilenirken, ikinci grup yaşam şartları ve koşulları, alışkanlıklar ve davranışları dikkate alan yoksul durumu ile ilgilenir (Miller ve Sanod, 1996:50).

Adam Smith (1776:13) yoksulluğu, belirli ihtiyaçların yokluğu olarak tanımlar. Ülkenin geleneklerine göre, saygın insanlar hatta en düşük seviyedeki insanların bile böyle bir yokluk içinde olması onurlu bir yaşam için hoş görünmemektedir. Bu tanımdan iki yüz yıl sonra, 19 Aralık 1984 tarihinde Avrupa Birliği Fakirlik Programı çerçevesinde Konsül Deklarasyonunun aldığı karara göre yoksulluğun geniş tanımı şöyledir; “Yoksul olarak kabul edilen kişiler, aileler ve gruplar Avrupa Birliği Üye Ülkelerinde kabul edilebilir minimum yaşam düzeyinden, kaynaklarının (maddi, kültürel ve sosyal) sınırlı olması sebebiyle dışlananlardır.

Pete Alcock ise yoksulluğun kabul edilmiş, doğru ve bilimsel bir tanımının olmadığını, yoksulluğun kaçınılmaz olarak politik bir kavram olduğunu, bundan dolayı üzerinde anlaşılmadığını ve birden çok tanımının olabileceğini söyler (Alcock, 1997:3).

Görüldüğü üzere yoksulluk kavramı oldukça karmaşık, çok boyutlu ve göreceli bir kavramdır. Bir bölgeden bir bölgeye veya zaman içinde farklılıklar göstermektedir. Maltus (1803:4) da eserinde, hemen hemen tüm yoksullukların göreceli olduğunu ifade etmiştir (United Nations,1997:125). Bu göreceliliğin, ortaya çıkardığı kavram zorluğu kaçınılmaz olarak beraberinde farklı yoksulluk tanımlarını getirmektedir.

1.1.2. YOKSULLUK TANIMLARI

Sen (1976:219)'e göre yoksulluğun ölçülmesinde iki farklı sorunla karşılaşılır; birincisi toplam nüfus içerisinde yoksulları belirlemek, ikincisi ise yoksullara ilişkin uygun bilgileri kullanarak yoksulluk indeksi oluşturmaktır. Şenses(2001:63)'e göre yoksulluğun ölçülmesine ilişkin temel aşamalar; yoksulluğun tanımlanması, yoksulluk kıstaslarının, ölçüm sorun ve yöntemlerinin belirlenmesi ve sonuçların değerlendirilmesi olarak sınıflandırılmıştır. Kısacası herhangi bir yoksulluk çalışmasında öncelikli hedef toplumda kimin yoksul olduğunu belirlemek için belirli kriterleri kapsayan bir yoksulluk tanımının yapılmasıdır. Oysa üzerinde görüş birliğine varılmış bir yoksulluk tanımı olduğu söylenemez. Tanımlar, yoksullara bakış açılarına göre farklı değer sistemlerine sahip bir toplumsal yapıdan bir diğerine ve zaman içinde değişiklik göstermektedir. Bu sebeple literatürde yoksulluğa ilişkin bir çok tanım bulunmaktadır ve bu tanımların hemen hepsi yoksulluğun farklı kıstaslarını göz önüne alarak belirli sınırlamalar getirmişlerdir. Ancak bu tanımların anlamlarını açıklamak ve belirledikleri kıstaslar arasındaki farklılıkları ele alarak bunları birbirinden ayırmak oldukça güç ama gerekli bir iştir.

1.1.2.1. Mutlak Yoksulluk (Absolute Poverty)

Mutlak yoksulluk, hane halkı ya da hane halkı fertlerinin biyolojik olarak hayatlarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları asgari gelir ve harcama düzeyine veya kişilerin yaşamda kalabilmek için gerekli asgari tüketim harcamasını gerçekleştirecek gelire sahip olmaması şeklinde tanımlanabilir (World Bank, 2000:33). Bu yaklaşım, hayatta kalma (survival) kriterine dayandığından ve bu kriterin gerçekleşebilmesi için bireyin veya hane halkının kendini geçindirebilme (subsistence) kabiliyetine sahip olması gerektiğinden mutlaklıdır. Ülkelerarası karşılaştırmalar için elverişli bir yaklaşımdır. Bu amaç doğrultusunda, ülkelerin içinde bulundukları farklı koşulları ve gelir dağılımındaki farklılıkları dikkate almaksızın her ülkeye

uygulanabilecek bir global yoksulluk sınırı belirlenebilir. Örneğin Dünya Bankası mutlak yoksulluk sınırı olarak günlük bir dolar geliri kıstas almıştır. Bu sınır temel tüketim ihtiyaçlarının karşılayacağı varsayılan mal demetinin maliyetine denk gelen bir yoksulluk düzeyidir. Başka bir ifadeyle, bu yoksulluk sınırı daha alt düzeyde yaşamı sürdürmenin mümkün olmadığı bir asgari tüketim seviyesidir ve bu sınırın altında gelire sahip olan kişi veya hane halkı yoksul olarak sınıflandırılmaktadır.

Yoksulluk kavramında olduğu gibi, mutlak yoksulluk kavramı da temel olarak yaşamda kalabilme ve biyolojik olarak ihtiyaçları karşılayabilme kıstaslarına dayandığından görecelidir. Literatürde bu yaklaşıma ilişkin ilk çalışma, Seeborn Rowntree'nin 1899 yılında York şehri için yaptığı yoksulluk analizidir. Rowntree gıda, giyim, ısınma ve barınma gibi temel ihtiyaçları satın alabilecek bir gelir düzeyi belirlemeye çalışmıştır ve bu gelir düzeyinin altında kalanları yoksul olarak kabul etmiştir (World Bank, 2000:17). Ancak bundan sonraki çalışmalar gıda ,giyim, ısınma ve barınma gibi temel ihtiyaçlara temiz içme ve kullanım suyu, asgari sağlık hizmetleri ve temel eğitim gibi kriterleri de ekleyerek, mutlak yoksulluk tanımının kıstaslarını genişletmişlerdir. Bu kriterlerin genişliği mutlak yoksulluğa ilişkin çalışmalarda belirlenecek yoksulluk düzeyini çeşitlendirmiş ve bunun sonucu olarak mutlak yoksulluğun hesaplanmasına ilişkin çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım sorununun yanında, ihtiyaçların ve bunun tatmin seviyelerini ve bu ihtiyaçların parasal değerlerinin hesaplanması da oldukça güç ve göreceli bir iştir. Bundan dolayı Türkiye'deki bir yoksullukla Hindistan'daki bir yoksulluğun kıyaslanması veya Marmara Bölgesindeki bir yoksullukla Doğu Anadolu bölgesindeki bir yoksulluğun mutlak olarak kıyaslanması belirlenecek kıstaslar bakımından zorlaşmaktadır.

1.1.2.2. Göreli Yoksulluk (Relative Poverty)

Görel yoksulluk tanımı, kişinin bir toplumsal varlık olmasından hareket etmekte ve kendisini biyolojik olarak değil, toplumsal olarak yeniden

üretebilmesi için gerekli tüketim ve yaşam düzeyinin saptanmasını içermektedir (UNDP, 1998:16). Bu kavrama göre yoksulluk sadece kaynaklara erişememe ve yaşamı sürdürmeme meselesi değildir. Yoksulluk, kişi ya da hane halkının, içinde yaşadığı toplum tarafından kabul edilen asgari bir yaşam düzeyine sahip olup olmadığı ile alakalı bir konudur. Bu nedenle görelî yoksulluk kavramı farklı grupların sahip olduğu mutlak gelir düzeyinden daha ziyade gelir ve refahın dağılımındaki farklılıklara odaklanır. Başka bir ifade ile, görelî yoksulluk kavramı, yoksul hane halkı veya birey ile o toplumda yaşayan ve mevcut koşullara göre ortalama bir gelire sahip olan hane halkı veya birey arasında gelir kaynaklarına sahip olma kabiliyeti açısından farkı ifade eder (Dumanlı, 1996:7-8).

Yoksulluğa ilişkin bu tanımı, Adam Smith (1776:76) şu şekilde ifade etmiştir; " Benim anlayışıma göre ihtiyaçlar, sadece hayatın devamı için gerekli olan mallar değil aynı zamanda ülkenin geleneği, saygı değer insanlar hatta en düşük seviyedeki insanlar için bile olması gereken mallardır".

Literatürde bu tanıma ilişkin ilk belirli ve kapsamlı çalışma yine İngiltere'de 1979 yılında Peter Townsend tarafından yapılmıştır. "İngiltere'de Yoksulluk" adlı bu çalışma yoksulluğun görelî görünümünü geniş bir şekilde ortaya koymaktadır (Townsend,1979:18). Townsend, Smith'i doğrular nitelikte şunu ifade etmiştir; "yoksulluk, kişilerin beslenme, topluma katılım ve toplumun geniş kesimi tarafından kabul gören yaşam standartlarından yoksun olmasıdır".

Bu yaklaşıma göre, yoksulluk sadece parasal bir eksiklik değil aynı zamanda toplumun alışkanlık ve geleneklerinden dışlanmadır. Diğer bir ifade ile toplum içinde bireylerin sosyal ve kültürel olarak kendilerini ifade edememeleri ve toplumsal yapıdan uzaklaştırılmalarıdır.

1.1.2.3. Objektif Yoksulluk

Objektif yoksulluk yaklaşımı (refah yaklaşımı) yoksulluğu neyin meydana getirdiğini ve kişileri yoksulluktan kurtarmak için nelerin gerektiği konusunda önceden belirlenen (normatif) değerlendirmeleri içerir (Aktan, 2002:43). Yaklaşım belirli bir referans fayda düzeyini çapa olarak almaktadır. Bu düzey bireyin topluma tam olarak katılmasını da içeren aktif ve sağlıklı bir yaşam sürmesine yetecek uygun bir tüketim düzeyidir. Bu refah düzeyini belirlemede tüketilen malların yanında bireyin toplumla olan ilişkileri de göz önüne alındığından, genellikle bu düzeyi tanımlamada güç, kapasite ve/veya yetenek olarak çevirebileceğimiz capabilities kavramı kullanılmıştır. Sen (1984:747)'e göre yoksulluk bu sabit iktidarlar veya yetenekler kümesi açısından tanımlanmalıdır ve bu yetenekler bireyin yaşamda yaptığı aktivitelerdir. Kısacası bu görüşe göre, bu yetenekler için gerekli olan tüketilecek mallar değişebilir fakat bu yetenekler değişemez.

1.1.2.4. Subjektif Yoksulluk

Subjektif yaklaşım yoksulluğun tanımlanmasında kişilerin tercihlerine önem verir. Besin gereksinimlerini de içeren temel ihtiyaçlar subjektif esaslı ve sosyal olarak belirlenen şeylerdir. Psikolog ve sosyologlara göre bireyin içinde bulunduğu şartların etkisi ile tükettiği belirli mallardan elde ettiği refah anlayışı etkilenir. Bundan dolayı gerekli olan mallar ile lüks olanlar arasında ayırım subjektif ve sabit olmaktan çıkar ve sosyal olarak tespit edilir ve değişir (Brady, 2003:724).

1.1.2.5. Gelir Yoksulluğu

Gelir yoksulluğu (income poverty) yaşamı sürdürmek ya da asgari yaşam standardını karşılamak için kişi veya hane halkının ihtiyaç duyduğu temel gereksinimlerin karşılanabilmesi bakımından yeterli miktarda gelirin elde edilmemesi durumu olarak tanımlanabilir. Genellikle gelir yoksulluğu

hesaplamalarında asgari bir yaşam düzeyini sağlamak için gerekli gelir, yoksulluk sınırı olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk sınırının altında bir gelir/tüketim seviyesine sahip olan kişi veya hane halkı yoksul olarak adlandırılır (Aktan, 2002:44). UNDP'nin 1998 yılında çıkardığı yoksulluk raporunda ise gelir yoksulluğu, minimum düzeyde yeterli gelir veya harcama yoksunluğu olarak tanımlanılmıştır (UNDP, 1998:16).

1.1.2.6. İnsani Yoksulluk

Yoksulluğu belirlemeye ilişkin şu ana kadarki izlediğimiz yol; temel gereksinimlerin belirlenmesi ve bu gereksinimleri satın alabilecek parasal bir gelirin belirlenmesi veya bu gereksinimleri elde etmek için gerekli harcama miktarının bulunması temeline dayalıdır. Ancak yoksulluk yukarıda da vurgulandığı gibi salt parasal ölçüme dayalı bir kavram değildir.

Birleşmiş Milletlerin bir alt organı olan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nation Development Programme-UNDP), her yıl yayınladığı İnsani Gelişme Raporu'nda (Human Development Report-HDR) , yoksulluğu parasal olarak ölçen gelir yoksulluğu yanında, 1996 yılındaki raporunda, yoksulluğu diğer yönlerle de açıklayan Sosyal İmkanlar Yoksulluğu (Capability Poverty) kavramını da ortaya atmıştır (Özbek, 2001: 55). Bu kavram parasal gelir dışında, minimum düzeyde gerekli sosyal imkanlara bireylerin ne ölçüde sahip olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yani kavram yoksulluğun sadece parasal olarak ölçülmeyeceğini, bireylerin insani gelişme için gerekli temel ihtiyaçlara ne ölçüde sahip olduklarının da ölçülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Aktan, 2002:44).

1997 yılında bu kavram değiştirilerek İnsani Yoksulluk (Human Poverty) adını almış ve bu yoksulluğu ölçmek için insani yoksulluk endeksi (Human Poverty Index) geliştirilmiştir. Yoksulluk, parasal yoksulluğun azaltılması, ortalama yaşam beklenti süresinin uzatılması, sağlıklı doğum

olanaklarının artırılması ve okuryazarlık yada okullaşma oranının yükseltilmesiyle yakından ilişkilidir. Fakat İnsani Yoksulluk endeksi ile İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index) karıştırılmamalıdır. İnsani Gelişme Endeksi, bir toplumun ya da ülkenin gelişmesini ölçmektedir. İnsani Yoksulluk Endeksi ise yoksulluğun boyutlarını, toplumda gelişme dışında kalmış insanların oranını ölçmektedir (Özbek, 2001:55).

Bu tür endeksler, ilerde yoksulluk endeksleri bölümünde (1.1.4.) tekrar üzerinde duracağımız birleşik yoksulluk göstergeleridir ve tanımları gereği yoksulluğu tek bir kıstas altında ölçmek yerine, onu bir çok kıstasın bir bileşkesi olarak ele almaktadırlar.

1.1.2.7. Çeşitli Yoksulluk Tanımları

Ülkelerin ve yoksulların içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında, yoksulluğa ilişkin bu genel tanım ve yaklaşımlarda farklı kriterler ortaya çıkmaktadır. Bu kriterler, yoksullara ilişkin özelliklerdir ve toplum içinde yoksul bireylerin sınıflandırılmasında farklılıklara sebep olmaktadır.

Yoksulluğu, yoksulların yaşadıkları yerlere göre sınıflandırdığımızda kentsel yoksulluk (urban poverty) ve kırsal yoksulluk (rural poverty) tanımları karşımıza çıkmaktadır. Kırsal ve kentsel alanlardaki toplulukların yaşam standartları ve faaliyet düzeyleri birbirinden farklı olduğundan her iki bölge için belirlenecek yoksulluk kıstaslarının da farklı olması gerekmektedir. Örneğin Hindistan için yapılmış çalışma kentsel alanlar için günlük, asgari gıda-enerji gereksiniminin 2100 kalori, kırsal alanlar için 2400 kalori olduğunu göstermiştir (Şenses, 2001:63). Bu kıstasın dışında kentsel ve kırsal bölgelerde fiyatlar genel düzeyi, maliyetler, temiz su, okullaşma vb. gibi değişkenler farklı değerlere sahip olduklarından yoksulluk tanımlarının da birbirinin aynı olması beklenemez.

Genel olarak, kırsal yoksullar bağımsızlık, güvenlik, öz saygı, kimlik, sosyal ilişkilerin samimiyeti ve yakınlığı, karar alma özgürlüğü ve hukuki ve siyasi haklar gibi yoksulluğun daha çok kalitatif, kentsel yoksullar ise yetersiz gelir, yetersiz tüketim düzeyi gibi kantitatif boyutu önemsemektedirler (DPT, 2001:105).

UNCHS (Habitat) yoksulluğa kent ve konut bağlamında yeni açılımlar getirerek insani yerleşim koşullarını günün ihtiyaçlarını gözetir biçimde genişletmiş ve kent yoksulları için yeni barınma kriterleri getirmiştir. Kent özelinde yaşanan konut sorunları için “kent yoksulları” kavramını, ülke genelindeki konut sorunu için ise “barınma yoksulluğu” (housing poverty) kavramını kullanmıştır. Ayrıca bunlarla beraber çalışmakta olan ama yoksulluktan kaçamayan bireyler için “çalışan yoksullar” (working poor) kavramını kullanılmıştır. Bu grup içine çalışabilir durumdaki yoksullar da girmektedir. “Çalışan Yoksullar”ın genel özelliği düşük eğitim düzeyi ve vasıfsız işgücü olarak özetlenmiştir (UNCHS ,1996:15).

FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı) ve WHO (Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Teşkilatı), Dünya Bankası’nca saptanmış olan “mutlak yoksulluk” kriterini esas alarak, yoksulluğun yoğunluğunu ölçmek amacıyla yeni bir tanım geliştirmiştir. Bu kriter göre gelirin tamamını harcadığı halde, mutlak yoksulluk kriterinde esas alınan kalori miktarının yalnızca % 80’ini karşılayabilenler “ultra yoksul” olarak tanımlanmaktadır. WHO bu tanıma açılımlar getirerek ultra yoksulluğun beş yıldan fazla sürmesi halinde bu şekilde yaşayan bireylerin durumlarının düzeltilmesinin olanaksız olduğunu savunmuş ve bu kategoriye girenleri “kronik yoksul” olarak tanımlamıştır (DPT, 2001:106).

1.1.3. YOKSULLUK ÇİZGİLERİ (Poverty Lines)

Belirli kıstaslar ışığında yoksulluk tanımları yapıldıktan sonra bu tanımlara göre toplumda kimlerin yoksul, kimlerin yoksul olmadığının

belirlenmesi gerekmektedir. Bu belirleme, uygulamada yoksulluk çizgileri kavramını beraberinde getirmiştir.

Yoksulluk çizgisi, yaşam ihtiyaçlarının karşılanması için tahmin edilen minimum düzeydir (United Nations,1997:128). Bu çizgi bireyin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, hayatta kalabilmesi veya gerekli olan kalori miktarını alabilmesi için uzmanlar tarafından belirlenmiş izafi bir çizgidir. Şüphesiz, yoksulluk tanımlarının kapsamalarına göre bu çizgi değeri de değişmektedir.

Yoksulluk çizgileri, hükümetlere ve sivil toplum kuruluşlarına yoksulların yaşam koşulları hakkında bilgi veren önemli enstrümanlardır biridir. Uygulamada parasal tabanlı ölçülen tek bir yoksulluk çizgisi yoktur. Yoksulluk tanımlarının kıstaslarına göre değişen bir çok yoksulluk çizgisi mevcuttur. Ancak uygulamada varolan bu yoksulluk çizgilerinin en belirgin özelliği, bileşik yoksulluk endeksleri hariç, bu izafi eşiği parasal bir değerle ifade etmeleridir (World Bank, 1997:70).

Yoksulluk çizgilerinin iki farklı rolü vardır. Birincisi; bireyi yoksul saymadan önce yaşam için gerekli minimum düzeyin ne olduğunu belirler. Diğer bir rolü ise farklı aile büyüklükleri ve kompozisyonları, farklı yaşam bölgeleri ve farklı zamanlar için bireyler arası karşılaştırma yapılmasına olanak verir. Bu rol yoksulluktan kaçmak için farklı özelliklere sahip birey veya hane halkının minimum düzeyde bir yaşama kavuşması için ne kadar harcama yapması gerektiğini gösterir. Her iki rolde yoksulluğun tanımlandıktan sonra ölçülmesi için gerekli olan yöntem ve tekniklerin yoksulluk çizgisi kavramıyla vücut bulacağını ortaya koymaktadır (Atkinson, 1997:19).

Genel olarak literatürde yoksulluk çizgileri belirli bir zaman ve yerde belirli bir bireyin referans fayda düzeyinin parasal maliyetidir. Böyle bir refah düzeyini elde edemeyen bireyler yoksul sayılmaktadır. Ancak burada önemli olan refahın nasıl hesaplanacağıdır (Ravallion, 1998:3).

1.1.3.1. Fayda Düzeyi Maliyeti Olarak Yoksulluk

Ekonomi biliminde refahın karakterize edilmesi için en yaygın kullanım tüketilen mallar üzerine tanımlanan fayda fonksiyonudur. Bu fonksiyon sayesinde alternatif tüketim sepetleri üzerinden tüketici tercihleri üretilir. Bu yaklaşımı takip ederek, yoksulluk çizgisini tüketicinin harcama fonksiyonundaki bir nokta olarak tanımlayabiliriz. Bu nokta belirli hane halkı özellikleri ve geçerli fiyatlar düzeyinde hane halkının belirli fayda düzeyini elde etmek için ödeyeceği minimum maliyeti gösterir (Kamerschen ve Diğerleri, 1989:740-745).

Bu şöyle formüle edilebilir; q miktarında (vektör) mallar sepetini tüketen ve x (vektör) özelliklere sahip bir hane halkını dikkate alalım. Maddi olarak yeterli tüm tüketim sepetleri için hane halkı fayda fonksiyonu, belirli x karakterinde her muhtemel q için tek bir sayı atayan, $u(q, x)$ varsayılır. Tüketicinin harcama fonksiyonu ise $e(p, x, u)$ 'dur. Bu fonksiyon u fayda düzeyinde x karakterli hane halkının p fiyat vektörüyle karşılaştığındaki minimum maliyet düzeyidir. (Eğer gerçek fayda düzeyi dikkate alınsa idi, $e(p, x, u)$ hane halkı fayda maksimizasyonu için tüketime yapılan gerçek harcama düzeyi olacaktı, $y=pq$) Eğer u_z 'yi yoksulluktan kaçmak için gerekli fayda düzeyi olarak gösterirsek yoksulluk çizgisi aşağıdaki gibi yazılabilir (Ravallion, 1998:3).

$$z=e(p, u, u_z) \quad (1)$$

Başka bir ifade ile yoksulluk çizgisi, piyasa fiyatlarında ve belirli hane halkı özellikleri için fayda düzeyinde yoksulluğun minimum maliyetidir. Bu yaklaşım fayda temelinde yoksulluk çizgisinden, para temelinde yoksulluk çizgisine nasıl ulaştığımızı göstermektedir ancak fayda düzeyinde yoksulluğu nasıl tanımladığımızı anlatmamaktadır.

Bu yaklaşım çerçevesinde yoksulluğu ölçmek için, yoksulluk çizgisi ile toplumdaki tüketim harcamaları dağılımına ilişkin verileri birleştirip analiz etmek gerekir. Bu analiz başlıca iki yöntem kullanılarak yapılabilir.

1.1.3.1.1. Refah Oranı Yöntemi

Bir bireyin tüm geliri z ile deflate edildiğinde, refah göstergesi açık ve basit olarak y/z olacaktır ve burada y (pq) toplam harcamadır. y/z 'nin değeri genellikle "refah oranı" olarak ifade edilir. Benzer şekilde bir kişinin "yaşamının gerçek maliyeti" hesaplanabilir. Bu, referans hane halkı özellikleri x' ve referans piyasa fiyatlar p' için $e(p, x, u_z)/e(p', x', u_z)$ ' dir. Burada belirli yer ve zamanda belirli demografik özelliklere sahip hane halkı "temel" alınmıştır. Yaşam maliyeti, her bireyin yoksulluk çizgisinin temel yoksulluk çizgisi $z' = e(p', x', u_z)$ 'ye oranıdır. Böylece, bu maliyet tüm gelirleri karşılaştırılabilir parasal birimlere dönüştürmek için kullanılabilir. Burada tek bir yoksulluk vardır ve bu "temel" olarak alınmıştır (Ravallion, 1998:3).

Kısacası bu yöntem bireyin reel gelir düzeyini temel yoksulluk düzeyi ile kıyaslayarak, bireyin yoksul olup olmadığına karar vermektedir.

1.1.3.1.2. Eşdeğer Harcama Metodu

Alternatif olarak, bir bireyin maliyet fonksiyonu kullanılarak "eşdeğer harcama" (veya "para ölçümlü fayda") ölçümü hesaplanabilir.

$$y^e = e[p', x', v(p, x, y)] \quad (2)$$

p' ve x' sabit olduğundan, y^e faydanın artan bir fonksiyonudur ve herkes için aynı fonksiyondur. Böylece temel yoksulluk çizgisi z' ile ilgili olarak refah oranı hesaplanabilir. Buradan "eşdeğer refah oranı" y^e/z' olarak elde edilir. O halde tüm bireyler üzerinden elde edilen eşdeğer harcamalar

veya reel harcamaların dağılım bilgilerinden yoksulluk ölçümü tanımlanabilir (Ravallion, 1998:4). Bu yöntem bireylerin harcama düzeyleri ile temel yoksulluk çizgisi kıyaslaması sonucunda, bireylerin yoksul olup olmadıklarına karar vermektedir.

1.1.3.1.3. Mutlak ve Göreceli Yoksulluk

Mutlak ve göreceli yoksulluk arasındaki fark şu şekilde belirtilebilir; mutlak yoksulluk zaman ve mekan üstüne, “reel değer” üzerine kurulu iken, göreceli yoksulluk çizgisi ortalama harcama üzerine kurulur (Blackorby ve Donaldson, 1987:266). Ancak burada göreceli yoksulluk çizgisi ile ifade edilmek istenen şey, medyan veya ortalama gelirin bir oranı olan yoksulluk çizgisi değildir çünkü böyle bir yoksulluk çizgisi çok özel bir durumdur. Bir yoksulluk çizgisi aynı refah düzeyine sahip iki bireyi aynı şekilde ele almayı ve bu bireylerin yoksulluk karşılaştırmalarında tutarlı olmayı garanti etmelidir. Oysa, refah cinsinden mutlak yoksulluk çizgisi, yoksulluk çizgisinin ortalama harcamaya göre sabit (değişmeyen) olmasını gerektirmez. Yani zaman ve mekan üstünde referans fayda düzeyi belirleme ihtiyacı gerekmemektedir çünkü bu düzey satın alma gücü cinsinden belirlenmiştir (belirli tüketici tercihleri ve belirli fiyatlarda). Bu durum ise, refahı neyin belirlediğine bağlıdır. Eğer refah bazı referans gruplarının ortalamalarıyla ilgili olarak harcamalara dayalı ise, yoksulluk çizgisinin reel değeri ortalama ile değişecektir (Ravallion, 1998:5). Bunu daha iyi açıklamak için, bireyin faydasını y harcaması ile ifade edelim:

$$u=u(y, r) \quad (3)$$

Burada $r=y/m$ bireyin göreceli harcamasıdır, m ise bireyin yaşadığı ülke nüfusundan referans ortalama harcama düzeyidir. Burada her iki yaklaşıma göre, fayda fonksiyonunun arttığını varsayalım. Yoksulluk çizgisi fayda uzayında “mutlak” olarak ele alınmakta fakat tüketim uzayında “göreceli” olmaktadır. O halde u_z :

$$u_z = u(z, z/m) \quad (4)$$

şekilde ifade edilebilir ve bu tamamıyla şu fonksiyonu tanımlar:

$$z = z(m, u_z) \quad (5)$$

Bu son çıkarım, fayda sabit tutulduğunda yoksulluğun ortalama ile nasıl değiştiğini göstermektedir. Fayda cinsinden yoksulluk çizgisi sabit tutulduğunda η ortalamaya göre yoksulluk çizgisinin esnekliği gösterir. U_z sabit tutulup (4) nolu denklemin m 'e göre türevi alındığında, η aşağıdaki şekilde elde edilir;

$$\eta = \partial \ln z / \partial \ln m = 1/1 + m MRS \quad (6)$$

burada MRS mutlak harcama (y) ile görelî harcama (r) arası marjinal ikame oranını ifade eder, yani $MRS = (\partial u / \partial y) / (\partial u / \partial r)$ 'dir. η 'nin değeri ise bir ile sıfır arasındadır (Ravallion, 1998:6).

1.1.3.2. Tanımlama ve Referans Sorunları

Faydanın nasıl ele alınacağı, tayin edileceği ve hesaplanacağı belirlenmeden, yoksulluk çizgisini çizmek için hangi metodolojinin uygun olacağını belirlemek oldukça zordur. Bu noktada esasen iki önemli sorun vardır; tanımlama ve referans düzeyleridir.

Referans sorunu: Şu ana kadar yukarıda anlatılan yoksulluk çizgisi kavramında eksik olan tek yan, fayda uzayında yoksulluk çizgisinin ne olması gerektiğidir. "Referans fayda düzeyi" (1)'inci denklemde parasal yoksulluk çizgisinin çapası olarak ele alınmıştır (Ravallion, 1998:6). Bu seçim keyfidir ve yoksulluk ölçümü sonuçları için oldukça kritiktir ve belirli kriterler ve belirli kümelerde yoksulluk probleminin ölçülen büyüklüğünü etkiler. Belirlenen bu

düzey (veya çapa) farklı bölgelerde, yoksulluğun niteliksel kıyaslamalarında değişebilir ve bunun doğrultusunda bölgesel olarak belirlenen kamu programlarının hedefleri de değişir.

Tanımlama sorunu: Refah uzayında yoksulluk çizgisinin belirlenmesinde hem fikir olunmasına karşın, denklem (1)'deki maliyet fonksiyonunu belirlemede veya tanımlamada sorun vardır. Uygulamada, tüketici talep davranışlarından maliyet fonksiyonunun parametreleri belirlenmeye çalışılır. Burada ise sorun hane halkı büyüklüğü ve demografik kompozisyon gibi özelliklerin değişmesidir. Bu çeşitlilik refahı birçok yönden değiştirir ve buna ek olarak bu değişiklikler tüketici talep davranışlarında açık olarak gözükmebilir. O halde, böyle bir durumda temel bir belirleme (tanımlama) sorunu vardır (Ravallion, 1998:6).

Pratikte yoksulluk çizgilerini belirlemede kullanılan çeşitli metotlar yukarıda belirtilen bu iki problemle karşı karşıyadır. Teorinin ideal ölçümü için, bu temel iki problemi çözme çabalarına pratikteki uygulamalarda katılmaktadır. Uygulamalarda, bu problem genelde geleneksel refah ölçümleri temeline kadar uzamaktadır. Bu noktada referans fayda düzeyi çapası için ise daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca kişiler arası refah karşılaştırmaları yapabilmek için talep davranışları tek başına yeterli değildir ve daha fazla bilgiye ihtiyaç vardır.

Bu bilgiler iki ana başlık altında özetlenebilir;

i. Belirli yeteneklerin (capabilities) belirlenmesi için gerekli olan objektif bilgi; geleneksel yoksulluk ölçümleri belirli temel yeteneklerin belirlenmesini yoksulluk çizgisinin çapası olarak görmektedir. Bu yeteneklerden bazıları; hayatta sağlıklı ve aktif olma, topluma tam olarak katılabilme şeklindedir. Bu geleneksel yaklaşıma bağlı kalarak yoksulluk, minimum maddesel yeteneklerin mutlak standardı olarak tanımlanabilir. Bu tanım "kabiliyetler

uzayındaki mutlak yaklaşımın mallar uzayındaki göreceli yaklaşıma çevrilmesi" şeklindedir (Sen,1983:168)

ii. Refahın algılanmasında subjektif bilgi; ekonomistler geleneksel olarak bireylere, mutlak anlamda ve göreceli anlamda kendi refahlarını nasıl algıladıkları sorusunu sormaktan çekinirler. Son yirmi yılda bireyler arası refah karşılaştırmaları yapmak için bu tarz bilgileri de sistematik bir şekilde içeren birçok çalışma yapılmıştır (Ravallion, 1998:7).

1.1.3.3. Objektif Yoksulluk Çizgileri

Objektif yaklaşımlar, belirli temel yetenekleri elde etmek için denklem (1)'deki referans fayda düzeyini çapa olarak alan girişimler olarak yorumlanabilir. Hayatta sağlıklı ve aktif olarak kalabilme ve topluma tam olarak katılabilme şeklinde belirlenen bu kabiliyetler, genellikle belirlenmiş yeterli bir tüketim düzeyi ile ilgilidir. Bu yaklaşıma göre yoksulluk, sabit "yetenekler" kümesi açısından tanımlanır ve bu yetenekler ise bireyin yapabileceği aktivitelerdir. Bu görüşe göre, bu kabiliyetleri elde etmek için gerek duyulan mallar değişebilir fakat kabiliyetler değişmez (World Bank, 1997:59).

1.1.3.3.1. Yetenekler ve Gelir

Refahın, yetenek temelli görüşleri ekonomide popüler olan refahın geleneksel parasal ölçümünden farklıdır. Burada "yetenekler" in teorik fikrinin "reel gelir" veya "parasal ölçümlü fayda" ile ilişkilendirilmesi üzerinde durulacaktır.

Bu görüşlere bağlı kalarak basit teorik model şu şekilde formüle edilebilir; hane halkının kabiliyetleri (c vektörü ile), hane halkı tarafından tüketilen malların niceliksel fonksiyonu (q ile) ve hane halkının karakteristiği (x)'dir. Bu durumda yetenekler fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$c = c(q, x) \quad (7)$$

Böylece faydayı çeşitli yeteneklerin (tek değerli) fonksiyonu olarak düşünebiliriz;

$$u = w(c) \quad (8)$$

(7)'inci denklemi (8)'inci denklemde yerine koyarsak orijinal fayda fonksiyonu olan $u(q, x)$ elde ederiz ve buna tekabül eden harcama fonksiyonu da $e(p, x, u)$ 'dur. Bireyin yetenekleri böylece talep davranışında dolaylı olarak belirlenmiş olur ve faydanın parasal ölçümüne ulaşılır.

Uygulamalı refah ekonomisi bir çok açıdan kabiliyetlerin kesin ve açık bir şekilde belirlenmesine gerek duymaz. Oysa yoksulluk ölçümü gibi bazı uygulamalarda bu fikir oldukça önemlidir. Yoksulluktan kaçınmak için fayda düzeyinin ne olması gerektiğine yardım edecek olan, buna denk gelebilecek ne tür kabiliyetlerin olmasına karar vermektir. Yoksulluğu sağlıklı ve aktif bir yaşam sürdürmek ve topluma tam olarak katılmak için insanların yetenekleri açısından tanımlamak, yukarıda açıklanan fayda konsepti şeklinde açıklamaktan çok daha saydamdır ve toplum tarafından daha anlaşılabilir ve kabul edilebilirdir (Ravallion, 1998:9).

c_z 'yi yoksulluktan kaçmak için yeteneklerin değeri veya kıymeti olarak alırsak, denklem (1)'deki fayda yoksulluk düzeyi aşağıdaki gibi elde edilir;

$$u_z = w(c_z) \quad (9)$$

Daha açık bir ifade ile, gıda tabanlı yoksulluk çizgilerini dikkate alırsak, objektif yoksulluk çizgileri bedensel fonksiyonları sürdürebilmek ve çalışmayı, hayatta kalmayı destekleyecek belirli düzeyde gıda gereksinimi şeklinde tanımlanabilir. Kısacası bu aktivite düzeyine uygun bir beslenme düzeyi belirlenir ve bu gereksinimlere karşılık gelen maliyetler ise yoksulluk çizgisi olarak tahmin edilir.

Bu tarz yoksulluk çizgilerinde aktivite düzeyleri “yeteneklerdir” ve tüketilen gıdaların çeşit ve nicelikleri ile ilişkilidir ve denklem (7)’deki gibi yaş, ağırlık ve iş gibi bireysel özelliklere göre farklılaşırlar. (9)’uncu denklemdeki c_z değerleri gıda-gereksinim şartları altında aktivite düzeyleridir ve bu değerler referans fayda düzeyini de belirler. Böylece denklem (1)’deki referans fayda düzeyinin maliyeti hesaplanabilir.

Besin gereksinimlerinin altında yatan aktivite düzeyleri bu yaklaşımın en önemli örneğidir ve bu yaklaşım hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde uygulamada sıkça kullanılmaktadır. Ancak burada önemli bir problem bu yetenekler kümesi ile ilgilidir. Herhangi bir bireyi belirli bir yetenekler kümesiyle sınırlandırmanın bir nedeni yoktur. Örneğin kültürel ve politik aktivitelerle bu küme genişletilebilir. Oysa böyle bir genişleme inandırıcılık ve güven konusunda anlaşılır olmaktan uzaklaşır (Ravillion, 1996:1335).

Sonuç olarak bu noktada iki önemli sorun vardır. Birincisi, ortalama normal yeteneklerin ne olduğu ve hangi aktivite düzeyi veya hangi ortalama aktivite düzeyi beslenme gereksinimlerini tanımlamada gerekli ve yeterlidir. İkincisi ise, herhangi bir kişinin belirlenen bu yetenekler kümesinden tüketim ve gelir kümesine nasıl geçilecektir.

1.1.3.4. Subjektif Yoksulluk Çizgileri

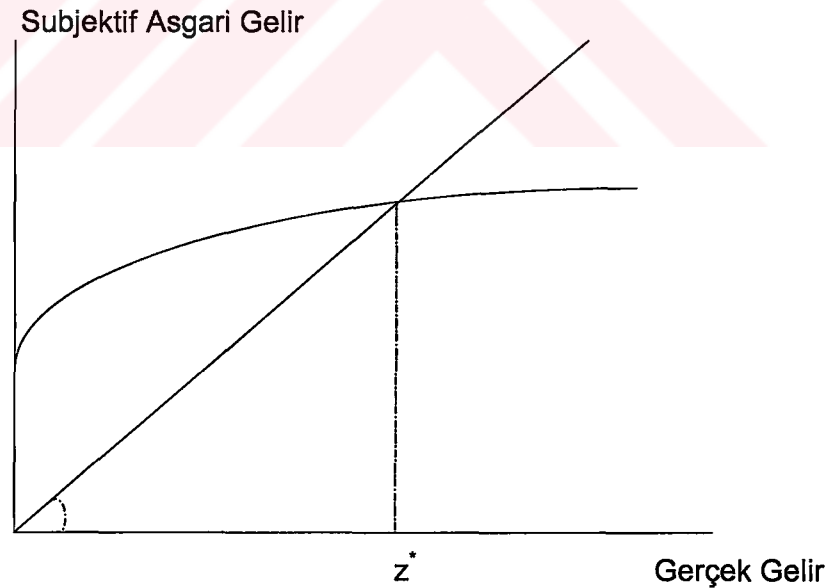
Beslenme gereksinimlerini de içeren “temel gereksinimler” düşüncesinde subjektif bir yan ve sosyal bir belirleme vardır. Oysa bireylerin içinde yaşadıkları toplumun etkisi ile tükettikleri belirli mallardan elde ettikleri refah düzeyleri birbirlerinden farklı olabilmektedir. Dolayısıyla herhangi bir kişi için gerekli olan bir mal bir diğeri için lüks olabilmektedir. Böylece, refah ve tüketim düzeyleri arasındaki ayrım objektif ve sabit olmaktan çıkar ve sosyal olarak tespit edilir ve değişir (Brady, 2003:724).

Yoksulluk analizleri “objektif-niceliksel” okullar ve “subjektif- niteliksel” okullar olarak kutuplaşmışlardır. Bu iki ayırım özellikle gelişmekte olan ülkeler için kendini göstermekte ve yoksulluk ölçümü ve yoksullukla mücadele konusunda uygulanacak politikalarda da ciddi farklılıkları beraberinde getirmektedir. Bazı gelişmiş ülkelerde ise bu iki ayırım bu kadar net keskinleşmemekle beraber, yoksulluk çalışmaları genellikle her iki okulun bir birleşeni şeklinde ele alınmaktadır (Ravallion, 1998:21).

1.1.3.4.1. Minimum Gelir Sorusu

“Subjektif yoksulluk çizgileri ”minimum gelir sorusu” cevabını temel alan bir yaklaşımdır. Bu soru genellikle; “Mutlak olarak minimal olan kişisel gelir düzeyinizin ne olduğunu düşünüyorsunuz?” şeklindedir. Bu soru kısaca bireye ihtiyaçlarını karşılaması için en az neye gereksinim duyduğunu araştırır.

Şekil-1: Subjektif Yoksulluk Sınırı

Kaynak: Bidani ve diğerleri (2001:5).

Böyle bir durumda, bir bireyi yoksul kabul edebilmek için bireyin gerçek gelirinin herkesin bu soruya verdiği cevap olan gelirden düşük olması gerekmektedir. Ancak bu yöntem yoksulluğun ölçüm sonuçlarında tutarsızlıklara sebep olabilir çünkü gerçekte aynı gelir grubunda olan bireyler veya aynı ekonomik refah düzeyine sahip bireyler farklı davranabilir. Yani, aynı yaşam standardına sahip insanlar minimum gelir sorusuna farklı cevaplar verebilirler, fakat tutarlılık için bu bireyler eşit olarak “yoksul” düşünülmelidir (Ravallion, 1998:21). Bu yaklaşıma ilişkin yapılan çalışmalar Şekil-1’deki gibi bir ilişkiyi ortaya koymuştur. Şekil-1’deki z^* noktası yoksulluk çizgisini göstermektedir ve z^* üstünde gelire sahip bireyler gelirlerinin yeterli olduğuna kanaate getirenlerdir fakat z^* olanlar aynı kanaate sahip değildirler ve z^* noktası “subjektif yoksulluk çizgisi”dir (Pradhan ve Ravallion, 2000,465).

1.1.4. YOKSULLUK ENDEKSLERİ

Yoksulluğun ölçülmesinde, yoksulluk çizgisinin belirlenmesinden bir sonraki aşama uygun bir endeksin seçilmesidir. Yoksulluk konusuna karşı, 1970’li yılların ilk yarılarında başlayan ilgi artışına koşut olarak yoksulluğun ölçüm yöntemleri de son yirmi beş-otuz yılda birçok araştırmacının yoğun olarak ilgisini çekmiştir. Bu süreç içinde, birçok farklı ölçüm yöntemi ve endeks geliştirilmekle kalmamış, bu endeksleri birbiriyle kıyaslayan, ölçüm sorunlarını en ince ayrıntısına kadar irdeleyen çalışmalara sıkça rastlanır olmuştur (Şenses, 2001:65).

Yoksulluk sınırının oluşturulmasının en önemli nedenlerinden biri yoksulluk oranlarını hesaplamaktır. Bu oranlar sayesinde zaman itibarıyla meydana gelen ya da bölge veya gruplar düzeyinde oluşan değişiklikler izlenebilir. Bu amaca ulaşabilmek için karşılaştırılan gruplar boyunca refah düzeyi sabit tutulmalıdır. Ayrıca farklı dönemler arasındaki yoksulluk oranlarının karşılaştırılmasında enflasyonda dikkate alınmalıdır. Eğer iki dönem arasında enflasyon farkı varsa, her iki döneme ait nominal yoksulluk

sınırlarının ayarlanması gereklidir. Bu amaçla yoksulluk sınırı ayarlanabilir veya refahın göstergesi olarak alınan gelir düzeyi enflasyon dikkate alınarak ayarlanabilir.

Yoksulluk endekslerinin tanımlanmasında bazı notasyonlar kullanılacaktır. Toplumun n bireyden oluştuğunu varsayalım ve bireysel gelir dağılımını da $\{y_i | i \in \{1, \dots, n\}\}$ şeklinde tanımlayalım. Ayrıca aksi belirtilmediği sürece, $\{1, \dots, n\}$ kadar olan bireylerin gelirleri $y_i \leq y_j$ şeklindedir ve $i < j$ $i, j \in \{1, 2, \dots, n\}$ 'dir. Yoksulluk çizgisi ise π olarak gösterilecektir. Böylece $p^1 := \max \{i | y_i \leq \pi\}$ yoksul sayısının güçlü tanımını, $p^0 := \max \{i | y_i < \pi\}$ ise yoksul sayısının zayıf tanımını vermektedir. Buradan hareketle $\pi^1(y, \pi)$ ve $\pi^0(y, \pi)$, y gelir dağılımı altında yoksul kümelerini vermektedir. Kesin bir tanım yapılmadıkça yoksul sayısı için p kullanılacaktır ve $\pi(y, \pi)$ ayırt edilmemiş bir durumda yoksul kümesidir. Burada açıkça p/n yoksul insanların toplumdaki oranını gösterir. Bu ifadeleri sürekli terimler kullanarak da gösterebiliriz. Böyle bir durumda $F(y)$ toplumun gelir dağılımı fonksiyonunu, $F(\pi)$ ise p/n 'e eşit sürekli bir durumu ifade eder. Yoksulluk endeksi $P : R^{n+2} \rightarrow R$ şeklinde tanımlanır. Yani $P(y_1, \dots, y_n, n, \pi)$, $(y_1, \dots, y_n)$ gelir dağılımına sahip n bireyden oluşan toplumun yoksullarının sayısal belirleyicisidir ve yoksulluk çizgisi π 'dir (Bös, Rose ve Seidl 1988:89)

1.1.4.1.Kafa Sayısı Endeksi (Head-count Ratio)

Kafa Sayısı Endeksi, yoksulluk sınırı altında yer alan nüfusun genel nüfusa oranının yüzde şeklinde ifade edilmesidir (Ravallion ve Bidani, 1994:328). Yukarıdaki notasyonlar ışığında p yoksulluk sınırı altındaki yoksulların sayısını ve n de toplam nüfusu vermek üzere Kafa Sayısı Endeksi aşağıdaki gibi tanımlanabilir;

$$H = p/n \quad (10)$$

Kafa Sayısı Endeksi, yoksulluk sınırı altında bulunan yoksulların oranlarında meydana gelen değişimleri izlemekte kullanılabilir. Bu tür bir bilgi, yoksulluğun nisbi olarak azaltılmasına yönelik geliştirilen politikaların etkisini ölçmek bakımından sinama amacıyla kullanılması durumunda bir anlam ifade edecektir. Örnek olarak, eğer yoksulluk çizgisi altında yer alanların toplam nüfusa oranında bir azalma oluyorsa, buna dayalı olarak yoksullukta da bir düşme olduğu söylenebilir. Aksi durumlarda ise bir yükselmeden söz edilebilecektir (Dumanlı, 1996:23).

Kafa Sayısı Endeksi yoksulluğun şiddetindeki (yoğunluk) değişimlere tamamen duyarsızdır. Kafa Sayısı oranı herhangi bir yoksul bireyi $1/n$ oranında yani toplam nüfusun bir oranı olarak ayırt eder ancak bunu yaparken o bireyin gelirinin yoksulluk çizgisinin ne kadar altında kaldığı hususunu dikkate almaz. Açıkçası $p^0 = p^1$ eşitliği için ve $p^1 > p^0$ eşitsizliği için;

$$H(p^0) \leq H(p^1) \quad (11)$$

şeklinde ve böyle bir durumda yoksulluk çizgisinin tam üstünde bir bireyi yoksullar arasında veya yoksul olmayanlar arasında sayıp saymadığımız önem kazanmaktadır. Ancak yoksul bir bireyin ne kadar yoksul olduğu, sefaletinin, yoksunluğunun ve açlık derecesinin hangi boyutlara ulaştığı gibi unsurların dikkate alınmadığı görülmektedir. Kısacası yoksulların büyük bir bölümünün yoksulluk çizgisinin hemen altında yer almalarıyla veya yoksulların büyük bir bölümünün yoksulluk çizgisine oldukça uzak olmaları arasında bu endeks açısından bir fark yoktur (Bös, Rose ve Seidl 1988:91).

Ayrıca bu endeks yoksullar arasındaki gelir dağılımına da duyarsızdır. Yani yoksulluk çizgisine ilişkin parametreler sabitken, yoksul bir bireyin gelirinde bir azalma olduğunda Kafa Sayısı Endeksinde bir değişim olmayacaktır. Bununla beraber bu endeks, yoksullar arasındaki gelir transferlerine ve hatta yoksul olmayanlardan yoksul olanlara yapılan

transferlere karşı da duyarsızdır. Bu tür transferler, ister yoksul olanlardan ister yoksul olmayanlardan gelsin, endeksin duyarlılığı sadece ve sadece transferi alan bireyin yoksulluk çizgisini aşıp aşmamasına bağlıdır.

Sonuç olarak Kafa Sayısı Endeksi kaba ve basit bir endekstir. Bu açıdan eğer herhangi bir araştırma yoksulluğun şiddeti ve yoksulların gelir dağılımı gibi hususlarla ilgilenmeyip sadece yoksulların toplum içindeki oranını belirlemeye yönelik ise bu endeks uygun ve kullanılabilir.

1.1.4.2. Yoksulluk Açığı Endeksi

Yoksulluk açığı endeksi, yoksulların gelirinin/tüketiminin yoksulluk çizgisinden uzaklığının ortalamasının yoksulluk çizgisine oranı olarak belirlenir (Şenses, 2001:65). Bu endeks, yoksulların yoksulluk sınırının ne kadar uzağında gelir elde ettiklerini göstermektedir ve yoksul bir kişinin gelirini, yoksulluk sınırı üzerine çıkartacak olan destekleme miktarını ölçmektedir. Yani yoksulluk açığı, yoksulların toplam gelir açığının toplam tüketimin bir yüzdesi olarak kabul edilmesidir (Kakwani, 1980:328).

Yoksulluk açığı endeksi gelir açığı oranına (income-gap ratio) dayanmaktadır. Eğer toplam yoksulluk açığını yoksulluk çizgisi ve yoksul sayısı ile çarparak normalleştirirsek, yani yoksulların tümünün yoksulluktan kurtulmak için gerek duydukları minimum gelir miktarını yerine koyarsak, gelir açığı oranına ulaşmış oluruz.

$$I = \sum_{i=1}^p \frac{\pi - y_i}{p\pi} = 1 - \frac{\mu}{\pi} \quad (12)$$

Burada μ yoksulların ortalama gelirini göstermektedir. Gelir açığı oranı yoksulların ortalama gelirinin yoksulluk çizgisine olan yüzde açığıdır. Gelir açığı oranı herhangi yoksul bir bireye $\frac{[\pi - y_i]}{[p\pi]}$ oranında reel sayı atar,

böylece birey ağırlandırıldıkça daha da fakirleşir. Kısacası $p^0 = p^1$ eşitliği için ve $p^1 > p^0$ eşitsizliği için;

$$I(p^0) \geq I(p^1) \quad (13)$$

şeklindedir. Yani ne kadar farklı gelir dağılımı mevcut olursa olsun, yoksullara ait ortalama gelir düzeyi aynı ise gelir açığı oranı aynı yoksulluk seviyesini gösterecektir. Gelir açığı oranı sadece yoksulların ortalama geliri düştüğünde yükselecektir ve yoksulların μ 'sı değişmediği sürece yoksullar arası gelir transferine duyarsızdır. Eğer $y_i > \mu$ gelire sahip bir birey yoksulluktan kurtulursa, bu μ 'yı düşürecek ve böylece yoksulluk artacaktır. Eğer $y_i < \mu$ gelire sahip bir birey yoksulluktan kurtulursa, bu μ 'yı artıracak ve böylece yoksulluk azalacaktır. Kısacası gelir transferleri sayesinde hiç kimse yoksulluktan kurtulamaz bir durumdayken, gelir açığı oranı yoksullar arasındaki gelir transferlerine tamamen duyarsızdır. Ayrıca bu oran yoksulluk çizgisi altında ne kadar bireyin kaldığı konusuna da duyarsızdır (Bös, Rose ve Seidl 1988:91).

Bu bilgiler ışığında gelir açığı oranı ile kafa sayısı endeksi çarpımı sonucu elde edilebilecek olan yoksulluk açığı endeksi, kaç kişinin yoksul olduğu konusunda bilgi vermediği gibi yoksullar arasında gelirin nasıl dağıldığı konusunda da duyarsızdır. Ancak bu endeks yoksulluk sınırı altındaki her bir bireyin yoksulluk sınırına getirilmesi için gerekli olan transfer düzeyini belirlediği için ekonomi politikaları açısından kullanılabilir bir istatistiktir. Fakat en yoksul konumda olan bir kişiden daha zengin ancak yoksulluk sınırı altında gelire sahip birine gelir transferi söz konusu olduğunda ne Kafa Sayısı Endeksi ne de Gelir Açığı Oranı yoksulların durumunda herhangi bir değişiklik göstermezler. Her iki ölçütün sahip olduğu bu eksiklik, dağılıma duyarlı yoksulluk ölçütlerinin ortaya konmasına yol açmıştır.

1.1.4.3. Sen Endeksi

Sen (1976:220), Kafa Sayısı Endeksinin ve Gelir açığı oranının, kendi tarafından formüle edilen aksiyomları bozduğunu ileri sürmüş ve bundan dolayı bu endekslerin sağlıklı ve elverişli ölçümler yapamadığını belirtmiştir. Bu sebepten ötürü Sen Endeksine gelmeden önce Sen tarafından formüle edilen ve bu endeksin temelini oluşturan üç temel aksiyomun (Tekdüzelik, Aktarma, Odak) açıklanması, endeksin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1.1.4.3.1. Tekdüzelik (Monotonicity) Aksiyomları

Zayıf Tekdüzelik Aksiyomu (Weak Monotonicity Axiom) (ZT): y ve z gibi iki gelir dağılımı olduğunu varsayalım, tüm $i \in \{1, 2, \dots, n\} - \{j\}$ için $y_i = x_i$ 'dir ve $j \in \Pi(y, \pi), \Pi(x, \pi)$ için $y_j > x_j$ olduğu durumda $P(y, \pi) < P(x, \pi)$ 'dir (Bös, Rose ve Seidl 1988:92).

Güçlü Tekdüzelik Aksiyomu (Strong Monotonicity Axiom) (GT): y ve z gibi iki gelir dağılımını olduğunu varsayalım, tüm $i \in \{1, 2, \dots, n\} - \{j\}$ için $y_i = x_i$ 'dir ve $j \in \Pi(x, \pi)$ için $y_j > x_j$ olduğu durumda $P(y, \pi) < P(x, \pi)$ 'dir (Bös, Rose ve Seidl 1988:92).

Zayıf Tekdüzelik Aksiyomu, ceteris paribus, yoksul bir bireyin geliri arttığında bu bireyin yoksul olarak kalması koşuluyla yoksulluk endeksinin düşmesi gerektiğini ileri sürer. Güçlü Tekdüzelik Aksiyomu, ceteris paribus, fakir bir bireyin gelirinin her arttığında veya ne zaman artarsa, yoksulluk endeksinin düşmesi gerektiğini ileri sürer. Yani Güçlü Tekdüzelik Aksiyomunda, yoksul bireyin geliri artıp birey yoksullar arasında kalsa bile P artar. Açıkça görülmektedir ki; Güçlü Tekdüzelik Aksiyomu(GT) Zayıf Tek Düzelik(ZT) aksiyomunu ifade edebilmekte iken, yani GT'ye göre bir değişim ZT'de de bir değişimi ifade etmekte iken, Zayıf Tekdüzelik Aksiyomu(ZT)

Güçlü Tekdüzelik Aksiyomunu(GT) ifade edememektedir (Donaldson ve Weymark, 1986:671).

1.1.4.3.2. Aktarma (Transfer) Aksiyomları

Diğer her şey sabitken, Tekdüzelik Aksiyomları bireyin gelir değişimlerini dikkate alırken, Aktarma Aksiyomları sabit miktarda gelirin yeniden dağılımının meydana geldiği durumları dikkate alır. Aktarma aksiyomları genelde literatürde iki farklı şekilde açıklanmaya çalışılmıştır ancak Donaldson ve Weymark bu aksiyomları daha ayrıntılı ve dört farklı şekilde açıklamışlardır (Donaldson ve Weymark, 1986:674).

Minimal Aktarma Aksiyomu (MA) : y ve z gibi iki gelir dağılımı olduğunu varsayalım, tüm $i \in \{1,2,...,n\} - \{j,k\}$ için $y_i = x_i$ 'dir ve tüm $j,k \in \Pi(y,\pi) \cap \Pi(x,\pi)$ için $y_j > x_j \geq x_k \geq y_k, y_j - x_j = x_k - y_k$ olduğunda $P(y,\pi) > P(x,\pi)$ 'dir (Donaldson ve Weymark, 1986:675).

Zayıf Aktarma Aksiyomu (ZA) : y ve z gibi iki gelir dağılımı olduğunu varsayalım, tüm $i \in \{1,2,...,n\} - \{j,k\}$ için $y_i = x_i$ 'dir ve tüm $k \in \Pi(y,\pi) \cap \Pi(x,\pi)$ ve $\Pi(y,\pi) = \Pi(x,\pi)$ için $y_j > x_j \geq x_k \geq y_k, y_j - x_j = x_k - y_k$ olduğunda $P(y,\pi) > P(x,\pi)$ 'dir (Donaldson ve Weymark, 1986: 675).

Güçlü Yukarı Aktarma Aksiyomu(GYA) : y ve z gibi iki gelir dağılımı olduğunu varsayalım, tüm $i \in \{1,2,...,n\} - \{j,k\}$ için $y_i = x_i$ 'dir ve tüm $k \in \Pi(y,\pi) \cap \Pi(x,\pi)$ için $y_j > x_j \geq x_k \geq y_k, y_j - x_j = x_k - y_k$ olduğunda $P(y,\pi) > P(x,\pi)$ 'dir (Donaldson ve Weymark, 1986:675).

Güçlü Aşağı Aktarım Aksiyomu(GAA) : y ve z gibi iki gelir dağılımı olduğunu varsayalım, tüm $i \in \{1,2,...,n\} - \{j,k\}$ için $y_i = x_i$ 'dir ve tüm

$k \in \Pi(y, \pi)$ için $y_j > x_j \geq x_k \geq y_k$, $y_j - x_j = x_k - y_k$ olduğunda $P(y, \pi) > P(x, \pi)$ ' dir (Donaldson ve Weymark, 1986:675).

Yukarıda açıklanan dört aktarım aksiyomunun da ortak özelliği progresif (ilerletici, artırıcı) aktarma üzerinde durmasıdır. Progresif aktarma, diğer her şey sabitken daha zenginden daha fakir bireye transferdir ve bu yoksulluk endeksini düşürür. Oysa regresif (geriletici, düşürücü) aktarma, diğer her şey sabitken daha fakirden daha zengin bireye transfer, yoksulluk endeksini artırır. Bu aksiyomlar sadece içerdikleri bireyler ile ilgili olarak farklılıklar gösterir. Eğer sadece aktarmanın yapıldığı her iki bireyde yoksul olarak kalırsa, minimal aktarma P 'nin azalmasını (progresif transfer) veya P 'nin artmasını (regresif transfer) gerektirir. Eğer sadece transferin yapıldığı daha yoksul grup yoksulsa ve yoksullar içinde kalırsa ve yoksul bireyler kümesi değişmezse, yani eğer transfer (progresif transfer) yoksul olmayan bireyden yapılırsa, transferi alan birey yoksulluk çizgisinin üstüne çıkmazsa ve eğer transferi (regresif transfer) alan birey yoksul değilse, transfer onu yoksulluktan kurtarmıyorsa, zayıf transfer aksiyomu P 'nin azalmasını (progresif transfer) veya P 'nin artmasını (regresif transfer) gerektirir. Eğer sadece transferin yapıldığı daha yoksul grup yoksulsa ve yoksullar içinde kalırsa, güçlü yukarı aktarma aksiyomu P 'nin azalmasını (progresif transfer) veya P 'nin artmasını (regresif transfer) gerektirir. Bunun anlamı eğer transferi veren (progresif transfer), transfer sebebiyle yoksulluğa düşerse (ancak transfer sonrası transferi alandan daha kötü değildir) güçlü yukarı aktarma aksiyomu aynı zamanda P 'nin düşmesine izin verir ve eğer transferi alan (regresif transfer) transfer sebebiyle yoksulluktan kurtulursa P artar. Son olarak, güçlü aşağı aktarım aksiyomu, transfer sonrası daha zengin olarak kalan bireyden, orijinal olarak her zaman yoksul kalan bir bireyin transfer almasında ve transfer sonucunda transferi alanın yoksulluktan kurtulmasında P 'nin azalmasını ileri sürer ve ne zaman yoksul bir birey daha zengin birilerine gelir transfer etse P 'nin artmasını ileri sürer (Bös, Rose ve Seidl 1988:92).

. Güçlü yukarı aktarma aksiyomu ile güçlü aşağı aktarma aksiyomu arasında bir fark daha vardır. Güçlü yukarı aktarma aksiyomu altında sadece daha zengin grup, yapılan transferle yoksulluktan kurtulabilir. Oysa güçlü aşağı aktarma aksiyomu yoksulluktan kurtulmayı tamamen göz ardı etmektedir.

Kısacası bu aksiyomlar varsayımları itibariyle $GAA(\text{Güçlü Aşağı Aktarım}) \Rightarrow GYA(\text{Güçlü Yukarı Aktarım}) \Rightarrow ZA(\text{Zayıf Aktarma}) \Rightarrow MA(\text{Minimal Aktarma})$ şeklinde sıralanabilir. Sen başlangıçta transfer aksiyomu olarak güçlü yukarı transfer aksiyomunu seçmiştir fakat bu aksiyomun kendi formüle ettiği endeksi bozduğunu görmüş ve bu aksiyomun yerine zayıf transfer aksiyomunu kullanmıştır. Transfer aksiyomunun zayıf versiyonu ile yoksulluk endekslerini uygunlaştırmak mümkün olmasına rağmen, yoksuldan en yoksula ve yoksuldan en zenginine yapılan transfer ile, transferi alanın yoksulluk çizgisini aşması koşuluyla gerçekten yoksulluk endeksinin değerini düşürebileceğini bulmak rahatsız edicidir (Thon, 1983:201)

1.1.4.3.3. Odak (Focus) Aksiyomu

Odak Aksiyomu: y ve z gibi iki gelir dağılımı olduğunu varsayalım, tüm $i \in \Pi(y, \pi)$ için $y_i = x_i$ 'dir ve $\Pi(y, \pi) = \Pi(x, \pi)$ olduğunda $P(y, \pi) = P(x, \pi)$ 'dir (Bös, Rose ve Seidl 1988:97).

Odak Aksiyomu yoksulluk endeksinin yoksulluk çizgisi üzerindeki gelir dağılımlarından ve gelir seviyelerinden tamamen bağımsız olmasına sebep olmaktadır. Bunun önemi; fakirin gelirindeki düşme zenginin gelirindeki (ne kadar büyük olursa olsun) herhangi bir artıştan daha önemlidir. Aksine, tüm yoksulların yoksul kalması ve tüm zenginlerin zengin kalması şartıyla, fakirin gelirindeki artış zenginin gelirindeki herhangi bir düşüşü engellememelidir (Sen, 1981:186).

Kısacası odak aksiyomuna göre yoksulluk ölçütü, sadece yoksulların gelirine bağlı olma şartına bağlıdır. Yoksul olmayanların gelirleri ve bu gelirlerdeki herhangi bir değişiklik konu dışı kabul edilmektedir.

Sen, Kafa Sayısı Endeksinin “Tekdüzelik” (monotonicity) ve “Aktarma” (transfer) aksiyomlarını bozduğunu, Gelir Açığı oranının da “Aktarma” aksiyomuna karşı çıktığını belirterek, yoksullar arası gelir dağılımını, yoksulların sayısını, yoksulluğun boyutunu dikkate alan bir endeks geliştirmiştir (Sen, 1981:187).

Sen endeksinin genel formu aşağıdaki şekilde gösterilebilir;

$$P(y, \pi) = \frac{2}{(p+1)n\pi} \sum_{i=1}^p (\pi - y_i)(p+1-i) \quad (14)$$

Bu endeksin genel formunu, H Kafa Sayısı Endeksini; I Gelir Açığı Oranını ve G yoksullar arası gelir dağılımı ölçütü Gini katsayısını göstermek koşuluyla aşağıdaki şekilde de ifade edebiliriz;

$$P(y, \pi) = H[I + (1-I)G] \quad (15)$$

Sonuç olarak bu endekste herhangi bir yoksulun gelirinde bir azalma meydana geldiğinde yoksulluk endeksinde bir artış meydana gelir. Diğer bir ifadeyle, yoksulların durumunda meydana gelen bir kötüleşme yoksulluk oranında yükselmelere yol açar. Diğer taraftan zengin bir kişiden yoksul kişilere gelir transferi söz konusu olursa, yoksulluk endeksinde bir azalma meydana gelir. Yoksulluk endeksi zenginlerin geliri karşısında hiçbir değişiklik göstermez zira sadece yoksulların durumu üzerine odaklanır. Yoksullar arsında tam eşitsizlik durumunun söz konusu olması halinde (G=1) Endeks

Kafa Sayısı Yoksulluk Endeksine eşit olurken, yoksullar arasında tam eşitlik varsa ($G=0$) Endeks Gelir Açığı Endeksine eşit olur (TÜSİAD, 2000:186).

1.1.4.4. Foster-Greer-Thorbecke Endeksi

Yoksulluk çalışmalarında, toplumda genel anlamdaki yoksulluğun bölgesel, etnik alt gruplar arasındaki yoksulluk düzeylerinden ne derece etkilendiğini göstermek önem kazanınca, yeni yoksulluk ölçüleri arayışına girilmiştir (TÜSİAD, 2000:187). Foster, Greer ve Thorbecke (1984:761) endeksi ise bu arayışları yansıtan bir yoksulluk endeksidir.

Bir kişinin gelir açığını diğer kişilerin gelire bağlı olarak ölçmek durumunda olan Sen Endeksine kıyasla Foster Greer ve Thorbecke herhangi bir kişinin gelir açığının ölçümünün yalnızca yoksulluk sınırına ve o kişinin gelirine bağlı olması gerektiği görüşünü savunurlar. Buna göre bu endeks şu şekilde ifade edilebilir;

$$P(y, \pi) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^p \left(\frac{\pi - y_i}{\pi} \right)^\alpha, \quad \alpha \geq 0. \quad (16)$$

Endekste, α 'nın aldığı değer endeksin türünü belirler. $\alpha=0$ ise yalnızca yoksul kişilerin sayısı önemlidir ve bu durumda endeks, Kafa Sayısı Endeksine eşit olur ve yoksul kişilerin toplam nüfus içindeki sayısını verir. $\alpha=1$ ise endeks kişi başına yoksulluk açığına eşittir yani yoksulluk sınırının yüzdesi olarak yoksul kişilerin gelir ile yoksulluk sınırı arasındaki farkın toplamını ifade eder. $\alpha=2$ olduğunda ise Foster-Greer-Thorbecke ölçüsüne eşit olur. Böyle bir durumda, gelir dağılımının yoksulluk ölçütündeki önemi artar ve bu ölçü, yoksulluk çizgisinden uzağa düşen en yoksullara daha fazla ağırlık verdiği için yoksulluğun yoğunluğunu (intensity of poverty) dikkate alır ve aşağıdaki şekilde ifade edilir;

$$P(y, \pi) = H[I^2 + (1 - I^2)C^2] \quad (17)$$

Burada $C^2 = \sum_{i=1}^p \frac{(y_i - \mu)^2}{p\mu^2}$ 'dir. Yani C^2 yoksul gelirlerinin varyasyon katsayısının karesi olarak ifade edilebilir (Foster, Greer ve Thorbecke, 1984:763).

1.1.4.5. Bileşik Yoksulluk Endeksleri

Yoksulluk ölçümlerinde ön plana çıkan bir diğer eğilim de, yoksulluğun tek bir kıstas bazında ölçülemeyeceği noktasından hareketle (Fields, 1992:70) gelir ve tüketim harcamalarına ilişkin verilerin başta sağlık ve eğitim olmak üzere diğer sosyoekonomik göstergelerle desteklenmesi ve bu kıstaslardan birkaçının birlikte kullanılarak karma (bileşik) göstergeler oluşturulmasıdır. Örneğin, yoksulluğu çeşitli unsurlarıyla birlikte değerlendirebilmek için piyasadaki mal ve hizmetlere erişim derecesinin bir göstergesi olarak gelir, piyasa dışı mal ve hizmetlere erişimin bir göstergesi olarak piyasa dışından sağlanan sağlık ve eğitim hizmetleri, hane halkı içindeki bölüşümün eşitlik derecesini ölçmeye yönelik değişik göstergeler ve fiziksel özürlülük ve engellilik gibi yoksulluktan çıkışı güçleştiren kişisel özelliklere ilişkin göstergelerin bir arada, tek bir endekste birleştirilmesi düşünülebilir (Şenses, 2001:99-100).

Uygulamalı çalışmaların bu amaçla kullandığı göstergeler arasında genellikle bebek ölüm oranları, doğumda yaşam beklentisi, ilk ve orta öğretimde okullaşma oranı gibi göstergelere ek olarak güvenli ve temiz içme suyu, kamu mallarına ve ortak mülkiyet kaynaklarına erişim, işsizlik oranı ve reel asgari ücret düzeyi gibi göstergeler de kullanılmaktadır.

1.1.4.5.1. İnsani Gelişim Endeksi (İGE)

Bileşik endeksler arasında en çok ilgiyi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilen ve ölçüm yöntemleri zaman içinde kimi değişikliklere uğrasa da 1990 yılından bu yana kullanılmakta olan İnsani Gelişim Endeksi (İGE)'nin çektiği söylenebilir (Şenses, 2001:100). Endeks, uzun ömürlülük, hayat beklentisi, bilgi birikimi ve hayat standardı yeterliliği boyutları ile insani gelişimi ölçer. Ölçümde hayat süresi beklentisi, yetişkinlerde eğitim oranı, çocuklarda çeşitli seviyelerde eğitime katılma oranı ve Satın Alma Gücü Paritesi'ne göre düzeltilmiş kişi başına Milli Gelir gibi İstatistikler kullanılır (UNDP, 2001:19).

UNDP tarafından daha sonradan İnsani Gelişim Endeksi tabanlı geliştirip kullanılmaya başlanan diğer endeksler ise İnsani Yoksulluk Endeksi (İYE) ve Cinsiyet Gelişimi Endeksi (CGE) dir. İnsani Yoksulluk Endeksi gelire bağlı yoksulluktan ayrı olarak gelişmekte olan ülkelerdeki insani yoksulluk olgusunu, yani hayat süresinin uzunluğu, bilgi birikimi boyutları ve su kaynaklarına erişim, düşük kilolu çocuk oranı gibi göstergelerdeki yetersizlikleri ölçer. Ülkelerin sosyal yapısından kaynaklanan farklılıkları ortaya koyabilmek için gelişmekte olan ülkelerde İYE-1 ve gelişmiş ülkelerde ise İYE-2 olmak üzere iki endeks halinde değerlendirilir. Cinsiyet Gelişimi Endeksi ise, yoksulluk konusunu cinsiyet açısından değerlendirmekte ve İnsani Gelişim Endeksi'ni kadın ve erkek cinsleri açısından ayrı ayrı inceleyip arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmaktadır (UNDP, 1998:27). Bu endekslere ilişkin tanımlar Tablo-1'de verilmiştir.

İnsani Gelişim Raporu'nda Gelişmişlik düzeyi belirlenmesinde bu tür çeşitli endekslerden yararlanan UNDP, ilk kez 2002 Raporunda, sivilleşme, siyasi haklar, basın özgürlüğü, hesap verebilirlik gibi demokratik yapılanma göstergeleri ile siyasi denge, hukuk ve yasalar ile hükümet etkinliği ve yolsuzluklara yaklaşım biçimleri gibi tartışmaya açık olarak sunulmuş olan

göstergelerden oluşan bir “Subjektif Demokratik Yönetim Göstergeleri” Endeksi hazırlamıştır(UNDP, 2002:18).

Bileşik Yoksulluk Endeksleri gelir ve tüketim harcamalarına dayalı endekslere göre daha anlamlı gözükmemektedir. Ancak bu endekslerin hesaplamasında kullanılan kıstasların çeşitliliği beraberinde bu kıstaslara ilişkin verilerin artmasını gerektirmektedir. Bu verilere ulaşma güçlüğü nedeniyle bunların yerini tutması beklenen göstergeler (proxy) kullanılmakta, böylece bu endeksler istenilen kapsama ulaşamamaktadır.

Tablo 1: Bileşik Yoksulluk Endeksleri: Tanımlar

Endeks	Uzun Yaşam	Bilgi Düzeyi	İyi Yaşam Standardı
IGE	Doğumda yaşam beklentisi	1-Yetişkin okuryazarlık oranı	Kişi Başına GSYH (satınalma gücü paritesi, dolar)
		2. Bileşik okullaşma oranı ^a	
İYE-1	40 yaşına kadar yaşamama olasılığı	Yetişkin okuryazarlık oranı	Ekonomik yoksulluk ölçütleri
			1. Kaliteli su kaynaklarından yoksun insanların oranı
			2. Beş yaşından küçükler arasında düşük kilolu olanların oranı
İYE-2	60 yaşına kadar yaşamama olasılığı	İşlevsel okuryazar olamayan yetişkin oranı	Yoksulluk çizgisinin altında kalanların oranı ^b
CGE	Kadın ve erkeklerin doğumda yaşam beklentisi	1. Kadın ve erkeklerin okuryazarlık oranı	Kadın ve erkeklerin kazanılmış gelir tahminleri
		2. Kadın ve erkeklerin bileşik okullaşma oranı ^a	

IGE:İnsani Gelişim Endeksi; İYE:İnsani Yoksulluk Endeksi; CGE:Cinsiyet Gelişim Endeksi.

a. İlk,orta ve yüksek öğretim birlikte.

b. Kullanılabilir medyan hane halkı gelirinin yarısı.

Kaynak: Şenses (2001:102).

1.2. EKONOMİK KRİZ VE YOKSULLUK

Ekonomik krizler sadece yoksulları değil, toplumun diğer bütün kesimlerini derinden etkilemektedir (Baldacci ve diğerleri,2002:4). Özellikle Berlin duvarının yıkılmasından sonra değişen dünya ekonomik sisteminin içerisinde yer alan, gelişmekte ve geçiş sürecinde olan ülkeler, ödemeler dengesi ve bankacılık krizleri gibi finansal krizlere yakalanmaya daha yatkındırlar (Ferreira, 1997:2). Bu yatkınlığa sahip Türkiye'nin yaşamış olduğu ekonomik krizler ve doğal afetler milli gelir, istihdam ve büyüme düzeylerinde ciddi gerilemelere sebep olmuştur. Şüphesiz bu gibi şoklar ekonomik değişkenlerde olumsuz etkiler yaratmanın yanı sıra, yetersiz beslenme, çocuk ölümleri, beşeri sermayede geri döndürülemez kayıplar, göç ve yetersiz yaşam koşulları gibi sosyal etkilere de yol açmaktadır (Dünya Bankası, 2002 :3-5).

1.2.1. Krizlerin Yoksulları Etkileme Kanalları

Ekonomik krizler, hem yoksulları hem de yoksul olmayanları etkiler ancak orantılı olarak etkilenseler bile, yoksulluk içinde veya yoksulluğa yakın bir düzeyde yaşarlarda bu etki daha fazla tahripkardır. Toplumun geri kalanına kıyasla, yoksul hane halklarında veya yoksulluk sınırında yaşayan hane halklarında refah kayıpları daha fazladır. Yoksul halkın kötü zamanlarda kendisini güvence altına almaya yetecek kadar tasarrufu ya da kendini sigortalayacak olanağı yoktur ve ister sosyal ister piyasa temelli olsun, sosyal güvenlik programlarından ya çok az istifade ederler ya da bu programlardan hiç yararlanmazlar (World Bank, 2000:162).

Ekonomik krizler sadece yoksulların mevcut yaşam standartlarını etkilemekle kalmayıp, onların yoksulluktan kurtulma kabiliyetlerini de olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, krizler daha yüksek yoksulluk oranlarına sebep olmanın yanı sıra, yoksulların beşeri sermayelerinde geri dönüşü olmayan etkilere sebep olabilmektedir (Lusting, 2000:1).

Bir ekonomik kriz yaşandığında, hane halklarının bu krizin etkisini nasıl hissettiği ekseriyetle hane halklarının gelir kaynağına ve satın alırken karşılaştıkları mal ve hizmetlerin fiyatlarına bağlıdır. Genel olarak ekonomik krizler, toplumların ve hane halklarının refah düzeylerini başlıca beş kanaldan etkiler. Literatürde genellikle aktarım mekanizmaları olarak da adlandırılan bu kanallar şunlardır (Lusting ve Walton, 1998:1);

- Nisbi Fiyat Değişimleri,
- İşgücü Talebinde Değişimler,
- Maddi Varlıklarda Düşüş ve Sermaye Kazanç ve Kayıpları,
- Kamusal Transferler,
- Toplumsal Etkiler,

1.2.1.1. Nisbi Fiyat Değişimleri

Şoklar (döviz kuru düşüşleri ve mal fiyat değişimleri gibi) ve bu şokları takip eden politikalar (kamu sektörü fiyat artışları ve vergi/teşvik değişimleri gibi) nisbi fiyatları etkiler. Bu fiyat değişiklikleri her bir sektörün karlılığını değiştirerek, nisbi ücretleri ve istihdam düzeyini etkiler. Ayrıca böyle bir durumda tüketim mallarının nisbi fiyatları da değiştiğinden, kişilerin ve hane halklarının tercihlerine bağlı olarak reel gelir üzerinde ikinci bir etki söz konusu olacaktır. Örneğin, devalüasyon (finansal daralmadan ötürü) ticari olan malların fiyatlarının, ticari olmayanlara kıyasla artmasına sebep olur. Eğer yoksullar, ticari olan (ticari olamayan) malların net arz edenleri veya bunları üreten endüstrilerde çalışmaya eğilimli olanları iseler, nisbi fiyatlardaki değişim yolu ile mali kısıtlamadan kazanç (kayıp) elde ederler. Oysa gerçekte bu durum, işgücü hareketliliğindeki engelleri, fiyat yapışkanlıklarını, tüketici fiyatlarının yapısındaki etkileri ve yoksullara yapılan yardım kısıtlamalarının

doğrudan refah etkilerini içeren çeşitli faktörlerle oldukça karmaşık bir hal almaktadır (Francisco, Prennushi ve Ravallion, 1999: 4).

1.2.1.2. İşgücü Talebinde Değişimler

Hane halklarında kısa dönemde baskın olan etki mal ve hizmetler için daha az toplam talepten kaynaklanan işgücü talebindeki azalmadır. İşçiler düşen talebin etkilerini işten çıkarmalar ve artan işsizlik ve informal serbest çalışma veya daha düşük ücret ve kazançlar ile hissederler. Bu şoklar, değişik yeteneklere ve değişik iş güvencesi derecesine sahip işçiler üzerinde farklı etkiler meydana getirirler. Örneğin, daha az yetenekli işçiler ve kadınlar formal sektörlerdeki işlerini kaybedip daha az gelir elde edilen informal sektörlere kayabilirler (Ferreira ve Keely, 1999:29).

Ekonomik krizlerin yaşandığı ülkelerde, işgücü talebinde görülen bu tarz değişimlerin örnekleri oldukça fazladır. Örneğin, hem Brezilya hem de Meksika'da 1980'lerin başında yaşanan resesyonlar boyunca informal sektör istihdamı artmış ve gelirler azalmıştır. Brezilya'da 1981-1983 yılları arasında informal sektördeki istihdam %30 oranında artarken, informal sektörün formal sektör ücretlerine oranı %7 düzeyinde düşmüştür. Meksika'da ise 1983-1988 yılları arasında informal sektör istihdamında %9.5 büyüme olmuştur (Francisco, Prennushi ve Ravallion: 1999:5).

1.2.1.3. Maddi Varlıklarda Düşüş ve Sermaye Kazanç ve Kayıpları

Faiz oranları ve bono fiyatlarındaki değişimler, borsada hisse fiyatlarının aniden düşmesi, gayrimenkul fiyatlarında yaşanan kayıplar ve enflasyon bu çeşit mallara sahip olan bireylerin gelirlerini etkiler. Enflasyon özellikle yoksulları etkiler. Enflasyon oranı para olarak tutulan değerler üzerindeki bir vergidir ve genellikle, yoksullar diğerlerine kıyasla enflasyon

dönemi boyunca varlıklarının büyük bir kısmını nakit olarak elde tutarlar. Bir çok piyasada parasal olmayan finansal varlıklar için engeller olduğundan, yoksulların enflasyon dönemlerinde portföylerini arttırmaya yönelik düzenleme yeteneklerinde sınırlamalar mevcuttur (Lusting ve Walton, 1998:1).

1.2.1.4. Kamusal Transferler

İşgücü talebi ve fiyatlardaki düşüşün ötesinde kamu harcamalarındaki kesintiler (örneğin teşviklerin kaldırılması gibi) nakit ve aynı transfer ve hizmetleri etkiler. Özellikle bu kesintiler her alanda aynı derecede vuku buluyor veya sadece belirli alanlarda uygulanıyor ise, böyle bir durumdan, genellikle yoksulların içinde olduğu sosyal hizmetlere güvenen haneler zarar görme eğilimindedir. Kamu transferlerinin faydaları üzerine yapılmış araştırmalar, sosyal harcamalardan yoksulların aldıkları payın göreceli olarak az olduğunu göstermektedir (Ferreira ve Keely, 1999:29). Ancak mali kesintiler sebebi ile elde edilen marjinal kazanç ve kayıplar oldukça farklı bir tablo ortaya koymaktadır (Lanjouw ve Ravallion, 1999:35). Şili’de kişi başına yapılan sosyal harcama 1981-1986 yılları arasında %40 düşmüştür. Bu durum toplumun en yoksul %40’ını oldukça derinden etkilemiştir çünkü bu grup kişi başına gelirden %12 pay alırken, sağlık ve eğitim gibi sosyal harcamalardan %50 ve sosyal güvenlik harcamalarından %20 pay almıştır (Francisco, Prennushi ve Ravallion: 1999:7).

1.2.1.5. Toplumsal Etkiler

Ekonomik krizler sadece hane haklarını değil, toplumun tüm kesimlerini ekonomik sıkıntı, göç ve farklı etnik, din ve ırk gruplarında ortaya çıkan sorunlardan dolayı geleneksel bağ ve iletişim olanaklarının ve toplumsal sermayenin diğer biçimlerinin bozulması ile etkilemektedir. Böyle bir etki toplumu bir arada tutan ortak paydaların bozulmasına ve bir arada yaşamı sağlayan toplumsal özelliklerin bozulmasına sebep olmaktadır. Bir çok ülkede son yirmi yılda yaşanan tecrübeler, sosyal sermayenin kriz

sırasında büyük zarar gördüğünü göstermiştir. Kriz sonrası Endonezya'da görülen dinsel ve etnik kargaşa ve gerilim buna bir örnektir (Francisco, Prennushi ve Ravallion: 1999:7).

Gelirlerin düşmesi, yoksulluk ve işsizliğin artmasından dolayı suç ve diğer şiddet olayları (buna aile içi şiddette eklenebilir) artma ve yayılma eğilimindedir. Benzer şekilde, hükümetlerin halkın sağlığını koruma yönündeki önlemlere, çöp hizmetlerine ve diğer hizmetlere yaptığı harcamaları kısması, yoksul bölgelerde temizliğin sağlanmasında ve sağlık koşullarında bozulmaya sebep olur. Latin Amerika'da 1980'li yıllarda uygulanan sıkı bütçe politikaları sonucu kötüleşen kamu sağlık koşulları ile kolera teşhisindeki artış arasında oldukça kuvvetli bir ilişki vardır (Francisco, Prennushi ve Ravallion: 1999:7).

Hane halkları bu şoklara değişik şekillerde tepki verebilmektedir. Fiyat değişimlerine karşılık olarak tüketim kalıpları değişebilir. Sektörler arası üretim düzeyleri değişebilir. İstihdam kalıpları değişebilir; çocuklar okullarından alınarak işe gönderilebilir, çalışanlar informel sektörlere kayabilir. Bazı özel durumlarda, hane halkı gelirinde azalmadan dolayı yoksul kadınlar iş gücü piyasalarına katılıp informel sektörlerde çalışmaya başlayabilir. Bireyler ve aileler göç etmek zorunda kalabilir. Tasarruflar ve diğer varlıklar elde çıkabilir (Francisco, Prennushi ve Ravallion: 1999:7).

Bazı tepkilerin refah üzerinde kısa dönemli etkileri vardır, ancak bazılarının etkileri uzun dönemde kendini gösterir ve bu etki refahı kesin geri dönüşü olamayacak bir biçimde etkiler. Örneğin bebeklerin yetersiz beslenmesi veya çocukların okuldan alınması gelecekte onların eğitim ve gelirleri üzerinde sürekli bir etkiye yol açabilir. Benzer şekilde kötü beslenen bir annenin dünyaya getirdiği çocuk hayatının diğer dönemlerini sağlıklı bir şekilde geçirebilir. Özellikle bu tarz uzun dönem etkiye sebep olan tepkiler, tüm toplumlar için endişe vericidir. Çünkü bunlar eşitsizlikleri artırır ve sürekli bir yoksulluğa sebep olur. Ne yazık ki , Endonezya ve Tayland'da yoksulların

krizlere karşı uzun dönem refahlarını etkileyecek şekilde tepki verdikleri görülmüştür. Uzun dönemli bu etkiler yoksulların kriz sonrası toparlanma dönemlerindeki yoksulluktan kurtulma kabiliyetlerini de etkilemektedir. Sağlıksız ve eğitimsiz kriz kuşaklarının büyüme dönemlerinde, bu olumsuzluklardan kurtulup yoksullukla baş etmeleri oldukça güçtür. Böyle bir durum, kriz sonrası dönemde yoksullukla mücadelenin hem maliyetlerini arttıracak hem de bedensel sağlığı yerinde olmayan topluluklar için bu maliyeti sürekli kılacaktır (World Bank, 2000:161-162).

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA'DA YOKSULLUĞUN BOYUTLARI VE EKONOMİK KRİZ TECRÜBELERİ

2.1. DÜNYA'DA YOKSULLUK

Dünya, bolluğun ortasında derin ve şiddetli bir yoksullukla karşı karşıyadır. Dünya nüfusunun yüzde onu, toplam mal ve hizmetlerin %70'ini üretip dünya gelirinin %70'ini elde etmektedir ki, bu yaklaşık kişi başına yıllık ortalama 30,000 ABD Dolar'ına denk gelmektedir (Collier ve Dolar, 2001:1). Öte yandan 6 milyarlık dünya nüfusunun 2.8 milyarı -yaklaşık yarısı- günlük 2 dolarlık yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Bu nüfusun 1.2 milyarı ise (yaklaşık beşte biri), günlük 1 dolarlık sınırın altında yaşamlarını idame ettirmek zorundadır. Zengin ülkelerde 100 çocuk içinde 1'den de az oranda çocuk beş yaşına ulaşamamaktadır. Yoksul ülkelerde ise 100 çocuk içinde 5'den de fazla oranda çocuk beş yaşına ulaşamamaktadır. Zengin ülkelerde beş yaş altı çocuk nüfusunun yüzde beşi yetersiz beslenme ile karşı karşıyadır, fakir ülkelerde ise bu oran yüzde ellinin üstündedir (World Bank, 2000:3).

Global bolluk (servet), global iletişim ve teknolojik kabiliyetler gibi insani koşullar son yüz yılda tarihin geri kalanına kıyasla karşılaştırılmayacak ölçüde ilerleme göstermesine karşın, yokluk ve/veya yoksulluk olanca şiddetiyle devam etmektedir. Ayrıca bunlara benzer global kazanımların dağılımı eşit olmaktan oldukça uzaktır. En zengin 20 ülkenin ortalama geliri, en fakir 20 ülkenin gelirinin 37 katıdır ve bu fark son kırk yılda ikiye katlanmıştır (World Bank, 2000:3).

Yoksulluğun çeşitli ülkelerde ulaştığı bu yüksek düzey, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) başta olmak üzere uluslar arası kuruluşların yayımladığı toplulaştırılmış verilerin ötesinde, bazıları

uluslararası kuruluşların desteğinde olmak üzere, yerel düzeyde yapılmış çalışmaların bulgularından da izlenebilmektedir (Şenses, 2001:114).

Bu bölümde Dünya Bankası ve UNDP kaynaklarından derlenen veriler ışığında, bölgeler ve seçilmiş ülkeler itibariyle yoksulluğun ve insani yoksulluğun ve gelişimin boyutları incelenecektir.

2.1.1. Bölgeler İtibariyle Dünya’da Yoksulluğun Boyutu

Dünyanın farklı bölgelerinde yoksulluk düzeyleri ve yoksulluğun yıllar itibariyle seyrine ilişkin gelişmeler oldukça çeşitlidir. Bu çeşitli gelişmelerden dolayı, ülke ve ülkeler düzeyinde yoksulluk eğilimlerine geçmeden önce, son on yılda bölgeler itibariyle dünyada yoksulluğun boyutu ve seyri üzerinde durulacaktır.

Dünyadaki yoksulluğun boyutları ve dünyanın belli başlı bölgeleri arasındaki dağılımı, 1987 ve 1998 yılları için Tablo-2’ de verilmiştir. Tablo-2’den görüleceği üzere, günlük bir doların altında gelir elde eden yoksulların toplam dünya nüfusu içerisindeki oranı 1987 yılından 1998 yılına % 28’den % 24’e düşmüştür.

Nüfus artışından dolayı, yoksulluk içinde yaşayan insan sayısı oldukça zor değişim göstermektedir. Doğu Asya ve Pasifik, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde 1987 yılından 1998 yılına yoksulluk içinde yaşayan insan sayısı düşmüştür ve özellikle bu düşüş Doğu Asya ve Pasifik bölgesinde oldukça şiddetlidir (World Bank, 2000:21). Ancak diğer tüm bölgelerde yoksul insan sayısında artış gözlenmektedir. Güney Asya’da yoksul insan sayısı son on yılda, 474 milyondan 522 milyona çıkmasına karşın, yoksul insanların toplam nüfusa oranı %45’den %40’a düşmüştür. Bunun aksine Güney Amerika ve Karayipler’de yoksul insan sayısı yaklaşık olarak % 23 oranında artarak, 63 milyondan 78 milyona çıkmasına karşın, yoksulların toplam nüfusa oranı % 15.3’den %15.6’ya yükselmiştir. Yoksul nüfusunda ve

yoksulluk oranında en göze çarpan artış Avrupa ve Orta Asya bölgesinde gerçekleşmiştir. Bu bölgede 1987 yılında 1.1 milyon olan yoksul nüfusu 1990'da 7.1 milyona, 1993'de 18.3 milyona, 1996'da 23.8 milyona ve 1998 yılında ise 24 milyona çıkarak oldukça hızlı bir artış gerçekleştirmiştir. Bu artış yoksulların toplam nüfus içindeki oranına da yansımış, 1987 yılında %0.2 olan yoksulluk oranı 1998 yılında %5.1'e çıkmıştır (World Bank, 2000: 21-22).

Tablo 2: Dünya'nın Değişik Bölgelerinde Yoksul Nüfus ve Yoksulluk Oranları, 1987 ve 1998

Bölgeler	Yoksul İnsan Sayısı ^a				
	1987	1990	1993	1996	1998
D.Asya ve Pasifik	417.5	452.4	431.9	265.1	278.3
Çin Hariç	114.1	92.0	83.5	55.1	65.1
Avrupa/Orta Asya	1.1	7.1	18.3	23.8	24.0
G.Amerika/Karayipler	63.7	73.8	70.8	76.0	78.2
O.Doğu/K.Afrika	9.3	5.7	5.0	5.0	5.5
Güney Asya	474.4	495.1	505.1	531.7	522.0
Güney Sahra	217.2	242.3	273.3	289.0	290.9
Toplam	1,183.2	1,276.4	1,304.3	1,190.6	1,198.9
Çin Hariç	879.8	915.9	955.9	980.5	985.7
Bölgeler	Yoksulluk Oranı ^b				
	1987	1990	1993	1996	1998
D.Asya ve Pasifik	26.6	27.6	25.2	14.9	15.3
Çin Hariç	23.9	18.5	15.9	10.0	11.3
Avrupa/Orta Asya	0.2	1.6	4.0	5.1	5.1
G.Amerika/Karayipler	15.3	16.8	15.3	15.6	15.6
O.Doğu/K.Afrika	4.3	2.4	1.9	1.8	1.9
Güney Asya	44.9	44.0	42.4	42.3	40.0
Güney Sahra	46.6	47.7	49.7	48.5	46.3
Toplam	28.3	29.0	28.1	24.5	24.0
Çin Hariç	28.5	28.1	27.7	27.0	26.2

a. Günde bir dolardan az gelikle geçinen insan sayısı (milyon)

b. Günde bir dolardan az gelikle geçinenlerin toplam nüfusa oranı (yüzde)

Kaynak:World Bank(2000: Tablo1.1 s.23)

1987 yılında Çin hariç toplam dünya nüfusunda en fazla yoksul sayısına sahip bölge Güney Asya'dır. Bu bölgeyi sırasıyla Doğu Asya ve Pasifik ve Sahra Afrika bölgeleri takip etmektedir. 1998 yılına gelindiğinde ise, yine yoksul nüfusunun en kalabalık olduğu bölge Güney Asya'dır. Buna karşın yaşanan ekonomik krizlere rağmen, Çin hariç Doğu Asya ve Pasifik bölgesindeki yoksul nüfusunda önemli bir düşüş sağlanmış ve yoksul nüfus sıralamasında 1987'e göre bu bölge üçüncü sıraya gelmiştir. 1998 yılında yoksul nüfusun en yoğun olduğu ikinci bölge ise Güney Sahra'dır (World Bank, 2000:23).

Aynı yıllarda yoksulluk oranlarına bakıldığında ise en kötü duruma sahip olan bölge Güney Sahra'dır. Bu bölgede yaşayan yaklaşık iki kişiden biri yoksuldur ve yoksulların toplam bölge nüfusu içindeki oranı % 49.7 ile 1993 yılında en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu bölgeyi Güney Asya takip etmektedir. 1987 yılında % 44.9 olan toplam nüfus içerisindeki yoksul nüfusun oranı, 1998 yılında % 40'a gerilemiştir. Doğu Asya ve Pasifik bölgesinin yoksul nüfusun azaltılmasındaki başarısı yoksul nüfusun toplam nüfusa oranında da görülmüştür. 1987 yılında bölgede yaklaşık her dört kişiden biri yoksulken, 1998 yılında yaklaşık her yedi kişiden biri yoksuldur.

Genel eğilimler olarak, kırsal yoksulluk Asya'da, kentsel yoksulluk ise kentleşme düzeyinin şimdiden çok yüksek oranlara ulaşmasının bir yansıması olarak Latin Amerika'da en yüksek boyutlara ulaşmaktadır. Öte yandan, hızlı kentleşme sonucunda kentsel yoksulluk oranlarının yakın bir gelecekte Asya ve Afrika'da da önemli ölçüde artması beklenebilir (Şenses, 2001:114).

Dünyada yoksulluğun boyutunu bölgeler itibariyle görelî gelir yoksulluğu yaklaşımı çerçevesinde inceleyecek olursak, bölgeler arası farklı perspektifler karşımıza çıkmaktadır. 1993 yılı satın alma gücü pariteleri kullanılarak, her ülkenin 1993 yılındaki ortalama tüketim düzeylerinin üçte

birine eşit olacak şekilde belirlenen ülkelere ait yoksulluk çizgileri kullanılarak bölgeler itibariyle görelî gelir yoksulluğu Tablo-3'de verilmiştir.

Tablo 3: Dünya'nın Değişik Bölgelerinde Görelî Yoksulluk Oranları, 1987 ve 1998

Bölgeler	Yoksulluk Oranı				
	1987	1990	1993	1996	1998
D.Asya ve Pasifik	33.0	33.7	29.8	19.0	19.6
Çin Hariç	45.1	38.7	30.8	23.2	24.6
Avrupa/Orta Asya	7.5	16.2	25.3	26.1	25.6
G.Amerika/Karayipler	50.2	51.5	51.1	52.0	51.4
O.Doğu/K.Afrika	18.9	14.5	13.6	11.4	10.8
Güney Asya	45.2	44.2	42.5	42.5	40.2
Güney Sahra	51.1	52.1	54.0	52.8	50.5
Toplam	36.3	37.4	36.7	32.8	32.1
Çin Hariç	39.3	39.5	39.3	38.1	37.0

Kaynak:World Bank(2000: Tablo1.1 s.24)

Tablo-2 ve Tablo-3'ü karşılaştırdığımızda dünyadaki yoksulluğun profili oldukça değiştiği gözlemlenmektedir. İlk tablo teorik olarak mutlak bir yaklaşım çerçevesinde olaya yaklaşıırken, ikinci tablo dünyadaki yoksulluğun boyutunu daha çok görelî olarak sunmaktadır. Görelî olarak dünya nüfusu içerisindeki yoksulların oranına bakıldığında, bölgeler itibariyle 1987 yılında yoksulluğun en şiddetli olduğu bölgeler sırasıyla Güney Sahra, Latin Amerika ve Karayipler, Güney Asya ve Çin hariç Doğu Asya ve Pasifik'tir. Dünya ortalaması 1987 yılında % 36.3 iken, 1998 yılında % 32.1'e düşmüştür ve incelenen yıllarda ortalamanın üzerinde yer alan üç bölge bulunmaktadır.

1987 yılından 1998 yılına ciddi düşüşün yaşandığı bölgeler Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Çin hariç Doğu Asya ve Pasifik ve Güney Asya bölgeleridir. Buna karşın yoksulluk oranının en şiddetli arttığı bölge Avrupa ve Orta Asya olarak görülmektedir.

Latin Amerika ve Karayipler ve Güney Sahra'da bu yaklaşıma göre, her iki kişiden biri yoksuldur ve incelenen on yıllık süre zarfında bu oranda kayda değer bir azalma sağlanmamıştır. Avrupa ve Orta Asya bölgesinde 1987 yılında her yüz kişiden yedisi yoksul iken, 1998 yılında her yüz kişiden yirmi beşi yoksul hale gelmiştir. Bunun aksine Orta Doğu ve Kuzey Afrika da 1987 yılında her beş kişiden biri yoksul iken 1998 yılında her on kişiden biri yoksul durumundadır (World Bank, 2000:23).

Bölgeler arasındaki bu farklılık hiç şüphe yok ki, globalleşen dünya ekonomisi için en önemli problemdir. Bu problem ülkeler arası kültür, inanç ve ekonomik gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklarla veya daha doğru bir tabirle ülkeler arası uçurumla birleşince, dünya barışını tehdit eder bir konuma gelmektedir.

2.1.2. Seçilmiş Bazı Ülkeler İtibariyle Dünya'da Yoksulluğun Boyutu

Dünya'nın farklı bölgelerindeki yoksulluğun boyutlarının ardından, günlük bir dolar ve iki dolar olarak belirlenen uluslararası yoksulluk çizgilerine göre seçilmiş bazı ülkelerdeki yoksulluk profili Tablo-4'deki gibidir. Günlük bir dolar yoksulluk çizgisi göre Türkiye, Çek Cumhuriyeti ve Güney Kore en düşük oranlara sahiptir. Ancak Zambiya, Hindistan ve Pakistan için aynı şeyleri söylemek oldukça güçtür ve ülkeler arasında büyük farklar vardır.

Uluslararası yoksulluk çizgisi günde iki dolara yükseltildiğinde, yoksulluğun çok daha yüksek oranlara sıçraması, bu oranın yoksulluk çizgisine duyarlılığını, diğer bir deyişle bir dolarlık yoksulluk çizgisinin civarında önemli bir yığılma olduğunu göstermektedir (Şenses, 2001:118). Bu yaklaşıma göre Zambiya'da yoksulluk % 91.7 oranındadır ve yaklaşık olarak toplumun tamamına yakın bir kısmı yoksuldur. Zambiya'dan sonra bu yaklaşıma göre yoksulluğun en şiddetli olduğu ülkeler Hindistan ve Pakistan'dır ve bu ülkelerde yaklaşık yüz kişiden seksen beşi yoksuldur.

Yoksulluk açıklarına bakıldığında ise, günlük bir dolarlık yaklaşıma göre Zambiya ve Hindistan dışındaki ülke oranlarının düşük olduğu, ancak iki dolarlık yaklaşıma göre ülkeler arası yoksulluk açıklarının büyük farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Güney Kore ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerde açık % 0.5'in altında bir değer alırken, Türkiye, Polonya ve Şili gibi ülkelerde endeks % 5 ile % 6 aralığındadır. Öte yandan yoksulluğun en şiddetli olduğu Zambiya'da açık % 61.2, Hindistan'da % 41.4 ve Pakistan'da % 35 seviyesindedir. Yoksulluk açığı endeksine, gelir açığı endeksi ve kafa sayısı endeksi çarpımı ile ulaşıldığından, bu endekse ilişkin rakamlar yoksulluktan kurtulmanın maliyetini de göstermektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkelerin yoksulluğu önlemeye yönelik transfer politikalarının maliyetleri büyük farklılık gösterecektir.

Tablo 4: Uluslararası Yoksulluk Çizgisine Göre Seçilmiş Ülkelerde Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Açığı

Ülke	Anket Yılı	Yoksulluk oranı		Yoksulluk açığı	
		Günde1 dolar(%)	Günde 2 dolar(%)	Günde1 dolar(%)	Günde 2 dolar(%)
Çek Cumhuriyet	1993	<2	<2	<0.5	<0.5
Bangladeş	1996	29.1	77.8	5.9	31.8
Brezilya	1997	5.1	17.4	1.3	6.3
Şili	1994	4.2	20.3	0.7	5.9
Çin	1998	18.5	53.7	4.2	21.0
Mısır	1995	3.1	52.7	0.3	11.4
Hindistan	1997	44.2	86.2	12.0	41.4
Endonezya	1999	15.2	66.1	2.5	22.6
Kenya	1994	26.5	62.3	9.0	27.5
G.Kore	1993	<2	<2	<0.5	<0.5
Pakistan	1996	31.0	84.7	6.2	35.0
Polonya	1993	5.4	10.5	4.3	6.0
Rusya Fed.	1998	7.1	25.1	1.4	8.7
Sri Lanka	1995	6.6	45.4	1.0	13.5
Tanzanya	1993	19.9	59.7	4.8	23.0
Türkiye	1994	2.4	18.0	0.5	5.0
Zambiya	1996	72.6	91.7	37.7	61.2

Kaynak: World Bank (2000:Tablo 4, s. 280-81)

Dünya'da seçilmiş bazı ülkelerdeki yoksulluğun boyutunu gelir dışı bazı refah göstergelerini dikkate alarak incelediğimizde, Tablo-5 ve Tablo-6'a ulaşmaktayız.

Tablo 5: Seçilmiş Ülkelerde Değişik Refah Göstergeleri ve İnsani Gelişme Endeksi, 1999

Ülke	Çocuk kötü beslenme oranı *	Çocuk ölüm oranı #	Toplumsal cinsiyet bazında gelişme endeksi sırası ##	Kaliteli suya erişim oranı **
Avustralya	0	6	2	99
Cezayir	13	40	91	...
Bangladeş	56	96	121	84
Şili	1	12	39	85
Çin	16	36	76	90
Çek Cum.	1	6	32	...
Mısır	12	59	97	64
Gana	27	96	108	56
Yunanistan	...	8	24	...
Hindistan	...	83	105	81
Endonezya	34	52	92	62
Japonya	...	5	11	96
Kenya	23	124	112	53
G:Kore	...	11	29	83
Malezya	20	12	55	89
Pakistan	38	120	117	60
Portekiz	...	8	28	82
Rusya Federasyonu	3	20	52	...
Sri Lanka	38	18	70	46
İsveç	...	5	5	...
Tanzanya	31	136	124	49
Türkiye	10	42	71	...
Fransa	...	5	71	...
ABD	1	...	4	...
Zambiya	24	192	127	43

(*) Beş yaşından küçük çocuklar içinde yüzde pay.

(#) Beş yaşından küçük çocuklar için, 1000 kişi içinde

(##) 162 ülke içinde ülkenin sırası

(**) Bu olanaktan yararlananların toplam nüfusa yüzde oranı

Kaynak: 1. ve 2. Kolonlar: World Bank (2000: Tablo.2: 276-77), 3. Kolon UNDP (2001: Tablo.21: 210-213), 4. Kolon: World Bank (2000: Tablo.7: 286-287)

Beş yaşından küçük çocuklarda kötü beslenme, ölüm ve kaliteli suya erişim oranı gibi bazı refah göstergeleri Tablo-5'de de görüldüğü üzere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İsveç, Japonya ve Avustralya gibi gelişmiş ülkelerde sorun olmaktan oldukça uzaktır (Şenses, 2001:120).

G.Kore, Malezya, ve Şili gibi ülkelerin gelişmiş ülke düzeyine çok yaklaştıkları, buna karşılık kötü beslenme oranının Bangladeş , Endonezya, Sri Lanka gibi ülkelerde, çocuk ölüm oranlarının, özellikle Zambiya, Tanzanya, Kenya ve Gana'da çok yüksek boyutlara ulaştığı, Pakistan ve Bangladeş gibi ülkelerin ise her iki gösterge açısından da çok yüksek oranlarla karşı karşıya kaldığı gözlenmektedir. Öte yandan, Zambiya, Sri Lanka ve Tanzanya gibi ülkelerde toplam nüfusun yarısından fazla bir kısmının kaliteli sudan yoksun olduğu, Mısır ve Brezilya gibi görece gelişmiş ülkelerde bile bu oranın nüfusun sırasıyla %36 ve %28'ine ulaştığı görülmektedir.

UNDP'nin İnsani Gelişim Endeksi'nin (IGE) hesaplanmasında kullanılan yaşam kalitesi göstergelerine ve IGE'ye ilişkin olarak seçilmiş ülkeler için Tablo-6'da verilen veriler, bunların, beklenildiği üzere, gelişmiş ülkelerde çok yüksek düzeylere ulaştığını göstermektedir. Öte yandan, IGE açısından, gelişmiş ülkeler arasında, düşük derecede de olsa kayda değer farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin, bu endeks Fransa'da 0.924 ile İsveç ve Avustralya'da 0.936 arasında değişmektedir. Ayrıca, gelişmiş ülkeler de dahil, yaşam beklentisinin (yıl olarak) ABD'de 76.8'den Japonya'da 80.8'e, okullaşma oranının Japonya'da %82.'den Avustralya'da % 116'ya, satın alma gücü paritesine göre hesaplanan kişi başına milli gelirin İsveç'te 22.626 dolardan ABD'de 31.872 dolara uzanan önemli farklılıklar gösterdiği ve diğer bileşik endeksler gibi, IGE'nin de bu farklılıkları yansıtmada yetersiz kaldığı görülmektedir (Şenses, 2001:120).

Tablo 6: Seçilmiş Ülkelerde Gelir Dışı Refah Göstergeleri

Ülke	Doğumda yaşam beklentisi*	Okur yazarlık oranı(%) ⁺	Okullaşma oranı ⁺⁺ (%)	Kişi başına gelir ^{**} dolar	İnsani gelişme endeksi
Avustralya	78.8	...	116	24.574	0.936
Cezayir	69.3	66.6	72	5.063	0.693
Bangladeş	58.9	40.8	37	1.483	0.470
Şili	75.2	95.6	78	8.652	0.825
Çin	70.2	83.5	73	3.617	0.718
Çek Cum.	74.7	...	70	13.018	0.844
Mısır	66.9	54.6	76	3.420	0.635
Gana	56.6	70.3	42	1.881	0.542
Yunanistan	78.1	97.1	81	15.414	0.881
Hindistan	62.9	56.5	56	2.248	0.571
Endonezya	65.8	86.3	65	2.587	0.667
Japonya	80.8	...	82	24.898	0.928
Kenya	51.3	81.5	51	1.022	0.514
G:Kore	74.7	97.6	90	15.712	0.875
Malezya	72.2	87.0	66	8.209	0.774
Pakistan	59.6	45.0	40	1.834	0.498
Portekiz	75.5	91.9	96	16.064	0.874
Rusya Federasyonu	66.1	99.5	78	7.473	0.775
Sri Lanka	71.9	91.4	70	3.279	0.735
İsveç	79.6	...	101	22.636	0.936
Tanzanya	51.1	74.7	32	501	0.436
Türkiye	69.5	84.6	62	6.380	0.735
Fransa	78.4	...	94	22.897	0.924
ABD	76,8	...	95	31.872	0.934
Zambiya	41	77.2	49	756	0.427

(*) Doğumda.

(+) Yetişkinler (15 ve daha yukarı yaşlar için).

(++) İlk, orta ve yüksek öğretim için bileşik oran.

(**) Satın alma gücü paritesine göre.

Kaynak: UNDP (2001: 141-144)

Bu çerçevede gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklılıklar oldukça büyük boyutlardadır. Yaşam beklentisi Zambiya'da 41 ve Kenya'da 51.3 yıl iken Türkiye'de 69.5, Mısır'da 66.9 ve Bangladeş'de 58.9 yıldır. Toplumun, Bangladeş'te % 40.8'i, Pakistan'da % 45'i ve Hindistan'da % 56.5'i okur-yazar iken, bu oran Rusya Federasyonu'nda % 99.5, Şili'de % 95.6 ve Sri

Lanka'da % 91.4'dür. Bunun yanında, okullaşma oranı, Tanzanya'da % 32, Bangladeş'te % 37 ve Pakistan'da % 40 iken, bu oran Brezilya'da %80, Rusya Federasyonu ve Şili'de %78 ve Cezayir'de %72'dir. Satın alma gücü paritesine göre kişi başına milli gelir dikkate alındığında, gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurum net bir şekilde görülmektedir. Bu pariteye göre kişi başına milli gelir; Tanzanya'da 501 ve Zambiya'da 756 dolar iken, Brezilya'da 7.037, Malezya'da 8.209, Türkiye'de 6.380, Cezayir'de 5.063, Mısır'da 3.420 ve Bangladeş'de 1.483 dolara uzanan çok büyük farklılıklar görülmektedir. Bu görünüme paralel olarak İGE'de, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki fark oldukça büyük ve derindir.

2.2. EKONOMİK KRİZLER VE SOSYAL ETKİLERİ¹

Ekonomik krizlerle yoksulluğun artması arasında güçlü bir bağlantı vardır. Kriz dönemlerinde bir çok kişi geçici bir süre için yoksullaşır ve sosyal göstergeler daha da kötüleşme ya da daha yavaş bir şekilde iyileşme eğilimine girer. Veriler, özellikle çocuklar olmak üzere yoksul kişilerin beşeri sermayesinin daha da kötüleştiğini göstermektedir. Ortaya çıkan zarar, bu çocuklar yetişkinliğe ulaştıklarında, yoksulluktan kurtulma yeteneklerini etkileyerek geri döndürülmez bir niteliğe ulaşmaktadır.

Doğu Asya'daki bir çok ülkede yoksulluk, 1990'lı yılların sonunda ortaya çıkan ekonomik krizler sonucu artmıştır; yoksulluğun Endonezya'da % 50 arttığı ve Kore Cumhuriyeti'nde kentsel alanlardaki yoksulluğun ikiye katlandığı tahmin edilmektedir. Ancak, her iki ülkede de yoksulluk ekonomik durumun iyileşmeye başlaması ile birlikte azalmaktadır. Rusya'da 1996-1998 yılları arasında yoksulluk %21.9'dan %32.7'ye yükselmiştir. Latin Amerika ve Karayipler'de meydana gelen her krizde yoksulluk artmaktadır ve uzun yıllar sonra bile krizden önceki seviyesinden daha yüksek bir düzeyde seyretmektedir (World Bank, 2000:163).

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız World Bank, "World Development Report 2000" (World Bank, 2000:162-165).

Kriz süresince gelir dağılımındaki eşitsizlik artmakta, azalmakta ya da değişmeden kalabilmektedir. Latin Amerika'da gelir dağılımındaki eşitsizlik (Gini Katsayısı göz önüne alınarak), verilerin elde edilebildiği kriz dönemlerinde, 20 ülkenin 15'inde artmaktadır. Fakat, son kriz boyunca Doğu Asya'da gelir dağılımındaki eşitsizlik aynı durumda kalmış ve Meksika'da ise 1995'deki Pezo krizinden sonra bu eşitsizlik azalmıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizlikte meydana gelen bir artışla birlikte krizlerin oluşması halinde iktisadi daralma yoksulluğun azaltılmasında daha önce elde edilen kazanımlardan daha büyük ters etkiler meydana getirebilir. Latin Amerika'da yoksulluğun azaltılmasına yönelik çalışmalar sonucu, 1970'lerde kişi başına düşen milli gelirde kentsel alanlarda % 3.7 ve kırsal alanlarda % 2 oranlarında meydana gelen artışlar, 1980'li yıllarda meydana gelen ters etkilerle ancak % 1 düzeyinde bir gerileme ile karşılaşmıştır (World Bank, 2000:164). Gelir dağılımındaki eşitsizlik artsa bile toplumun en yoksul % 20'lik kesimi bu durumdan her zaman orantısız bir şekilde zarar görmemektedir. Latin Amerika'da nüfusun en yoksul % 20'lik kesiminin elde ettiği gelir 1980'lerdeki borç krizleri sırasında genellikle azalmış ancak en zengin % 20'lik kesimin payı bazılarında önemli ölçüde artmıştır.

Ekonomik krizlerin yaşam standardı üzerindeki etkilerinin, gelir dağılımındaki adaletsizlik ile yoksulluğun ölçülmesi suretiyle tam olarak kavranması oldukça zordur. Ekonomik krizler geniş çaplı hareketlilikler ile birlikte tanımlanabilir; daha önce yoksul olmayan kişiler yoksulluğa düşebilir ve daha önce yoksul olanlar yoksulluktan kurtulabilir. Aşağı ve yukarı doğru gerçekleşen bu hızlı hareketlilik ile ilgili delillere 1998 krizinden sonra Rusya'da rastlanabilir. 1996'da yoksul olarak kabul edilen kişilerin, ortalama gelirleri artmış ve bunların % 42'si kriz sonrasında yoksulluktan kurtulmuştur. Öte yandan, kriz sonrası yoksullaşanların % 61'i 1996 yılında yoksul değildi. Başka bir ifade ile, nüfusun % 20'si ekonomik çöküşün bir sonucu olarak yoksullaşmıştır (World Bank, 2000:164). Gelir dağılımındaki adaletsizlik genel olarak azalsa ve kriz sonrası yoksulların büyük bir kısmı yoksulluktan

kurtulsalar da daha önce yoksul olmayanların veya hali hazırda yoksul olanların bir çoğunun durumu daha da kötüleşmiştir. Ekonomik krizler sırasında yoksullaşanlar, kronik yoksullardan daha farklı özelliklere sahiptirler. Örneğin, bu bireyler daha iyi bir eğitim düzeyine sahip olabilirler . Filipinler’de yapılan bir çalışma daha üst düzeyde eğitime sahip olan hane halkının, ücret ve istihdam şoklarına daha duyarlı olduğunu göstermektedir (World Bank, 2000:164).

Sosyal göstergelerin çoğu, bir makro ekonomik krizde ya kötüleşmektedir ya da çok yavaş bir iyileşme göstermektedir. Çocuk ölümleri gibi sosyal göstergeler, daha önceki dönemlere kıyasla, yavaş da olsa, 1980’li yıllar boyunca Latin Amerika’da iyileşme göstermiştir. Ancak, sağlıkla ilgili göstergeler tüketim ve gelirdeki azalmaya karşı daha duyarlıdır. Şili’de düşük kilolu bebek doğumlarının ve yetersiz beslenmiş çocukların oranı, daha önceki on yılın gösterdiği eğilimin tersine dönerek, 1995’teki ekonomik kriz ile birlikte tekrar artmıştır. Arjantin ve Venezuela’da kişi başına günlük protein alımı kişi başına gayri safi yurtiçi hasıllarında meydana gelen azalma ile birlikte gerilemiştir. Endonezya’da vücut ağırlık indeksleri hastalık ve ölüm riskinin ortaya çıktığı düzeyin altında olan kadınların oranı, 1998’de % 25 artmış ve üç yaş altı çocukların ortalama ağırlıkları azalmıştır (World Bank, 2000:165).

Okula devam etme ve okuryazarlık oranları da krizler sonrasında önemli ölçüde etkilenmektedir. Filipinlerde daha önceki beş yıllık süre zarfında gözlemlenen yıllık ortalama % 2.6’lık bir artıştan sonra, 1997-1998 ve 1998-1999 ders yılları arasında orta eğitime kaydedilenlerin sayısında yalnızca % 0.9’luk bir artış gerçekleşmiştir. Meksika’da mezun olan öğrencilerin bir sonraki eğitim düzeyinde okula kayıt olma oranı, özellikle lise ve üniversite öğrencileri arasındaki düzeyde, 1980 borç krizi sırasında azalmıştır. İlkokula başlayan öğrenciler arasında yaşları uygun durumda olanların oranında da azalma gerçekleşmiştir. Kırsal alanda okuldan ayrılan öğrencilerin oranı % 40’a yükselmiştir (World Bank, 2000:164). Arjantin ve

Meksika'da ilkokullara yapılan toplam kayıttaki artış 1995 yılında yavaşlamıştır. Güney Hindistan'da yapılan bir çalışma olumsuz şoklara tepki olarak çocukların sıklıkla okuldan alındığını göstermiştir.

Ekonomik krizlerin geçici yoksulluğu artırdığına şüphe yoktur. Dahası sürekli ya da kronik yoksulluğu da artırır, zira krizler yoksulların beşeri sermayeleri üzerinde çok olumsuz etkilere sahiptir. Yetersiz beslenme, çocuk ölümleri ve okula kaydedilme ile ilgili eğilimler, ulusal ortalamalar şeklinde olsalar da, yoksullar arasında ortaya çıkan gerilemeyi de çoğunlukla yansıtır. Endonezya'da gelir grupları ile ilgili bilgiler 7-12 yaş arasındaki çocuklarda gelir dağılımının en düşük ikinci % 20'lik dilimdeki okulu terk etme oranının, 1997 yılında % 1.3'lük düzeyden 1998 yılında % 7.5'e ve 13-19 yaş grubu için aynı oranın % 14.2'den % 25.5'e yükseldiğini göstermektedir. Herhangi bir okula kaydedilmeyen yoksul çocukların oranı ise, % 4.9'dan % 10.7'ye çıkmıştır ((World Bank, 2000:165).

Son araştırmalar makro ekonomik krizlerle eğitim göstergeleri arasında bir bağlantının olduğunu göstermektedir. On sekiz Latin Amerika ülkesindeki yıllık ortalama okullaşma oranının, 1950 ve 1960'lardaki % 1.9'luk seviyesinden 1970 ve 1980'lerde % 1.2'ye gerilediği görülmektedir. Makro ekonomik koşullardaki kötüleşme (gayri safi yurtiçi hasıladaki kısa vadeli şoklar, oynaklı ve olumsuz dış ticaret şokları), bu tarz göstergelerdeki düşüşün % 80'ini açıklamaktadır². Meksika ile ilgili göstergelerin ortaya koyduğu gibi, azalan gelirin olumsuz yönde kendini gösteren 'gelir etkisi' okula devam etmenin fırsat maliyetinin azalmasının ortaya koyduğu olumlu 'fiyat etkisi'ne göre daha etkili olmaktadır³. Simülasyon sonuçları, ekonomi

² Behrman, Jere R. , Suzanne Duryea, ve Miquel Szekely, 1999 "Aging and Economic Options: Latin America in a World Perspective." Inter-American Development Bank, Washington, D.C. (World Bank 2000, World Development Report, 2000/2001, Attacking Poverty, World Bank: Washington, D.C., s:165).

³ Binder, Melisa. 1999. "schooling Indicators during Mexico's Lost Decade." Economics of Education Review 18(2):183-199. (World Bank 2000, World Development Report, 2000/2001, Attacking Poverty, World Bank: Washington, D.C., s:165).

1980'li yıllarda 1970'li yıllardakinin yarısı kadar büyüyebilseydi. Meksika'daki okula kaydolma oranının 1991'de % 11 daha fazla olabileceğini göstermektedir.

2.3. LATİN AMERİKA'DA EKONOMİK KRİZLER, YOKSULLUK, EŞİTSİZLİK VE SOSYAL GÖSTERGELER

Ekonomik kriz son yirmi yıldır Latin Amerika ve Karayipler'de sürekli tekrar eden bir durumdur. 1980'li yıllar ise borç krizleri ile kendini göstermiştir. Krizlerin ekonomik ve sosyal gelişim üzerindeki etkileri oldukça büyüktür ve bu yüzden 1980'li yıllar 'kayıp on yıl' olarak adlandırılır. 1990'lı yıllar 1980'lerle karşılaştırıldığında, ekonomik ve sosyal gelişimde daha iyi sonuçlar elde edilmesine karşın, 24 ülkede en az bir yıl kişi başına gelir düşmesi ile sonuçlanan tecrübeler yaşanmıştır. Tüm bu ülkelerde 1980 ve 1998 yılları arasında kişi başına gayri safi milli hasılanın % 4 veya daha fazla oranda düştüğü yaklaşık 40 olayla karşı karşıya kalınmıştır.

Savaşlar hariç, makro ekonomik krizler, gelir (veya tüketim) yoksulluğundaki artışa sebep olan en önemli unsurdur. Bu artışa gelir adaletsizliğindeki bozulmada eşlik edebilir. Bölgede son yirmi yılda çocuk ölüm oranı ve ortalama okuma yılı gibi sosyal göstergelerde gelişim devam etmesine karşın oldukça yavaştır. Ekonomik krize karşı alınan mali kısıtlama tedbirleri, krizlerin yoksulluk üzerinde yarattığı etkileri görmezden gelme eğilimindedir. Hükümetler yoksullar üzerindeki etkiyi sınırlandırmaya çalışsa da, krizin ortasında belirli programları uygulamada kurumsal ve şiddetli bilgi eksikliğinden dolayı, hükümetlerin çabaları sonuçsuz kalmaktadır. Bölgede ekonomik krizlerin sebep olduğu sürekli zararlara karşın, bir çok ülkede gelir düzeltici sosyal güvenlik ağı kurulamamıştır.

Artan yoksulluk ve makro ekonomik krizler arasında oldukça sıkı bir bağ vardır. Fields (1991) bölgede büyümede gerçekleşen her yüzde birlik düşüşün, yoksulluğu yüzde iki arttırdığı tahmin etmektedir (Fields, 1991:15).

Bunun yanında Latin Amerika'da krizlerle birlikte eşitsizlik de artma eğilimi göstermektedir. Bu sebepten ötürü, ekonomik daralma, yoksulluğu ekonomik büyümeden daha fazla etkileyebilmektedir. 1980'li resesyon yıllarında kişi başına milli gelirdeki yüzde birlik düşüş, yoksulluğun azaltılmasında başarıya ulaşılan dönemlerde kentsel alanlarda kişi başına % 3.7'lik artışa denk gelmektedir. Bu oran kırsal alanlarda % 2'dir. Kısacası krizlerin ve büyümenin yoksullar üzerinde yarattığı etki dikkate alındığında; kriz dönemlerinden çıkıldığında, kriz dönemlerinde yaşanan küçülme oranından daha fazla bir büyüme oranı yakalanması şartıyla yoksullar eski düzeylerine ulaşabilmektedir.

Tablo 7: Latin Amerika'da Kriz ve Yoksulluk

Ülkeler	Kriz Yılı	Kriz Öncesi Yoksulluk	Kriz Yılı Yoksulluk	Kriz Sonrası Yoksulluk
Arjantin	1985	10,1 (1980)	20,6	25,2 (1987)
Arjantin	1989	25,2 (1987)	34,6	35,0 (1990)
Arjantin	1995	16,9 (1993)	24,8	26,3 (1997)
Brezilya	1990	27,9 (1989)	28,9	
Şili	1982	40,3 (1980)		48,60 (1987)
Kosta Rika	1982	29,6 (1981)	32,3	29,7 (1983)
Dominik Cumhuriyeti	1985	37,3 (1984)		28,2 (1986)
Dominik Cumhuriyeti	1990	35,7 (1989)		39,5 (1992)
Guatemala	1982	65,0 (1980)		68,0 (1986)
Meksika	1986	28,5 (1984)		32,6 (1989)
Meksika	1995	36,0 (1994)		43,0 (1996)
Panama	1983	40,6 (1980)		44,0 (1986)
Panama	1988	44,0 (1986)		50,0 (1989)
Peru	1983	46,0 (1979)		52,0 (1986)
Peru	1988	32,2 (1985)		50,0 (1991)
Uruguay	1982	11,0 (1981)		15,0 (1986)
Venezuela	1983	25,7 (1982)	32,7	34,8 (1985)
Venezuela	1989	40,0 (1988)	44,4	41,5 (1990)
Venezuela	1994	41,4 (1993)	53,6	48,2 (1996)

Kaynak: Lusting, 2000:19.

Tablo-7 Latin Amerika ülkelerinde kriz dönemi, kriz öncesi ve sonrasın da yoksulluğun değişimini kafa sayısı oranını (headcount ratio) kullanarak göstermektedir. Tablo-7'de görüldüğü üzere, tüm ülkelerde krizin başladığı yılda yoksulluk oranı yükselmektedir. Buna ek olarak kriz döneminde yükselen yoksulluk oranı, kriz sonrası dönemde eski düzeyine

ulaşamamaktadır. Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Meksika, Panama ve Venezuela'da, 1980'li yıllar boyunca yoksulluk ve eşitsizlik artmıştır. Aynı artış Arjantin, Şili ve Peru'da kentsel bölgelerde görülmüştür. 1995 krizinde, Arjantin'de kentsel yoksulluk ve Meksika'da ise, ulusal yoksulluk düzeyinde oldukça şiddetli artışlar yaşanmıştır.

Tablo 8: Latin Amerika'da Eşitsizlik ve Kriz

Ülkeler	Kriz Yılı	Kriz Öncesi Gini	Kriz Yılı Gini	Kriz Sonrası Gini
Arjantin	1985	0,40 (1983)	0,40	0,45 (1988)
Arjantin	1989	0,44 (1986)	0,53	0,45 (1992)
Arjantin	1995	0,36 (1994)		0,38 (1996)
Brezilya	1990	0,61 (1989)	0,61	0,59 (1992)
Şili	1982	0,53 (1980)	0,54	0,55 (1984)
Kosta Rika	1982	0,40 (1980)	0,42	0,38 (1984)
Dominik Cumhuriyeti	1985	0,42 (1984)		0,51 (1986)
Dominik Cumhuriyeti	1990	0,51 (1989)		0,52 (1992)
Guatemala	1982	0,48 (1981)		0,53 (1986)
Meksika	1982	0,50 (1977)		0,51 (1984)
Meksika	1986	0,47 (1984)		0,53 (1989)
Meksika	1995	0,48 (1994)		0,46 (1996)
Panama	1983	0,48 (1980)		0,52 (1986)
Panama	1988	0,52 (1986)		0,57 (1989)
Peru	1983	0,34 (1981)		0,39 (1984)
Peru	1988	0,39 (1987)		0,41 (1989)
Uruguay	1982	0,43 (1981)		0,40 (1983)
Venezuela	1983	0,44 (1981)	0,45	0,48 (1985)
Venezuela	1989	0,47 (1987)	0,46	0,46 (1991)
Venezuela	1994	0,45 (1992)	0,50	0,47 (1995)

Kaynak: Lusting, 2000:20.

Tablo-8'den görüleceği üzere, krizin başlangıç yılında 8 ülkenin 5'inde eşitsizlik (Gini katsayısı dikkate alınarak) artmıştır. Ayrıca 20 ülkenin 15'inde kriz sonrası eşitsizlik, kriz öncesine kıyasla artmıştır.

Tablo-9 seçilmiş bazı ülkeler için ekonomik krizlerin sosyal etkilerini özetlemektedir. 1980'li yıllar boyunca çocuk ölümleri gibi sosyal göstergelerde elde edilen iyileşme devam etmesine karşın, bu ilerleme önceki on yıla kıyasla oldukça yavaştır. Oysa tüketime veya gelir kayıplarına daha fazla duyarlı sağlık göstergeleri kötüleşmiştir. Şili'de düşük kilolu çocuk doğumu ve çocuklardaki yetersiz beslenme verileri, ekonomik şartlardaki

değişimleri takip etmektedir ancak, 1970'li yıllarda her iki göstergede de sürekli ilerlemel elde edilmiştir. Meksika'da 1980'lerde yetersiz beslenme sebebiyle bebek ve okul öncesi çocuk ölümleri artmıştır. Arjantin'de 1995 yılında günlük kişi başına protein alımı % 3.8 düşmüştür. Aynı oran Venezuela'da 1994 yılında % 2.9 azalmıştır.

Okula devam etme ve okur yazarlık gibi göstergeler makro ekonomik krizlerden etkilenmektedir. Meksika'da 1982 sonrası özellikle ortaokul ve lise için, mezun olanların bir sonraki eğitim kurumlarına devamında düşüş gözlenmiştir. İlkokuldan ayrılma oranlarında azalma devam etse de, ayrıştırılan veriler okuldan ayrılma oranının sadece kentsel bölgelerde azaldığını göstermektedir. Kırsal bölgelerde okuldan ayrılma oranı % 40 artmıştır. Venezuela'da 1980'li yıllarda 15 ile 19 yaş arası bireylerde okuryazarlık oranı düşmüştür. 1995 yılında Arjantin ve Meksika'da ortaokula kaydolma yavaşlamıştır.

Meksika'da en dip dilimde yer alan hane halklarında, 12-14 yaş arası bireylerin iş gücüne katılımı % 4.2 artarak 1994-1996 yılları arasında % 19.8'e ulaşmıştır. Oysa yoksul olmayan hane halklarında çocukların işgücüne katılımı aynı dönemde sabit kalmıştır ve bu oran yaklaşık olarak % 6 olmuştur. Latin Amerika'da yaşanan bu tecrübeler, beşeri sermayeye yapılan yatırımların krizler neticesinde daha da çarpıldığını ve eşitlikten uzaklaştığını göstermektedir. Bu bozulmanın en önemli göstergeleri ise, hem kamunun hem de hane halklarının sosyal harcamalarda kısıntıya gitmesidir. Hane halklarının kriz dolayısıyla işsiz kalması veya reel ücretlerinde karşılaştığı düşüş öncelikle eğitim, gıda ve sağlık harcamalarını etkilemektedir. Buna ek olarak hükümetlerin krizlere karşı uygulamaya koyduğu sıkı maliye politikaları beraberinde, sosyal harcamaları ve transfer ödemelerini azaltmakta ve böylece krizlerin etkileri daha derinleşmektedir.

Tablo 9: Latin Amerika'da Ekonomik Krizlerin Sosyal Etkileri

	Arjantin (1995)	Dominik Cumhuriyeti (1990)	Jameyca (1985)
Kriz Göstergeleri	-1995 yılında kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) %4.2 ve kişi başına özel tüketim harcaması %6.4 düştü. -Kentsel bölgelerde gelire ait Gini 1994'de 0.36'dan 1995'de 0.38'e yükseldi. - Kafa sayısı yoksulluğu 1993'de 16.9 iken 1995'de %24.8'e yükseldi. -1995 yılında reel ücretler % 1.1 düştü. -Kentsel işsizlik 1994'de % 11.5 iken 1995'de %17.5'e yükseldi.	-1990 yılında kişi başına GSYİH %7.6 ve kişi başına özel tüketim % 13.9 düştü. -Ulusal gelire ait Gini 1989'da 0.51 iken 1992'de 0.52'e yükseldi. - Kafa sayısı yoksulluğu 1989'da %36 iken 1992'de %40'a yükseldi. -1991'de minimum kentsel reel ücretler %3 düştü.	-1985 yılında kişi başına GSYİH %6.2 düştü. - Kafa sayısı yoksulluğu 1980'de %29.1 iken 1988'de %29.6'a yükseldi. -İşsizlik oranı 1984'de %25.5 iken 1986'da % 23.6'a düştü.
Yoksulluk ve Eşitsizlik	-Kentsel bölgelerde gelire ait Gini 1994'de 0.36'dan 1995'de 0.38'e yükseldi. - Kafa sayısı yoksulluğu 1993'de 16.9 iken 1995'de %24.8'e yükseldi. -1995 yılında reel ücretler % 1.1 düştü. -Kentsel işsizlik 1994'de % 11.5 iken 1995'de %17.5'e yükseldi.	-Ulusal gelire ait Gini 1989'da 0.51 iken 1992'de 0.52'e yükseldi. - Kafa sayısı yoksulluğu 1989'da %36 iken 1992'de %40'a yükseldi. -1991'de minimum kentsel reel ücretler %3 düştü.	- Kafa sayısı yoksulluğu 1980'de %29.1 iken 1988'de %29.6'a yükseldi. -İşsizlik oranı 1984'de %25.5 iken 1986'da % 23.6'a düştü.
İşgücü Piyasaları	-1995 yılında reel ücretler % 1.1 düştü. -Kentsel işsizlik 1994'de % 11.5 iken 1995'de %17.5'e yükseldi.	-1991'de minimum kentsel reel ücretler %3 düştü.	-İşsizlik oranı 1984'de %25.5 iken 1986'da % 23.6'a düştü.
Sosyal Harcamalar	-Toplam harcamalar içerisinde sosyal harcamaların oranı 1994'den 1995'e % 65.2'den %66.8'e yükseldi. Bu değişkenlerin GSYİH oranları ise aynı dönemde, %18.1'den %18.6'a yükseldi. -GSYİH içinde eğitim harcamaları 1994'de %3.7 iken 1995'de % 4.0'a artmıştır.Aynı dönemde sağlık harcamaları ise % 1.9'dan % 2.0'a çıkmıştır.	- Toplam harcamalar içerisinde sosyal harcamaların oranı 1989'dan 1990'a %39.6'dan %36.6'a düştü. Bu değişkenlerin GSYİH oranları ise aynı dönemde, %6.6'dan %4.7'e düştü. -GSYİH içinde eğitim harcamaları 1989'da %1.5 iken 1990'da % 1.2'e düşmüştür..Aynı dönemde sağlık harcamaları ise % 1.2'den % 1.1'e düşmüştür.	-GSYİH içerisindeki eğitim harcamaları 1982'de % 7.2 iken 1985'de %0.6'a düşmüştür. Bu oran 1986'da %12'e çıkmıştır. -GSYİH içerisindeki sağlık harcamaları 1982'de % 10.6 iken 1985'de %6.1'e düşmüştür.
Sağlık ve Beslenme	-1995'de kişi başına günlük protein alımı % 3.8 azalırken, aynı oran 1996'da % 1.9 artmıştır. -1995'de zatürree ve grip'den dolayı ölümler yaklaşık % 6 artmıştır.	-6 ile 11 aylık çocuklarda yetersiz beslenme sebebiyle ölümler 1986'da %9.6 iken 1991'de %17'e yükselmiştir. -1990'da kişi başına günlük protein alımı % 6.8 azalırken, aynı oran 1991'de % 4.6 artmıştır.	-1985'de kişi başına günlük protein alımı % 5.9 azalırken, aynı oran 1986'da % 4.9 artmıştır.
Eğitim	-Toplam ilkökul kayıtları 1993'de %2.2 iken 1996'da %0.62'e düşmüştür	- İlkokula yapılan toplam kayıtlar 1988'de %97,1 iken 1990'da %96,6'a yükselmiştir.	- İlkokula yapılan toplam kayıtlarda 1985'den 1987 yılına 100'den 100.8'e bir artış gerçekleşmiştir.

Kaynak: Lusting, 2000: 21

Tablo 9: (Devamı) Latin Amerika'da Ekonomik Krizlerin Sosyal Etkiler

	Meksika (1982)	Meksika (1995)	Venezuela (1994)
Kriz Göstergeleri	-1993 yılında kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) %6.3 ve kişi başına özel tüketim harcaması %7.4 düştü.	-1995 yılında kişi başına GSYİH %8.1 ve kişi başına özel tüketim % 11.5 düştü.	-1994 yılında kişi başına GSYİH %4.6 ve kişi başına özel tüketim % 8.3 düştü.
Yoksulluk ve Eşitsizlik	-Ulusal gelire ait Gini 1984'de 0.43 iken 1989'da 0.47'e yükseldi. - Kafa sayısı yoksulluğu 1984'de %25.8 iken 1986'da %32.6'a yükseldi.	- Kafa sayısı yoksulluğu 1994'de %36 iken 1996'da %43'e yükseldi.	-Ulusal gelire ait Gini 1992'de 0.45 iken 1994'de 0.50'e yükseldi. - Kafa sayısı yoksulluğu 1993'de %41 iken 1994'de %54'e yükseldi.
İşgücü Piyasaları	-1983-1988 yılları arasında ortalama ücretler sektörlere bağlı olarak %36 ile %46 arasında düştü. -Kentsel işsizlik oranı %4.2'den %6.3'e yükseldi.	-1994'de ortalama reel ücretler % 3.7 arttı fakat 1995'de % 13.5 düştü. - Kentsel işsizlik oranı 1994-1995 yılları arasında %2.6 arttı(%3.7'den %6.3'e).Bu oran ancak 1997 yılında 1994'deki seviyesine ulaşabildi.	-Ortalama reel ücretler 1994'de %15.7 ve 1995'de %4.6 düştü. - Kentsel işsizlik oranı 1993'de %6.8 iken 1994'de %8.9'a yükseldi.
Sosyal Harcamalar	-Sosyal harcamalar 1983'den 1988'e % 33.1 azaldı. -1983-1988 yılları arasında eğitime yapılan sosyal harcamalar % 29.6 ve sağlık harcamaları % 23.3 azaldı.	-Sosyal harcamaların GSYİH oranı 1994 yılında %9.0 iken 1995 yılında % 6.8'e inmiştir. -GSYİH içinde eğitim harcamaları 1994'de %3.9 iken 1996'da % 3.6'a düşmüştür.	-GSYİH içerisindeki eğitim harcamaları 1990-1991 yıllarında %9.0 iken, bu oran 1996-1997 yıllarında %8.4'e düşmüştür. -GSYİH içerisindeki eğitim harcamaları 1993'de % 3.9 iken 1995'de %4.4'e düşmüştür.
Sağlık ve Beslenme	-1982 ile 1989 yılları arasında çocuk ölümlerindeki düşüş devam etmiştir ancak bu düşüş geçen on yıldakinden yavaştır. -Eksik beslenme sebebiyle okul öncesi çocuklarda ve bebeklerdeki ölüm oranı on yıllık düşüşün ardından 1982'den itibaren artmaya başlamıştır.	-Bir yaşın altındaki çocuklarda anemi sebebiyle ölüm artmıştır.1993 yılında her 100.000 çocukta 6.3 bu hastalıktan ölmekte iken 1995'de bu oran 7.9'dur. Bir ile dört yaş arası çocuklarda aynı dönemde bu oran 1.7'den 2.2'e çıkmıştır.	-1993'de kişi başına günlük protein alımı % 4.2 azalırken, aynı oran 1995'de % 0.5 azalmıştır.
Eğitim	-Mezun olanların bir sonraki eğitim kurumlarına devamı 1982'den sonra düştü. -Kırsal bölgelerde okuldan ayrılmalar yaklaşık %3 arttı.	- İlkokula yapılan toplam kayıtlar 1994'de % 0.44 artarken, bir sonraki yıl bu oran %0.35 düşmüştür.	- İlkokula yapılan toplam kayıtlar 1993'de %94.4'den 1995'de %91.7'e düşmüştür.

Kaynak: Lustig, 2000: 21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BOYUTLARI VE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN (1994-2001) YOKSULLUĞA ETKİLERİ

3.1. TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BOYUTLARI

İnsanlık tarihinin en önemli ve süregelen problemlerinden biri olan yoksulluk sorunu, Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin ve doğal afetlerin olumsuz etkileriyle birlikte ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu bölümde çeşitli yoksulluk kıstaslarına göre, Türkiye'de özellikle son on yılda ciddi boyutlara ulaşan yoksulluğun şiddeti, derinliği ve demografik özellikleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.1.1. Türkiye'de Yoksulluk Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Türkiye'de yoksulluk üzerine yapılmış sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ilki; Celasun'un (1986), Derviş ve Robinson'un 1973 yılı için yaptıkları yoksulluk analizini hareket noktası olarak 1973, 1978 ve 1983 yılları için mutlak yoksulluk çizgilerini hesapladığı ve bu çizgiler altında kalan hane halklarının, toplam hane halkları içindeki oranlarını ortaya koyduğu araştırmasıdır (Celasun, 1986:22).

1990'lı yıllarda özellikle Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) gerçekleştirmiş olduğu 1987 ve 1994 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları anketlerinin sonuçlarıyla birlikte, Türkiye'de yoksulluğun boyutları ve yoksulluğun profili üzerine yapılmış Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) uzmanlık çalışmaları mevcuttur. Bu araştırmalardan ilki, Dumanlı'nın (1996) 1987 ve 1994 yılları Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri temelinde, minimum kalori gereksinimi yöntemini kullanarak Türkiye'deki mutlak yoksulluk düzeyini ve yoksulluk oranlarını ve Türkiye'deki yoksulluğun boyutlarını genel olarak ve seçilmiş iller bazında ortaya koyduğu

çalışmadır (Dumanlı,1996:65-69). DPT uzmanlık çalışmalarından ikincisi de, Dansuk'un (1997) Tüketim Harcamaları bazında hesapladığı mutlak yoksulluk çizgisi ve bu yoksulluğa ilişkin oranlar ile yoksulluğun sosyolojik özelliklerini ön plana çıkaran yoksulluk ve sosyal göstergeler arası ilişkileri ortaya koyan çalışmasıdır (Dansuk, 1997:41-47). Ayrıca bunlara ek olarak yine mutlak yoksulluk çizgilerini belirlemeye yönelik bir çalışma ise DİE'de yapılmıştır. Erdoğan'ın (1996) uzmanlık tezi minimum gıda harcaması ve temel gereksinimler yaklaşımına göre Türkiye'deki yoksulluk çizgilerini ve yoksulluk oranlarını ortaya koymuştur (Erdoğan, 1996:4).

Bu çalışmaların yanı sıra, Türkiye'de göreceli yoksulluk çizgileri, gelir yoksulluğu ve insani yoksulluk üzerine yapılmış araştırmalarda bulunmaktadır. Özbek'in (2001) yapmış olduğu Doktora Tezi araştırması, Dünya'da ve Türkiye'de gelir ve insani yoksulluğun boyutlarını, yoksulluk ve eşitsizliğin kaynaklarını ve yoksulluğun giderilmesinde uygulanabilecek politik yaklaşımları ortaya koymaya çalışmıştır. DİE'de, Alıcı'nın (2000) yapmış olduğu çalışma ise 1994 ve 2001 yıllarında yapılan Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri sonucunda Türkiye'deki mutlak ve göreceli yoksulluğun boyutlarını ve bu oranların kırsal ve kentsel bölgelerdeki dağılımlarını göstermektedir. Gelir dağılımı ve göreceli yoksulluğa ilişkin Avrupa Birliği standartlarında kapsamlı bir çalışması ise, Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) tarafından hazırlanan "Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Yoksulluk" (2000) isimli raporda sunulmuştur. Ülkemizde yoksulluk üzerine yapılmış en son ve en kapsamlı çalışma Şenses (2001) tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışma Dünyada ve ülkemizde yoksulluk olgusunu küreselleşme sürecinde ele almakta ve bu global perspektif doğrultusunda yoksulluğa ilişkin geçerli tanım ve kavramlara, ölçüm yöntemlerine ve yoksulluğu önlemeye yönelik politikalara eleştirel gözle yaklaşmaktadır (Şenses, 2001:25-30).

Görüldüğü üzere Türkiye'de yoksulluk üzerine yapılmış çalışmalar diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kıyasla oldukça sınırlı sayıdadır.

Bunun en önemli sebeplerinden birisi bu tarz çalışmalara kaynak olacak verilerin ilgili kurumlar tarafından uzunca bir süre toplanamamasıdır. Özellikle dünyadaki ekonomik yapının değiştiği son yirmi yılda gelir, gelir dağılımı ve yoksulluğa ilişkin, Türkiye çapında elde edilen verilerin 1987 ve 1994 yılları ile sınırlı kalması, bu konuya ilişkin ilginin de azalmasına neden olmuştur.

3.1.2. Türkiye için Yoksulluk Sınırı Hesaplaması

Bu bölümde Türkiye'deki yoksulluğun boyutlarını araştırmak için, genelde tüm yoksulluk çalışmalarının ilk aşamasını oluşturan yoksulluk çizgileri hesaplanacaktır. 1994 ve 2001 yılları için kendi hesaplamalarımızı ortaya koymaya çalışırken ,1987 yılı için Türkiye'de yapılmış çeşitli araştırmalar veri alınacaktır. 1994 ve 2001 yılı hesaplamalarına geçmeden önce, çalışmada kullanılan verilerin ve yoksulluk çizgileri hesaplamalarında kullanılan tekniklerin açıklanacaktır.

3.1.2.1. Kullanılan Veri Kaynağı

Çalışmada Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından 1994 yılı 1 Ocak-31 Aralık ve 2001 yılı 1 Ocak-31 Mart tarihleri arasında gerçekleştirilen 1994 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi'nin on iki aylık birikimli ham verileri (DİE, 1997:17-22) ile 2001 Hane halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi'nin üç aylık birikimli ham verileri (DİE, 2002) kullanılmıştır. Hane halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi örnek tasarımı gereği, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan tüm yerleşim yerleri kapsama dahil edilmiştir. Uygulamalar 1994 ve 2001 yılları için 1 Ocak-31 Aralık tarihleri arasındaki süreyi kapsamak üzere devreler itibarıyla Türkiye, kent, kırsal ve yıllık boyutta da Türkiye, kent, kırsal, 7 coğrafi bölge ve seçilmiş 19 il merkezi için bağımsız tahmin vermek üzere tasarlanmıştır (DİE, 1997:17-22). Ancak 2001 yılında ülkemizde yaşanan ekonomik kriz; 2001 yılı anketinin uygulandığı dönemin ülke koşullarının durağan olduğu bir dönemi kapsamasını gerektirmesi gerekçesi ile ekonomik kriz etkisinin hanelerin gelir

ve harcama yapılarına yansımalarından dolayı, çalışma sadece Ocak-Mart ayları arasında üç aylık süre zarfında gerçekleştirilmiş ve ardından durdurulmuştur. Bundan dolayı 2001 yılı anketi, 3 aylık uygulama ile bitirilmiş ve devrelik veri ile Türkiye, kent ve kır bazında bağımsız tahmin vermeye olanak tanıyan örnek hacmine sahip olmuştur.

Bu anketlerde, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti uyruklu tüm hane halkı fertleri kapsama alınmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan tüm yerleşim yerleri kapsama dahil edilmiştir. Çalışmanın coğrafi kapsamındaki yerleşim yerleri, DPT'nin tanımı ve DİE tarafından diğer çalışmalarında kullanılan kent kır tanımları esas alınarak; nüfusu 20.001 ve daha fazla olan yerler Kent, nüfusu 20.001 ve altı olan yerler Kır olarak tanımlanmıştır. Örnekleme çerçevesi olarak 1994 yılı için 1990 Genel Nüfus Sayımı, 2001 yılı için ise Belediye teşkilatının olduğu yerlerde 2000 yılı Genel Bina Sayımı ve Numaralama Çalışması, belediye teşkilatı olmayan yerlerde ise 1997 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçları çerçeve olarak kullanılmıştır. Her iki ankette de tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır ve nihai örnekleme birimi hane halkıdır. (DİE, 1997:17-22).

1994 yılı anketinde her ay değişen kentsel kesimde 1.522, kırsal kesimde 666 örnek hane halkı olmak üzere aylık toplam 2.188 hane halkı ile anket yapılmıştır (DİE, 1997:17-22). 2001 yılı anketinde ise, her ay değişen kentsel kesimde 1.820, kırsal kesimde 540 örnek hane halkı olmak üzere aylık toplam 2.360 hane halkı ile anket yapılmıştır (DİE, 2002:2).

3.1.2.2. Çalışmadaki Yoksulluk Sınırı Hesaplama Teknikleri

Bu çalışmada üç farklı yoksulluk sınırı hesaplama tekniği kullanılmıştır. Bu tekniklere ilişkin kıstas, tanımlama ve yöntemler aşağıdaki gibidir.

3.1.2.2.1. Alınması Gereken Asgari Kalori Miktarı Yaklaşımı (Minimum Gıda Sepeti)

Bu yaklaşımda yetişkin bir ferdin günlük kalori tüketimi için minimum sınır olan 2.450 kcal kullanılmıştır. Çalışmada analiz birimi olarak hane halkları alınmıştır. Eğer hane halkı yoksul olarak tespit edilmiş ise, hane halkındaki tüm fertlerde yoksul olarak alınmıştır. Ancak buradaki temel varsayım hane halkındaki fertler hane halkı harcama ve gelirinden yaş ve cinsiyete bağlı olarak sabit oranda ya da eşit derecede faydalanma hakkına sahiptir. Yetişkin bir ferdin minimum kalori değeri hesabında; bu kalori miktarını verebilecek sepette yer alan gıda maddeleri belirlenmiştir (Erdoğan, 2000:5).

Tablo 10: Minimum Tüketilmesi Gereken Kalori Miktarı İçin Gıda Sepeti

Ürün Adı	Günlük Tüketilmesi Gereken Miktar (Gr)(Yetişkin Başına)
Pirinç	60
Kuru fasulye	50
Buğday unu	60
Beyaz Ekmek	350
Tavuk Eti	120
Yoğurt	350
Beyaz peynir	30
Yumurta	50
Sıvı Yağ	30
Elma	100
Karpuz	200
Domates	150
Havuç	100
Reçel	30
Siyah zeytin	20
Kuru soğan	50
Patates	150
Toz şeker	60
Toplam	1960
Kcal	2450
Protein (Önerilen %)	139
A Vitamini (Önerilen %)	135
C Vitamini (Önerilen %)	118
Demir (Önerilen %)	193
Kalsiyum	137
Toplam Yağ (Gr)	85

Kaynak: (Yardımcı ve Diğerleri, 2003:410).

Sepette toplam olarak 18 çeşit gıda maddesi yer almaktadır. Sepette yer alan bu gıda maddelerinin 1994 yılı ve 2001 yılı ayları itibarı ile Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi'ndeki fiyatları ile (kent ve kırsal fiyat ortama değerleri ile) çarpılarak, sepetin yetişkin fert başına günlük ve aylık değerleri hesaplanmıştır. Yetişkin bir fert için hesaplanan bu değerden, hane halkına yönelik alınması gereken asgari kalori miktarı hesabı için de, eşdeğer yetişkin fert sayısı derecelemesi için FAO (1994) tarafından önerilen farklı demografik gruplara dayalı minimum kalori gereksinimi dikkate alınmıştır. Bu yaklaşıma ilişkin özellikler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir (Yardımcı ve Diğerleri, 2003:410).

Tablo 11: Fertlerin Demografik Yapılarına Göre Önerilen Kalori Tüketimi

Fert Sayısı	Önerilen Kalori Tüketimi
Küçük Çocuklar	0.64
Çocuklar 5-11 yaş arası	1.00
Erkek Genç 12-17 yaş arası	1.00
Kız Genç 12-17 yaş arası	0.84
Çalışan Erkekler 18-39 yaş arası	1.00
Çalışan Kadınlar 18-39 yaş arası	0.84
Emekli Erkekler 40 yaş üzeri	0.88
Emekli Kadınlar 40 yaş üzeri	0.76

Kaynak: (Yardımcı ve Diğerleri, 2003:410).

Burada hane halkındaki eşdeğer yetişkin fert sayısını E göstermek üzere, yoksulluk çizgisi yetişkin bir fert için belirlendikten sonra, cari tüketim harcaması esas alınarak hane halkı için hesaplamada;

$$\frac{\text{Hane halkı tüketimi}}{(E)^{0.75}}$$

yaklaşımı ile hane halkı için asgari alınması gereken kalori miktarının değeri hesaplanmıştır. Hane halkı için hesaplanan asgari alınması gereken kalori değeri, hane halkının toplam tüketim değeri ile kıyaslanmış ve $j = 1, 2, 3$ ayları ve $i = 1, 2$ (kent ve kırsal) olmak üzere yerleşim yerlerinin gösterdiğinde;

$MGHAR_{ij} \leq HTHAR_{ij} \Rightarrow$ hane halkı yoksul değil,

$MGHAR_{ij} > HTHAR_{ij} \Rightarrow$ hane halkı yoksul olarak belirlenmiştir.

Burada;

$MGHAR_{ij}$; ilgili ay ve yerleşim yeri için minimum alınması gereken asgari kalori değerinin gıda sepeti maliyetini,

$HTHAR_{ij}$; ilgili ay ve yerleşim yerinde örnek hane halkının aylık toplam tüketim harcamasını göstermektedir.

3.1.2.2.2. Temel Gereksinimler Yaklaşımı

Bu yaklaşımda sadece alınması gereken asgari kalori miktarı değil, aynı zamanda diğer temel gereksinimler de dikkate alınmıştır. Bu sebepten ötürü yoksulluk çizgisi hesaplamasında gıda dışı giyinme, barınma, eğitim ve sağlık gibi bileşenler oluşturulmuş ve bu kıstaslar ışığında hane halkları için yoksulluk çizgisi hesaplanmıştır (Erdoğan, 2000:5).

Bu yöntemde hane halklarının alması gereken asgari kalori miktarına ilave olarak, gıda dışı harcama değerleri de eklenmiş ve hane halkı için temel gereksinim yaklaşımına göre yoksulluk çizgisine ilk yöntemde olduğu gibi eşdeğer yetişkin hane halkı büyüklüğü ile çarpılarak ulaşılmıştır. Bu değer ile yine hane halkının aylık toplam tüketim harcama değeri kıyaslanmış ve hane halkının yoksul olup olmadığına karar verilmiştir. Burada i ve j sırasıyla ayları ve kent kır ayrımını göstermek üzere;

$TGHAR_{ij} \leq HTHAR_{ij} \Rightarrow$ hane halkı yoksul değildir,

$TGHAR_{ij} > HTHAR_{ij} \Rightarrow$ hane halkı yoksul olarak kabul edilmiştir,

$TGHAR_{ij}$; ilgili ay ve yerleşim yeri için hesaplanan temel gereksinimler yaklaşımına göre yoksulluk çizgisini,

$HTHAR_{ij}$; ilgili ay ve yerleşim bölgesinde hane halkının toplam tüketim harcamasını göstermektedir.

3.1.2.2.3. Medyan Gelirin Yarıısı Yaklaşımı

Toplumda yaratılan ortalama gelirin ya da medyan gelirin yarıısı yoksulluk çizgisi olarak kullanılmaktadır (Akder ve Güvenç 2000:15). Bu doğrultuda hane halkı aylık toplam kullanılabilir geliri, ilgili ay ve kent, kır için hane halkı medyan gelirinin yarisından daha az ise hane halkı yoksul kabul edilmektedir. Burada i ve j yine sırasıyla ayları ve kent kır ayırımı göstermek üzere;

$MGY_{ij} \leq HTKD_{ij} \Rightarrow$ hane halkı yoksul değil,

$MGY_{ij} > HTKD_{ij} \Rightarrow$ hane halkı yoksul olarak kabul edilmiştir.

MGY_{ij} , ilgili ay ve yerleşim yeri için hane halkı medyan gelirinin yarıısını,

$HTKD_{ij}$, ilgili ay ve yerleşim yeri için hane halkı toplam kullanılabilir değerlerini ifade etmektedir.

Çalışmada kullanılan üç teknikten ilk ikisi birinci bölümde tanımlandığı üzere mutlak yoksulluk yaklaşımı çerçevesinde belirlenen yoksulluk çizgileri kavramına girmekte iken, son teknik ise özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde de sıkça kullanılan görelî yoksulluk kavramına girmektedir. Kullandığımız bu üç tekniği aşağıdaki biçimde özetleyebiliriz;

Tablo 12: Kullanılan Tekniklerin Özeti

Yöntem	Esas alınan değer	Hane halkı/fert başına ölçüm	Yoksulluk Çizgisi
1.Alınması gereken minimum kalori miktarı yaklaşımı	Cari tüketim harcaması	Hane halkı tüketim harcaması/(E) ^{0.75}	Alınması gereken asgari kalori miktarı maliyeti
2.Temel gereksinimler yaklaşımı	Cari tüketim harcaması	Hane halkı tüketim harcaması/(E) ^{0.75}	Alınması gereken asgari kalori miktarı maliyeti + gıda dışı harcama değeri
3.Medyan gelirin yarıısı yaklaşımı	Toplam kullanılabilir gelir	Hane halkı tüketim harcaması/(n) ^{0.75}	Eşdeğer yetişkin fert başına medyan gelirin yarıısı yaklaşımı

Kaynak:Yardımcı ve Diğerleri, 2003:410.

3.1.3. Türkiye’de Yoksulluk Sınırları ve Oranları

Bu bölümde, 1987 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü’nün yapmış olduğu Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi verileri kullanılarak Türkiye’de yapılmış çeşitli araştırmalarda hesaplanmış yoksulluk çizgileri ve oranlarına değinildikten sonra, 1994 ve 2001 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü’nün yapmış olduğu Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi verilerini kullanarak kendi hesaplamalarım sonucunda ulaştığım; Türkiye geneli fert için ABD doları cinsinden gıda oranı, temel gereksinim ve medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre yoksulluk çizgileri, Türkiye geneli hane ve fert için Türk Lirası cinsinden gıda oranı, temel gereksinim ve medyan gelirin yarısı yaklaşımlarına göre yoksulluk çizgileri, bu çizgiler doğrultusunda yoksul fert ve hane sayısı ile bunların toplam nüfus içindeki oranları ve 1994 yılından 2001 yılına değişimini, düzenlemiş olduğum tablolarda yer almaktadır.

Alınması gereken minimum gıda oranı yaklaşımı doğrultusunda, Dumanlı’nın (1996) hesaplamış olduğu kişi başına yoksulluk çizgileri cari fiyatlarla aşağıdaki gibidir.

Tablo 13: Türkiye’de Kişi Başına Yoksulluk Sınırı (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Günlük	Aylık	Yıllık
1987	780	23,400	284,700
1988	1,297	39,910	473,405
1989	2,129	63,870	777,085
1990	3,804	114,118	1,388,433
1991	5,851	175,540	2,135,740
1992	10,495	314,861	3,830,809
1993	17,626	528,780	6,433,490

Kaynak:Dumanlı, 1996:67

Dumanlı'nın (1996) yapmış olduğu çalışmada, 1987 yılı başlangıç noktası alınmış ve diğer yıllar o yıla ilişkin belirli fiyat endeksleri (kentsel yerler tüketici fiyatları, tüketim ağırlıklı Türkiye fiyatları gibi) ile güncellenerek hesaplanmıştır (Dumanlı, 1996:67). Bu güncelleme doğrultusunda cari fiyatlarla Türkiye'de kişi başına günlük, aylık ve yıllık yoksulluk sınırında 1987'den 1993'e yaklaşık % 2260 düzeyinde artış gözlenmektedir. Buna ek olarak, TÜSİAD'ın (2001) yapmış olduğu çalışmada ise, 1987 yılında medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre yoksulluk çizgisi 558,932 TL'dir ve bu yoksulluk çizgisinde yoksulların toplam nüfusa oranı % 15.5'dir (TÜSİAD, 2000:101).

DİE'nin 1994 ve 2001 yılı Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi'nin üç aylık ham verilerini kullanarak yapmış olduğum çalışmada, her üç yoksulluk yaklaşıma göre hesaplanan yoksulluk çizgileri ve oranları ise Tablo-14 ve Tablo-15'deki gibidir.

Tablo 14: Fert Başına Yoksulluk Çizgileri (ABD Doları)

	1994			2001		
	Ocak	Şubat	Mart	Ocak	Şubat	Mart
Gıda oranı (fert için)	20	20	22	55	49	32
Temel gereksinim (fert için)	38	38	39	133	118	77
Medyan gelirin yarısı (fert için)	36	38	41	122	126	80

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

Tablo-14'de görüldüğü üzere, 1994 yılından 2001 yılına gıda oranı, temel gereksinim ve medyan gelirin yarısı yaklaşımlarına göre, aynı aylarda yapılan fert için ABD doları cinsinden yoksulluk çizgileri hesaplamalarında göze çarpan en önemli özellik, üç teknikte de dolar bazında yoksulluk çizgisi değerlerinde görülen ciddi artışlarıdır. Her üç teknik için ortalamalara

bakıldığında, gıda oranı çizgisi ilgili yıllarda 21\$'dan 43\$'a, temel gereksinimler çizgisi 38\$'dan 109\$'a, medyan gelirin yarısı çizgisi 38\$'dan 104\$'a artmıştır. Bu çizgiler, sekiz yıllık dönem boyunca toplam yüzde yüzün üzerinde artış göstererek, yıllık olarak kaba bir hesapla ortalama sırası ile % 13, % 23.4 , % 21.7 oranında artmıştır. 1994 yılı Ocak ayında gıda oranı yaklaşımına göre 20 dolar olan yoksulluk çizgisi, 2001 yılı Ocak ayında % 275'lik bir artışla 55 dolara, temel gereksinim yaklaşımına göre aynı dönemdeki artış % 350 ile 133 dolara, medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre ise artış % 338 ile 122 dolara yükselmiştir. Her üç yaklaşıma göre de önemle vurgulanması gereken nokta, 2001 yılı Şubat ayından sonra yoksulluk çizgilerinde gözüken adi ve şiddetli düşüştür. Bu durum, ekonomik krizlerin nisbi fiyatlar ve döviz kuru değişimleri ile yoksulluğu nasıl etkilediğinin açık bir göstergesidir.

Tablo 15: Yoksulluk Çizgileri (Türk Lirası)

	1994			2001		
	Ocak	Şubat	Mart	Ocak	Şubat	Mart
Gıda oranı (hane için)	2.051.589	2.069.317	2.133.218	97.012.140	88.999.904	96.814.260
Gıda oranı (fert için)	779.028	773.282	796.387	37.095.470	34.045.440	37.139.400
Temel gereksinim (hane için)	3.977.505	4.009.090	4.154.421	229.045.100	208.444.900	225.414.400
Temel gereksinim (fert için)	1.510.306	1.499.854	1.550.999	89.353.840	81.475.900	87.774.380
Medyan gelirin yarısı (hane için)	2.776.676	2.947.995	3.184.740	165.219.100	175.645.500	183.423.400
Medyan gelirin yarısı (fert için)	1.375.000	1.443.413	1.565.248	82.220.590	87.292.860	91.298.490

Kaynak: DIE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

Tablo-15'den elde edilen bulgulara göre, 1994 yılından 2001 yılına gıda oranı, temel gereksinim ve medyan gelirin yarısı yaklaşımlarına göre, hane için Türk Lirası cinsinden ortalama yoksulluk çizgilerinin değerleri sırası ile gıda oranında % 4522 oranında artışla 2.084.708 TL'den, 94.275.435 TL'ye, temel gereksinimlerde % 5460 oranında artışla 4.047005 TL'den 220.968.133 TL'ye, medyan gelirin yarısında % 5460 oranında artışla 2.969.803 TL'den 174.762.666 TL'ye yükselmiştir. Aynı yöntemlerle, 1994 Ocak ayından 2001 Ocak ayına hane için, gıda oranı'nda 47 kat, temel gereksinim'de 75 kat, medyan gelirin yarısı'nda ise 63 kat artış gözlenmiştir

Türkiye için aynı yıllarda yukarda hesaplanan yoksulluk çizgileri doğrultusunda yoksul fert ve hane nüfusunun toplam nüfusa oranları Tablo.16'da verilmiştir.

Tablo 16: Yoksulluk Oranları

		Yoksul Fert Oranı	Yoksul Hane Oranı	Yoksul Fert Sayısı	Yoksul Hane Sayısı	Ortalama Hane halkı Büyükülüğü
Medyan Gelirin Yarısına Göre	1994	18,38	16,00	10.928.615	2.134.728	5,11944
	2001	17,69	15,21	11.443.229	2.343.213	4,88356
	Değişim	-00,69	-00,79	514.614	208.485	
Alınması Gereken Minimum Gıda Oranına Göre	1994	06,99	05,10	4.156.203	680.445	
	2001	07,76	05,49	5.021.883	846.445	
	Değişim	00,77	00,39	865.680	166.000	
Temel Gereksinimler Yaklaşımına Göre	1994	32,77	26,81	19.484.805	3.577.004	
	2001	41,31	34,24	26.719.303	5.275.252	
	Değişim	08,54	07,43	7.234.498	1.698.248	

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

Tablo-16'dan elde edilen bulgulara göre, 2001 yılında medyan gelirin yarısına göre Türkiye nüfusunun % 17'si yoksulluk sınırının altında iken, bu oran alınması gereken minimum gıda oranına göre hesaplandığında % 7, temel gereksinimler yaklaşımına göre hesaplandığında ise % 41 olmaktadır. Türkiye'de yoksul hane oranı medyan gelirin yarısına göre, 2001 yılında % 15 iken temel gereksinimler yaklaşımına göre % 34, gıda oranı yaklaşımına göre % 5.5 olarak görünmektedir (Tokatlıoğlu ve Başaran, 2003:112). 1994 yılı ile

2001 yılı oranları kıyaslandığında, medyan gelirin yarısı yaklaşımı dışında, diğer iki yaklaşımda yoksulluk oranları hane ve fert bazında artış göstermiştir. Ancak burada belirtilmesi gereken en önemli unsur, yoksul hane ve fert sayılarındaki artıştır. Medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre, yoksul oranının azalıyor olması yoksulluğun azaldığı anlamına gelmemektedir. Bu oran nüfus ve yoksul sayısı gibi iki artan değer bir birine oranıdır ve kıyaslama artış hızları çerçevesinde irdelenmelidir. Yani diğer bir açıdan bakacak olursak yarım medyan gelire göre yoksul fert sayısı 1994 yılından 2001 yılına % 4.7 artmıştır ve buna karşılık gelen fert sayısı 514.614'dür.

3.1.4. Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Endeksleri

Yoksulluğun sosyolojik boyutu dışında, yoksullukla ilgili olarak dünya genelinde yapılan bütün yoksulluk araştırma ve çalışmalarının merkezinde geleneksel olarak gelir ve tüketim harcamaları bulunmaktadır. Dünya Bankasının belirlemiş olduğu günlük bir dolar yoksulluk sınırı bunun en bariz örneğidir. Hiç şüphe yok ki yoksulluk araştırmaları gelir dışında önemli ve can alıcı bazı kıstasları da dikkate almaktadır ancak, gelir ve gelire bağlı olarak tüketim harcamaları bu tür çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Gelirin yoksulluk çalışmalarında bu derece öneme sahip olarak, yoksulluğun kaynağı olarak gösterilmesi beraberinde, gelirin dağılımı sorununu gündeme getirmektedir (World Bank, 2000a: 17-31).

TÜSİAD'ın (2000) yapmış olduğu çalışma, DİE'nin 2002 yılı basın bülteni ve 1994 ve 2001 yılı için kendi yapmış olduğum çalışmaların sonucunda, Türkiye'de 1963 yılından günümüze değin gelir dağılımında göze çarpan en önemli sorun; % 20'lik dilimlerde en dipde yer alan yoksul nüfusun gelirden aldığı düşük pay ve bu payın yıllar itibariyle, 1987 ve 2002 hariç, düşmesidir. Bu grup 1963 yılında gelirden % 4.5 pay almakta iken, 1968'de bu oran % 3.0, 1973'de % 3.5, 1978'de 2.9'dur. Son kırk yılda bu grubun Türkiye toplam gelirinden aldığı en düşük oran % 2.7 ile 1983 yılıdır. 1987 yılında düzelen bu genel tablo, 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerle

birlikte yeniden bozulma eğilimine girmiş, 2002'de ise tekrar 1963 yılındaki seviyesine ulaşmıştır.

Tablo 17: Türkiye Geneli Gelir Dağılımı

Yıllar	%20'LİK DİLİMLER					Toplam	Gini ¹
	1	2	3	4	5		
1963 ^a	4.5%	8.5%	11.5%	18.5%	57.0%	100,00%	0.55
1968 ^a	3.0%	7.0%	10.0%	20.0%	60.0%	100,00%	0.56
1973 ^a	3.5%	8.0%	12.5%	19.5%	56.5%	100,00%	0.51
1978 ^a	2.9%	7.4%	13.0%	22.1%	54.7%	100,00%	0.51
1983 ^a	2.7%	7.0%	12.6%	21.9%	55.8%	100,00%	0.52
1986 ^a	3.9%	8.4%	12.6%	19.2%	55.9%	100,00%	0.50
1987 ^a	5.2%	9.6%	14.1%	21.2%	49.9%	100,00%	0.44
1994 ^b	4,73%	9,77%	14,02%	21,89%	49,60%	100,00%	0.46
2001 ^b	4,39%	9,03%	13,77%	21,33%	51,49%	100,00%	0.49
2002 ^c	5.3%	9.8%	14.0%	20.8%	50.1%	100,00%	0.44

a.Kaynak: TÜSİAD, 2001:34.

b.Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

c.Kaynak: DİE 6.11.2003 tarihli basın bülteni (<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/071103.htm>).

Türkiye geneli gelir dağılımı %20'lik dilimler dahilinde incelendiğinde, 1994'den 2001 yılına gelir dağılımındaki bozulma net bir şekilde görülmektedir. Türkiye nüfusunun % 80'inin 1994 yılına göre 2001 yılında gelirden aldığı pay azalmış, sadece en zengin % 20'nin aldığı pay artmıştır. 1994 yılında en zengin % 20, gelirden en fakir %20'nin 10.5 katı pay alırken, 2001 yılında bu oran 11.7 kata çıkmıştır. Yoksulların % 91'inin yer aldığı Türkiye geneli en fakir % 20'sinin gelirden aldığı pay ise %0.34 azalmıştır (Tokatlıoğlu ve Başaran, 2003:114). Ancak sekiz yılda yaşanan bu gelir dağılımı bozulması, 2001 yılından 2002 yılına gelindiğinde sadece bir sene

¹ Gini Katsayısı Lorenz eğrisine bağlı olarak gelir eşitsizliği ölçen bir araçtır. Gini katsayısı, Lorenz eğrisinin çizildiği 45 derecelik eşitlik doğrusunun alanından elde edilir. Gini katsayısı, Lorenz eğrisinin altında kalan alanın eşitlik doğrusu ile çizilen toplam alana oranıdır. Lorenz eğrisi ise, dikey ekseninde toplumdaki bireylerin elde ettiği gelirlerin birikimli yüzdelerinin, yatay ekseninde ise toplam nüfusun birikimli yüzdelerinin yer aldığı, gelir dağılımı grafiği olarak tanımlanır (Case ve Fair, 1989:415-416).

içinde müthiş bir düzelme eğilimi göstermiş ve yalnızca en zengin %20'nin gelirden aldığı pay azalırken, diğer tüm dilimlerin aldıkları payda artış gözlenmiştir. Şüphesiz bu tablo ekonomik krizlerin, gelir dağılımı üzerinde ne derece etkili olduğunu ve kimleri hangi ölçüde etkilediğini göstermektedir. 1987 yılından sonra 1994 ve 2001 kriz yıllarında yoksulların toplam milli gelirden aldıkları pay sürekli düşmüştür. Bu oran 1994 yılında % 4.73 iken 2001 yılında % 4.39'a gerilemiştir. Ancak 2002 yılındaki düzelme ile yoksulların milli gelirden aldıkları pay 1987 yılındaki seviyelere ulaşmıştır.

Bu adaletsiz gelir dağılımını, çeşitli gelir dağılımı ölçüleri çerçevesinde incelediğimizde, yoksullar ve Türkiye genelinde 1994-2001 arası gelir dağılımının, tüm kategorilerde bozulduğu aşağıda Tablo-18'de görülmektedir. Türkiye genelinde 1994 yılında Gini katsayısı 0.46 iken, 2001 yılında 0.49'a çıkmaktadır (Tokatlıoğlu ve Başaran, 2003:115). Bu oran 2002 yılında 0.44'e düşerek gelir dağılımının adaletinde 1994'den bile daha iyi bir seviyeye ulaşılmıştır (DİE, 2002:1). Aynı dönemde Türkiye hane genelinde ise Gini katsayısı 0.431'den 0.448'e çıkmaktadır.

Tablo 18: Yoksulların Gelir Dağılımı Ölçüleri

GELİR DAĞILIMI ÖLÇÜLERİ	YOKSUL FERTLER		TÜRKİYE FERT GENELİ		YOKSUL HANE		TÜRKİYE HANE GENELİ	
	1994	2001	1994	2001	1994	2001	1994	2001
Görelî Ortalama Sapma	0,159	0,167	0,330	0,364	0,167	0,167	0,309	0,320
Varyans Katsayısı	0,428	0,548	1,359	1,820	0,410	0,475	1,227	1,404
Gini Katsayısı	0,221	0,243	0,460	0,495	0,232	0,238	0,431	0,448
Kakwani Ölçüsü	0,053	0,075	0,182	0,216	0,053	0,074	0,160	0,173
Theil Entropy Ölçüsü	0,093	0,107	0,431	0,555	0,091	0,105	0,368	0,423

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

Yoksul fertlerin için 1994 yılında 0.22 olan Gini katsayısı 2001 yılında 0.24'e çıkmaktadır. Yoksul haneler için ise 1994 yılında 0.232 olan Gini katsayısı 2001 yılında 0.238'e yükselmiştir. Kısacası yoksullara ait Gini katsayısı incelendiğinde ise, gelirini adil dağıtamayan Türkiye'nin yoksulluğu, nispeten daha adil dağıttığı görülmektedir. Ancak bu adalet 1994 yılından

2001 yılına bozulma eğilimi göstermektedir. Yani yoksullar arasındaki gelir dağılımı adaleti ve yoksulluğun şiddeti artmaktadır.

Çalışmada incelenen 1994 ve 2001 yıllarında yoksulluğun ve yoksulluğun şiddetindeki bu seyri daha ayrıntılı incelemek için yoksulların gelirini Türkiye genelinde olduğu gibi % 20'lik dilimlere ayırdığımızda, belirlediğimiz yoksulluk tanımlarına göre Tablo-19'a ulaşmaktayız.

Tablo 19: Yoksul Tanımlarına Göre Gelir Dağılımı

	YOKSULLUK TANIMI	%20'LİK DİLİMLER					Toplam
		1	2	3	4	5	
1994	Medyan Gelirin Yarısına Göre	10,63%	16,46%	16,91%	24,83%	31,17%	100,00%
	Alınması Gereken Minimum Gıda Oranına Göre	7,88%	13,20%	16,90%	22,81%	39,21%	100,00%
	Temel Gereksinimler Yaklaşımına Göre	4,73%	9,77%	14,02%	21,89%	49,60%	100,00%
2001	Medyan Gelirin Yarısına Göre	7,88%	17,11%	22,28%	23,76%	28,98%	100,00%
	Alınması Gereken Minimum Gıda Oranına Göre	7,96%	15,19%	18,58%	23,24%	35,03%	100,00%
	Temel Gereksinimler Yaklaşımına Göre	6,96%	11,79%	16,67%	24,59%	39,99%	100,00%

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

Tablo-19'daki sonuçların ışığında, yoksulların gelir dağılımı incelendiğinde, medyan gelirin yarısına göre Türkiye geneli gelir dağılımındaki değişimden farklı bir gelişim göze çarpmaktadır. Bu yaklaşıma göre tanımlanan yoksulluktan, birinci en fakir yoksullar ile en zengin iki dilimdeki yoksulların, toplam yoksul gelirinden aldıkları pay azalırken, ikinci ve üçüncü dilimlerdeki yoksulların aldığı paylar artmıştır. 1994 yılında en zengin yoksul % 20, en fakir yoksul % 20'nin yaklaşık 3 katı gelirden pay alırken, 2001 yılında bu oran 3.6 kata çıkmıştır. Bu yaklaşımın aksine diğer iki yaklaşımda en fakir % 80'nin gelirden aldığı pay artmış sadece beşinci dilimdeki zengin fakirlerin gelirinde azalma olmuştur. Her üç teknikte de yoksulluk çizgisine en yakın ve yoksulluktan kurtulma şansı en yüksek olan grubun, toplam yoksul gelirinden aldığı pay azalmıştır ve A.Sen'in (1976)

önerdiği gibi ekonomi politikaları açısından yoksulluktan kurtarmanın en kolay ve maliyetsiz olduğu grubun, yoksulluktan kurtulma olasılığı azalmış ve maliyeti de artmıştır. Bu rakamlar açıkça göstermektedir ki, Türkiye’de yoksulluk oranının yanında yoksulluğun derinliği de önem kazanmaktadır. Çünkü Birleşmiş Milletler Kalkınma Programına göre yoksulluk 5 yıldan fazla sürerse kalıcı bir hale gelmektedir (UN 1997: 45). Yani yoksulluğun yapışkanlığı artmaktadır.

Tablo 20: Yoksulluk Endeksleri

		Kafa Sayısı Endeksi	Gelir Açığı Endeksi	Sen Endeksi	Ortalama Yoksul Gelir (TL)	Yoksulluk Çizgisi (TL)	Gini
1994	Gıda Yoksulluğu	0,07	0,37	0,039	490993	782899	0,31
	Temel Gereksinim Yoksulluğu	0,33	0,46	0,218	818137	1520386	0,34
	Gelir Yoksulluğu	0,18	0,69	0,136	446219	1461220	0,22
2001	Gıda Yoksulluğu	0,08	0,25	0,048	27000000	36090420	0,31
	Temel Gereksinim Yoksulluğu	0,41	0,45	0,260	47500000	86198920	0,33
	Gelir Yoksulluğu	0,18	0,73	0,143	23900000	86939760	0,24

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi’nden hesaplanmıştır.

Elde edilen bu gelir dağılımı ölçüleri ışığında, birinci bölümde değinilen yoksulluk endeksleri hesaplamaları Tablo-20’deki gibidir. Tablo-20’de görüldüğü üzere, 1994-2001 yılları arasında gıda oranı yoksulluğu ve temel gereksinimler yoksulluğu yaklaşımına göre, gelir açığı endeksi düşmüştür. Yani bu iki yaklaşıma göre, yoksulların ortalama gelirinde bir artış söz konusudur ve dolayısıyla bu yaklaşıma göre yoksul olan bireylerin yoksulluktan kurtulma maliyetleri azalmıştır. Ancak bu seyir, gelir yoksulluğu yaklaşımında tam terstir ve yoksulluktan kurtulmanın maliyeti, 1994’den 2001 yılına artmıştır. İncelenen yıllarda Sen Endeks’inin değerlerine bakıldığında ise, gelir oranı ve temel gereksinimler yaklaşımına göre bir artış söz konusudur. Gelir açığındaki düşüşe rağmen bu artışın sebebi, birinci bölümde değindiğimiz endeks hesaplama teknikleri ışığında, bu iki yoksulluk yaklaşımında yoksullar arası gelir dağılımının ilgili yıllarda bozulmasıdır.

Türkiye’de yoksulluğun profiline geçmeden önce, medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre, Türkiye geneli %20’lik dilimlerde yoksul hane halklarının dağılımı Tablo-21’deki gibidir.

Medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre, yoksulların % 91’i Türkiye geneli birinci diliminde yer almakta ve % 8’i ise Türkiye geneli ikinci diliminde yer almaktadır. Ancak yoksulların büyük bir kısmı (%65’i), en dipde yer alan ilk üç dilimde bulunmaktadır.

Tablo 21: Yoksulluğun Dağılımı (%)

		Yoksul Haneler % 20’lik Dilimler					
		1	2	3	4	5	Toplam
Türkiye Geneli %20’lik Dilimleri	1	24,45	22,14	18,74	19,94	6,11	91,38
	2	8,42	0,00	0,00	0,00	0,00	8,42
	3	0,00	0,00	0,00	0,00	0,20	0,20
	4	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	5	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi’nden hesaplanmıştır.

3.1.5. Türkiye’de Yoksulluğun Profili

Yoksullukla mücadele edilebilmesi için toplumsal özelliklerin ve yoksulluğun profilinin ortaya konup, kimlerin yoksul olduğunun bilinmesi gerekir. Bu amaçla, bu başlık altında yoksul hanelerin büyüklüğü, yoksulların yaş kompozisyonu, yoksul hanelerin eğitim ve istihdam durumu, yoksulların harcama dağılımı ve sosyal güvenlik durumu gibi değişkenlerin üzerinde durulacaktır.

Yoksulluğun profilini ortaya koyarken, yoksullar yukarıdaki incelemede olduğu gibi elde ettikleri gelire göre %20’lik dilimlere ayırıp analiz edilmiştir. Bu analizde yoksulluk tanımı olarak medyan gelirin yarısı yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşımın kullanılmasının başlıca üç nedeni vardır;

- Daha yoksulunun bile görüldüğü yerlerde “en yoksul” hane tanımı anlamını yitirmektedir (Özcan, 2003:85).
- Mutlak yoksulluk ölçülerinin çoğu, yoksulluk sınırının hesaplanmasında dışsal bir ölçütün kullanılmasını gerektirmektedir (Özcan, 2003:85). Yani gıda oranı ve temel gereksinimler yoksulluğunda belirlenen sepetler, uzmanların belirledikleri bir kıstastır ve bu kıstaslar yoksul olan bir bireyden diğerine oldukça fark göstermektedir. Türkiye’de böyle dışsal bir ölçüt kullanmak, temelde Türkiye’nin bu ölçüt itibarıyla nerede olduğunu gösterecek, ancak bu ülkenin yapısal özelliklerini gerektiği gibi yansıtmayacaktır (Özcan, 2003:85).
- Göreli yoksulluk yaklaşımı Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde kullanılmakta olup, Türkiye’nin bu birliğe aday aday konumunda olması, bu yaklaşıma göre yoksulluğun boyutunu önemli bir noktaya taşımaktadır.

3.1.5.1. Yoksulluk ve Hane Büyüklüğü

Medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre yoksul hane büyüklüğünün % 20’lik dilimler dahilinde 1994 yılından 2001 yılına değişimi Tablo-22’deki gibidir.

1994 yılından 2001 yılına, hane halkı büyüklüğü arttıkça gelirden alınan payın arttığı ve yoksulluğun şiddetinin ve yoksulluktan kurtulma maliyetinin azalmakta olduğu görülmektedir. Tek başına yaşayan yoksulların incelenen her iki yılda da, yoksul dilimleri içinde en dipte yer almaları dikkat çekici bir unsurdur. Ayrıca hane halkı büyüklüğü iki ve ikiden küçük olan hiçbir ailenin ilgili yıllarda, en zengin fakirlerin yer aldığı dördüncü ve beşinci

dilimlerde yer almadığı gözükmemektedir. Bu dilimlerdeki üç kişilik aile büyüklüğünün payı da oldukça küçüktür. Kısacası incelenen her iki yılda da göze çarpan en önemli olgu; aileleri büyüdükçe yoksulluktan kurtulma şanslarının artmasıdır.

Tablo 22: Yoksul Hane Büyüklüğü (%)

Hanede Fert sayısı	Yoksul Haneler % 20'lik Dilimler									
	1994					2001				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1	16,52	0,72	0,00	0,00	0,00	15,09	2,54	0,00	0,00	0,00
2	36,14	27,98	6,00	0,00	0,00	20,73	28,18	5,82	0,00	0,00
3	11,59	18,81	23,02	1,80	0,00	18,31	19,30	18,36	6,50	0,00
4	10,97	17,95	26,49	27,28	0,64	15,98	22,57	37,06	30,88	5,56
5	11,63	15,05	13,80	31,43	12,49	13,42	16,01	17,01	28,73	22,84
6	5,04	8,76	12,50	18,82	20,71	8,52	6,33	8,67	14,41	19,99
7	4,48	4,16	9,92	11,64	25,48	4,88	5,06	5,75	8,99	22,66
8	0,93	3,28	2,37	5,18	14,47	0,00	0,00	4,80	4,88	10,04
9	2,26	0,68	5,14	2,28	12,55	0,00	0,00	2,54	2,65	9,27
10	0,00	0,70	0,70	0,78	3,99	3,06	0,00	0,00	2,96	9,65
11	0,00	0,82	0,00	0,09	2,33	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
12	0,00	0,60	0,00	0,55	0,36	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
13	0,00	0,42	0,00	0,00	2,59	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
14	0,39	0,00	0,00	0,00	0,81	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
15	0,00	0,00	0,00	0,09	1,31	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
15+	0,00	0,00	0,00	0,00	2,23	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DIE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

3.1.5.2. Yoksulluk ve Eğitim Durumu

Yoksul hane halkı reisinin öğrenim durumunu %20'lik yoksul gelir dağılımı dilimleri açısından incelediğimizde, beşeri sermaye ile yoksulluk arasındaki ilişki net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Analizde incelenen her iki yılda tüm %20'lik dilimlerde ilköğretim ve altı eğitim seviyesine sahip yoksulların kendi dilimleri içerisinde %90 ve üstü orana sahip oldukları görülmektedir. Bunun yanında, 1994 yılından 2001 yılına orta okul ve lise düzeyinde eğitime sahip hanelerde yoksulluk oranında artış göze çarpmaktadır. Bu çerçevede

bireyin eğitim durumu ile yoksulluğa düşme veya yoksulluktan kaçma olasılığı arasında yakın bir ilişki görünmektedir. Bununla birlikte, yoksulluğun üst eğitim düzeylerine yayılma eğilimi gösterdiği görülmektedir.

Tablo 23: Yoksul Hane Halkı Reisinin Eğitim Durumu (%)

ÖĞRENİM DURUMU	%20'LİK DİLİMLER-1994				
	1	2	3	4	5
OKUR YAZAR DEĞİL	39,85	37,38	30,40	24,42	25,69
OKURYAZAR/OKUL BİTİRMEDİ	7,51	5,30	13,18	10,79	11,63
İLKOKUL	50,33	50,89	52,99	53,10	55,00
ORTAOKUL	1,02	5,89	2,352	7,50	4,78
LİSE	1,26	0,410	1,06	4,17	1,82
LİSE DENGİ MESLEK	0	0,10	0	0	1,05
Toplam	100	100	100	100	100
ÖĞRENİM DURUMU	%20'LİK DİLİMLER-2001				
	1	2	3	4	5
OKUR YAZAR DEĞİL	31,03	24,02	19,37	19,37	19,37
OKURYAZAR/OKUL BİTİRMEDİ	12,91	17,79	14,48	14,48	14,48
İLKOKUL	46,16	53,16	53,59	53,59	53,59
ORTAOKUL	6,07	5,03	8,74	8,74	8,74
LİSE	3,820	0,002	3,815	3,815	3,815
LİSE DENGİ MESLEK	0,000	0,000	0,001	0,001	0,001
Toplam	100	100	100	100	100

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

3.1.5.3. Yoksulluk ve Yaş Kompozisyonu

Türkiye'de yoksulluğun yaş kompozisyonu incelendiğinde, yoksul nüfus içerisinde 0-14 yaş arası nüfusun ağırlığı göze çarpmaktadır. 1994 yılından 2001 yılına özellikle en dip iki dilimdeki 0-14 yaş arası yoksul oranında artış göze çarpmaktadır. Bu artış ve nüfus içerisindeki bu ağırlıkla birlikte, yoksulların eğitim profili birleştirildiğinde şu sonuca varabiliriz; bugünün yoksul olan çocukları eğer iyi bir eğitim alamazlarsa, yarının yoksul kuşakları olmaları kaçınılmaz gibi gözükmemektedir. Yani yoksulluğun yapışkanlığı ve nesiller arası geçişgenliği artacaktır. Kısacası yoksul bireylerin tüm yüzdelik grupları içerisinde çocuk nüfusun fazlalığı, gelecek dönemde de yoksulluğun önemli bir olgu olarak gündemdeki yerini koruyacağını göstermektedir.

Tablo 24: Yoksulların Yaş Kompozisyonu

Yaş Aralığı	İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Beşinci %20
1994					
0-14 Yaş Arası	32,89	41,28	46,58	44,91	47,62
15-35 Yaş arası	27,84	32,20	32,78	30,84	33,35
36-64 Yaş Arası	23,68	21,83	18,32	20,65	17,12
65+	15,58	4,670	2,30	3,57	1,89
Toplam	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
2001					
0-14 Yaş Arası	41,37	43,96	44,84	38,64	25,61
15-35 Yaş arası	33,97	32,19	31,15	35,22	33,38
36-64 Yaş Arası	21,78	21,35	20,32	22,61	32,10
65+	2,88	2,50	3,69	3,52	8,92
Toplam	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

65 ve 65 yaş üstü yaş grubunun, toplam yoksul nüfusu içindeki dağılımına bakıldığında, özellikle en yoksul iki dilimde yer alan yoksulların 1994'den 2001'e kendi grupları içindeki yoğunluğu düşmüştür. Ancak diğer üç grupta ilgili yıllarda yaşlı nüfus yoğunluğu artmıştır (özellikle en üst dilimde). Kısacası yaşlılar arasında yoksulluğun şiddetinde iyileşme görülmektedir.

Şu ana kadar yapmış olduğumuz analizde, Türkiye'de Medyan Gelirin yarısı yaklaşımına göre şu sonuçlar elde edilmiştir;

- Okur-Yazar olmayan her üç kişiden biri;
- Okur-Yazar olup okul bitirmemiş her 4 kişiden biri;
- İlkokul mezunu her 6 kişiden biri;
- İlköğretim mezunu her 5 kişiden biri;
- Ortaokul mezunu her 9 kişiden biri;
- Lise mezunu her 18 kişiden biri;
- Yüksekokul mezunu her 72 kişiden biri;
- 4 yıllık üniversiteden mezun her 53 kişiden biri;
- 6 yaşından küçük her 4 çocuktan biri;

- Türkiye'de her 6 kişiden biri; yoksuldur (Tokatlıoğlu ve Başaran, 2003:120).

Bu rakamlar göstermektedir ki, eğitim gibi bireyin yapabilirlik ya da muktedir olma kabiliyeti arttıkça, yoksulluk riski azalmaktadır (Ercan, 2001:11). Bunu hane halkı harcama dağılımını incelediğimizde daha net görebiliriz.

3.1.5.4. Yoksulların Harcama Dağılımı

Yoksul hane halkının harcama kalemlerini incelediğimizde toplam gelir içerisinde eğitim harcamalarına ayrılan payın en yüksek olduğu gelir dağılımı dilimi 5'inci dilimdir. Onun da toplam içerisindeki payı %1 bile değildir. 1994'den 2001'e, tüm dilimlerin eğitime ayırdığı pay azalmıştır. Bu da gelecek dönemlerde yoksulluğun yapışkanlığını ve nesiller arası yoksulluk geçişgenliğinin artacağına göstergesidir.

Tablo 25: Yoksul Hane Halkının Harcama Dağılımı (%)

	BİRİNCİ %20		İKİNCİ %20		ÜÇÜNCÜ %20		DÖRDÜNCÜ %20		BEŞİNCİ %20	
	1994	2001	1994	2001	1994	2001	1994	2001	1994	2001
SAĞLIK	3,65	4,68	3,37	2,25	2,75	1,83	1,92	2,08	2,02	2,64
EĞİTİM	0,31	0,18	0,11	0,07	0,26	0,09	0,25	0,23	0,23	0,21
DİĞER	96,04	95,13	96,52	97,69	96,98	98,09	97,83	97,70	97,75	97,15
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

Yoksulların sağlık harcamalarına bakıldığında ise en dip iki dilimde yer alan yoksulların diğer dilimlere kıyasla daha fazla sağlık harcaması yaptıkları gözükmemektedir. 1994 yılından 2001 yılına birinci, dördüncü ve beşinci yoksul dilimlerinin sağlık harcamalarında bir artış gözükmemekte iken, ikinci ve üçüncü dilimlerin sağlık harcamalarında aynı dönemde azalma yaşanmaktadır. Özellikle en dipte yer alan yoksulların sağlık harcamalarında % 1'den de fazla oranda bir artış göze çarpmaktadır. Sonuç olarak, yoksulluğun geleceğe

taşınmasını ve yoksulluğun daha da derinleşmesini engelleyecek olan eğitim ve sağlık harcamalarında yaşanan bu değişim, yoksulluğun gelecekte ulaşacağı boyut konusunda endişe vericidir.

3.1.5.5. Yoksulluk ve Sektörel Dağılım

Tablo 26: Yoksul Hane Halkı Reisinin Çalıştığı Sektör (%)

Sektörler	%20'LİK DİLİMLER				
	1	2	3	4	5
1994					
TARIM, AVCILIK VE ORMANCILIK	53,57	53,41	56,41	44,73	39,75
İMALAT	6,31	5,79	6,13	8,97	11,40
İNŞAAT	3,25	4,71	3,74	6,45	7,39
TOP. VE PER. SATIŞ TAŞIT TAMİRİ	2,32	3,10	5,28	8,11	5,16
OTELLER VE LOKANTALAR	1,54	2,04	1,64	1,17	3,54
ULAŞTIRMA, HABERLEŞME HİZMETİ	1,48	2,50	1,64	3,61	2,47
KAMU YÖN. VE SAVUNMA	0,11	3,66	3,12	1,95	1,62
2001					
TARIM, AVCILIK VE ORMANCILIK	45,32	49,64	44,28	32,06	33,26
İMALAT	3,333	4,908	5,698	11,160	5,619
İNŞAAT	4,545	7,216	7,558	7,186	10,61
TOP. VE PER. SATIŞ TAŞIT TAMİRİ	0,001	6,983	10,389	11,055	7,584
OTELLER VE LOKANTALAR	4,435	2,659	2,875	5,661	0,002
ULAŞTIRMA, HABERLEŞME HİZMETİ	0,001	0,002	0,002	2,913	9,828
KAMU YÖN. VE SAVUNMA	0,000	3,142	2,666	4,758	4,730

Kaynak: DIE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

Yoksul hane halkı reisinin çalıştığı sektör dikkate alındığında, kırsal kesimdeki ekonomik faaliyetlerin yoksulluk yarattığı açık bir şekilde görülmektedir. Bununla beraber inşaat ve diğer mevsimlik işlerin yani genellikle sigortasız çalışılan enformel sektörlerin, yoksulluğun ikinci ana kaynağı olduğu görülmektedir. Tarımsal kesimde yaratılan yoksulluğun oranı ilk üç yüzdalık dilimde %50'nin üzerinde iken, diğer iki dilimde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yoğun olduğu sektörlerde de önemli bir yoksulluk yaratılmaktadır. Tarım, imalat ve inşaat sektörlerini toptan ve perakende satış-tamir, otel ve lokanta hizmetleri ve ulaştırma ve haberleşme hizmetleri takip etmektedir.

1994 yılından 2001 yılına tarım kesiminin yaratmış olduğu yoksulluk, tüm dilimlerde düşmüştür. İmalat sanayinde ise yoksulluğun şiddetinde bir azalma göze çarpmaktadır. Bu sektörde ilk üç dilimde ve beşinci dilimde yoksulluk oranında ilgili yıllarda azalma söz konusu iken ,dördüncü dilimde bir artış söz konusudur. İnşaat sektöründe ise hem yoksulluğun şiddetinde, hem de tüm dilimlerde yoksulluk oranlarında bir artış gözlenmektedir. İnşaat sektöründeki eğilim, birinci dilim hariç toptan ve perakende satış ve taşıt tamiri sektöründe de aynıdır.

3.1.5.6. Yoksulluk ve İşteki Durum

Tablo 27: Yoksul Ferdin İşteki Durumuna Göre Dağılımı (%)

%20'LİK DİLİMLER					
İşteki durum	1	2	3	4	5
1994					
Ücretli	5,68	10,03	13,47	11,69	10,44
Yevmiyeli	9,29	8,18	9,89	8,79	11,18
İşveren	0	0	0,45	0,85	0,710
Kendi Hesabına	53,73	38,00	36,41	34,79	25,40
Ücretsiz Aile İşçisi	31,28	43,77	39,76	43,86	52,25
TOPLAM	100	100	100	100	100
2001					
Ücretli	3,30	7,34	10,30	15,22	15,96
Yevmiyeli	8,79	10,43	17,60	22,56	14,54
İşveren	0,37	0,32	1,22	1,75	1,17
Kendi Hesabına	30,35	34,49	37,36	33,12	35,69
Ücretsiz Aile İşçisi	57,16	47,39	33,51	26,78	32,61
TOPLAM	100	100	100	100	100

Kaynak: DIE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

Ferdin işteki durumuna göre, hemen her %20'lik dilimde kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlar ağırlıktadır. 2001 yılında en alt yüzde 20'lik grupta ücretsiz aile işçiliğinin oranı %57 iken, en yüksek yüzde 20'lik grupta ücretsiz aile işçiliği oranı %32'dir. 1994 yılında ise bu oranlar sırası ile % 31 ve % 52'dir. 1994 yılından 2001 yılına kendi hesabına

Çalışanlarda yoksulluğun şiddetinde azalma gözlenirken, ücretsiz aile işçiliğinde yoksulluğun şiddetinde artış gözlenmektedir. İşteki durum kıstas alındığında kendi hesabına ve ücretsiz aile işçiliğindeki yoksulluğu ücretli ve yevmiyeli çalışanlar takip etmektedir.

Bu sonuçlara göre ücretli veya yevmiyeli işler daha az yoksulluk yaratırken, kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışmanın daha çok yoksulluk yarattığı ortaya çıkmaktadır. Bu tür işlerde çalışanlar genellikle bir sosyal güvenlik şemsiyesi altında da bulunmamaktadırlar. Ücretli ve yevmiyeli olarak çalışan yoksulların, bu tür bir güvenlik şemsiyesi bulunduğu için, özellikle bazı sağlık ve eğitim harcamalarına daha kolay ulaşabilir durumdadırlar. Bu açıdan bakıldığında yoksulların sosyal güvenlik kurumları dağılımına bakmak, analizin boyutlarını genişletmek için gerekli olmaktadır.

3.1.5.7. Yoksulluk ve Sosyal Güvenlik

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1994 ve 2001 yılı için hazırlamış olduğu anketlerde, ferdin sosyal güvenlik kuruluşuna ilişkin sorunun cevaplarının sınıflandırılmasında farklılık vardır. 1994 yılında bireylerin bağlı oldukları sosyal güvenlik kuruluşları; sigortalı ve sigortalı sözleşmeli olarak Sosyal Sigortalar Kurumu, kadrolu ve kadrolu sözleşmeli olarak Emekli Sandığı ve her hangi bir kuruma bağlı olmayanlar şeklinde sınıflandırılmışken (DİE, 1994:84). 2001 yılında bu sınıflandırma; Sosyal Sigortalar Kurumu, Emekli Sandığı, Bağ-kur, zel Sandıklar ve her hangi bir kuruma bağlı olmayanlar şeklinde (DİE, 2001:98). Bu ayırım doğrultusunda yoksul fertlerin sosyal güvenlik kurumu incelendiğinde, yoksulların büyük bir kısmının herhangi bir sosyal güvenlik şemsiyesi altında korunmadığını grlmektedir ve bu durum 1994 yılından 2001 yılına şiddetini daha da arttırmıştır. 1994 yılından 2001 yılına tüm dilimlerde her hangi bir güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayan yoksulların oranında artış gözlenmektedir. 1994 yılında en dip dilimde yer alan her yüz yoksul bireyin yaklaşık yetmişi her hangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı değilken, bu oran 2001 yılında dramatik olarak artarak

doksan beşe yükselmiştir ve bu dramatik artış ilgili tüm yüzde yirmilik dilimlerde gözlenmektedir. Kısacası medyan gelirin yarısı yaklaşıma göre, Türkiye’de yaşayan yoksulların büyük bir bölümü her hangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı bulunmamaktadır ve bu tablo ferdin işteki durumunda anlatılanları ve hane halkı reisinin çalıştığı sektörlerde söylenenleri doğrular niteliktedir.

Tablo 28: Yoksul Fertlerin Sosyal Güvenlik Kurumu Dağılımı (%)

Sosyal Güvenlik Kurumu	%20'LİK DİLİMLER				
	1	2	3	4	5
1994					
SSK	30,58	35,35	17,46	31,60	40,59
EMEKLİ SANDIĞI	0	0,15	0	1,24	0,68
KAYITLI DEĞİL	69,41	64,49	82,53	67,15	58,71
TOPLAM	100	100	100	100	100
2001					
SSK	1,57	3,34	6,60	11,83	11,04
EMEKLİ SANDIĞI	0	0,26	0,26	1,47	1,17
BAĞ-KUR	3,75	4,46	3,86	5,55	8,27
ÖZEL SANDIK	0	0	0,14	0	0,70
KAYITLI DEĞİL	94,66	91,92	89,11	81,13	78,81
TOPLAM	100	100	100	100	100

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi’nden hesaplanmıştır.

Sonuç olarak, 1994 ve 2001 yılları için yapmış olduğumuz çalışmaya göre, yoksullar ile yoksul hane halkının büyüklüğü, yoksul hane halkı reisinin eğitim durumu, yoksul hane halkı reisinin çalıştığı sektör ve ferdin işteki durumu arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Buna ek olarak yoksul fertlerin büyük çoğunluğunun herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmamaları ve bu durumun 1994 yılından 2001 yılına daha da kötüleşmesi, Türkiye’deki Sosyal Güvenlik Sisteminin yoksulları korumaya yönelik bir örgütlenme biçimine sahip olmadığını veya başka bir ifade ile Türkiye’deki kayıt dışılığın ulaştığı boyutları gözler önüne sermektedir.

3.2. TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN (1994-2001) YOKSULLUĞA ETKİSİ

Türkiye 1989 yılında liberalizasyona geçtikten sonra, 1994 ve 2001 yıllarında para biriminin önemli ölçüde değer kaybına uğraması ile sonuçlanan ekonomik ve mali krizler yaşadı ve bu krizlerin yanında, Ağustos depremi nedeni ile, 1999 yılında ciddi yaşam ve altyapı kayıplarına maruz kaldı (Dünya Bankası, 2002:4). Şüphesiz, Türkiye'de yaşanan ekonomik krizler ve doğal afetler milli gelir, istihdam ve büyüme gibi ekonomik değişkenlerde olumsuz etkiler yaratmanın yanı sıra yetersiz beslenme, çocuk ölümleri, beşeri sermayede geri döndürülemez kayıplar, göç ve yetersiz yaşam koşulları gibi sosyal etkilere de yol açmıştır.

Tüm bu etkilerin yukarıda değinilen kanallar vasıtası ile öncelikle yoksulları ve Türkiye genelini nasıl etkilediğinin araştırılması, yoksullukla mücadelede yol haritasının belirlenmesi, mücadele teknikleri ve enstrümanları, krizlerin etkilerini bertaraf edecek sosyal güvenlik sisteminin oluşturulması ve tüm bunların maliyetlerinin belirlenmesi için oldukça önem arz etmektedir. Ancak özellikle üçüncü bölümde değinildiği gibi, Türkiye'de krizlerin yoksulluk üzerinde yarattığı etkileri inceleme hususunda varolan veri kaynağı yetersizdir.

Ülkemizde DİE tarafından düzenlenen “Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları “ anketinden son on yılda elde edilen ve araştırmacılara sunulan veriler, 1994 ve 2001 yıllarına ilişkindir ve her iki yıl da Türkiye için kriz yıllarıdır. Bu anketlere ek olarak, DİE 2002 yılında gerçekleştirmiş olduğu “2002 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları” anketinin sonuçlarını 6.11.2003 tarihli basın bülteniyle açıklamıştır². Bu çerçevede elimizdeki 1994

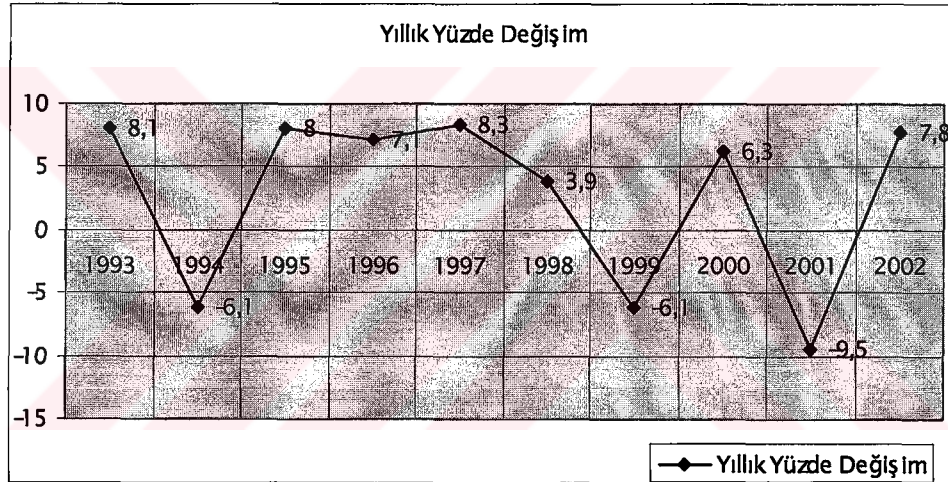
² Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 6/11/2003 tarihinde basın bülteniyle açıklamış olduğu “2002 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları” Anketinin sonuçlarına kurumun resmi web sitesinden de ulaşılabilir (<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/071103.htm>).

ve 2001 ham verileri ve 2002 basın bülteni sonuçları ile, Türkiye’de yaşanan krizlerin yoksulluk üzerine etkileri araştırılacaktır.

3.2.1. Ekonomik Kriz ve Milli Gelir

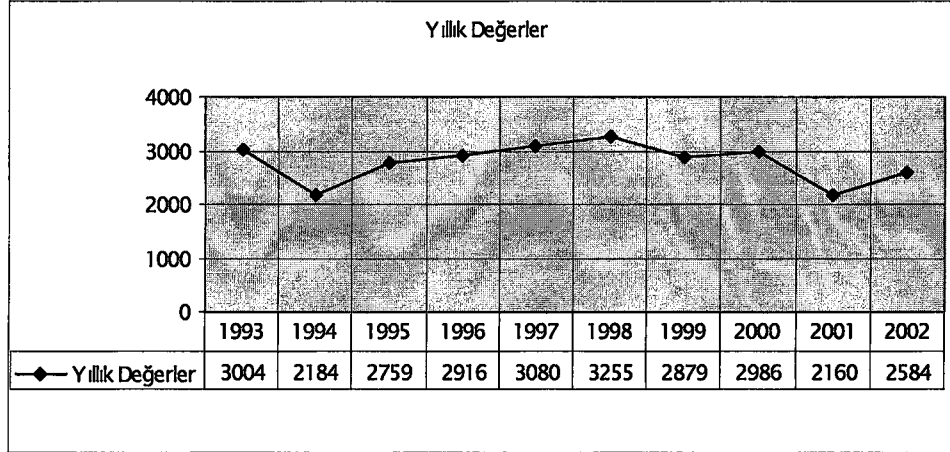
1994 ve 2001 yıllarında Türkiye’de yaşanan krizlere ilişkin temel milli gelir göstergeleri, 1987 fiyatlarıyla GSMH değişim hızı ile Grafik-1’de, cari alıcı fiyatlarıyla kişi başına GSMH (ABD Doları) ile Grafik-2’de ve cari fiyatlarla kişi başına GSMH (ABD Doları) büyüme hızı ile Grafik-3’de verilmiştir.

Grafik 1: 1987 Fiyatlarıyla GSMH Değişim Hızı

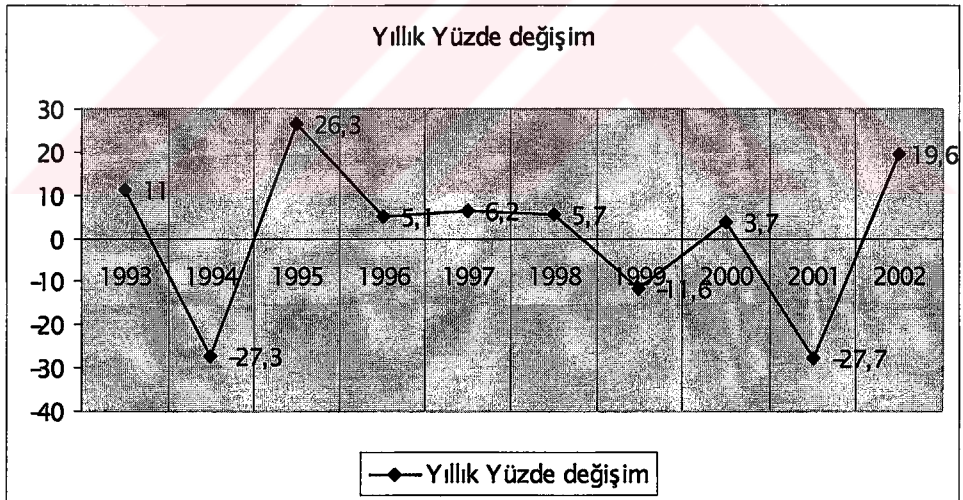

Kaynak: DİE, 2003:181

1987 alıcı fiyatları ile Gayri Safi Milli Hasıla, 1994 yılında % 6.1 küçülmüştür. Kriz sonrası 1995 yılında ise % 8.0 büyümüştür. Aynı seyir 1999 yılında yaşanan deprem ve ardından 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sırasında ve sonrasında görülmektedir. Nitekim 1999 yılında GSMH % 6.1 gerilemiş, ardından 2000 yılında % 6.3 büyümüştür. 2001 yılında yaşanan krizin etkisiyle küçülme % 9.3 ile oldukça ciddi boyutlara ulaşmış ancak 2002 yılında % 7.8 büyümeye kaydedilmiştir. Kısacası son on yılda Türkiye ekonomisi üç büyük ve şiddetli küçülme ile karşı karşıya kalmıştır.

Grafik 2: Kişi Başına GSMH (Cari Alıcı Fiyatlarıyla-ABD Doları)

Kaynak: DİE, 2003:185.

Grafik 3: Kişi Başına GSMH Büyüme Hızı (Cari Alıcı Fiyatlarıyla - ABD Doları)

Kaynak: DİE, 2003:193.

Grafik-2'de görüldüğü üzere, 1993 yılında 3,004 ABD Doları olan cari fiyatlar ile Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla, 1994 yılındaki ekonomik kriz sonucu 2,184 dolara inmiştir. 1995 yılında ise, sağlanan oldukça önemli

pozitif ekonomik büyümeye rağmen, 1993 yılı değerinin oldukça altında, 2,759 dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 1997 ve 1998 yıllarında ise yine pozitif büyüme ile, Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla sırasıyla 3,080 dolardan 3,255 dolara yükselmiştir. 1999 yılındaki deprem sonucu tekrar azalarak 2,879 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2000 yılında 2,986 dolara çıkan Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla, 2001 yılındaki ekonomik kriz sonucu tekrar düşerek 2,160 dolar olmuştur. 2002 yılında ise artarak 2,584 ABD doları düzeyine ulaşmıştır.

Grafik-3'de görüldüğü üzere, cari alıcı fiyatları ile Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla, ABD Doları cinsinden yıllık düzeyde incelendiğinde; 1994 yılında meydana gelen % 27.3'lük düşüşün, 1995 yılında % 26.3'lük artış ile az da olsa dengelendiği görülmektedir. Söz konusu oran 1996 yılında % 5.1; 1998 yılında ise % 5.7'dir. Ancak 1999 yılında % 11.6 oranında azalmış ve 2000 yılında tekrar olumlu bir gelişme ile % 3.7 artmıştır. 2001'de ekonomik krizin etkisi ile % 27.7 gibi çok şiddetli bir düşüş görüldükten sonra 2002'de % 19.6'lık artış gözlenmiştir.

3.2.2. Ekonomik Kriz ve Nisbi Fiyatlar

Kriz göstergelerinin ardından 1994 yılında yaşanan krizin öncelikle nisbi fiyatlar kanalıyla yoksulluğu nasıl etkilediğine ilişkin ipuçları Tablo-29'da görülmektedir. Tablo-29, 1994 yılı aylar itibarıyla üçüncü bölümde değindiğimiz Temel Gereksinim, Gıda ve Medyan Gelirin yarısı yaklaşımlarına göre yoksulluk oranlarını vermektedir.

Tablo-29'dan da görüldüğü üzere özellikle krizin yaşandığı 1994 yılının Nisan ayında, Temel Gereksinim ve Gıda Yoksulluğu oranlarında hem hane halkları hem de fertler için ortalamadan ciddi sapmalar göze çarpmaktadır. Üçüncü bölümden hatırlanacağı üzere, her iki yaklaşım da belirli bir mal ve hizmet sepetinin parasal değerini yoksulluk sınırı olarak almaktadır. Dolayısıyla bu sepetin parasal değerindeki artış veya başka bir ifadeyle mal

ve hizmet fiyatlarındaki artış yoksulluk oranlarının artmasına sebep olmaktadır. Ancak aynı durum Gelir yoksulluğu için söz konusu değildir. Çünkü bu yaklaşıma göre yoksulluk sınırı medyan gelirin yarısıdır ve yoksulluk oranının artması gelir elde edememek, gelir dağılımındaki bozulma ve işsizlik gibi değişkenler vasıtası ile diğer iki yaklaşıma kıyasla daha uzun dönemde etkilenme eğilimi göstermektedir.

Tablo 29: 1994 Yılı Aylar İtibariyle Yoksulluk Oranları

Aylar	YOKSUL HANELER(%)			YOKSUL FERTLER(%)		
	Temel Gereksinim Yoksulluğu	Gıda Yoksulluğu	Gelir Yoksulluğu	Temel Gereksinim Yoksulluğu	Gıda Yoksulluğu	Gelir Yoksulluğu
Ocak	25.47	3.72	13.95	31.33	5.36	15.97
Şubat	28.84	5.41	16.19	34.95	7.45	18.35
Mart	23.85	4.00	14.52	29.60	5.53	17.18
Nisan	46.52	11.00	12.01	53.46	14.30	13.50
Mayıs	32.65	5.08	11.40	39.24	6.81	13.83
Haziran	38.65	6.46	13.53	44.70	8.53	15.03
Temmuz	36.24	5.97	14.10	41.28	7.51	15.77
Ağustos	35.68	5.59	15.03	40.45	6.55	16.13
Eylül	28.64	2.88	12.53	32.88	3.70	13.76
Ekim	31.55	4.76	14.33	36.16	5.90	15.98
Kasım	30.36	4.30	13.58	35.31	5.37	15.34
Aralık	37.01	6.50	15.37	43.00	8.53	17.31
Yıl Ortalaması	32.96	5.47	13.88	38.51	7.11	15.68

Kaynak: DIE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

Tablo-29'da elde edilen bulgulara göre temel gereksinimler yaklaşımına göre, hane için, 1994 yılında ortalama yoksulluk oranı % 32.96 iken, Nisan ayında yoksulluk oranı % 46.52'dir. 1994 yılının ilk üç ayında ortalamanın oldukça altında seyreden yoksulluk oranı Nisan ayı ile birlikte

dramatik bir şekilde artmıştır. Yoksulluk oranında yaşanan bu sapma ancak Ağustos ayından sonra yılın ilk üç aylık dönemindekine benzer şekilde tekrar ortalamanın altında seyretmeye başlamıştır.

1994 yılında temel, gereksinim yaklaşımında yaşanan bu seyir ile gıda oranı yaklaşımında yaşanan gelişmeler benzerdir. Gıda oranı yaklaşımına göre ekonomik krizin patlak verdiği Nisan ayında yoksulluk oranı % 11 seviyesine ulaşmış iken, bu yaklaşıma göre 1994 yılı ortalaması % 5.47'dir. Yılın ilk üç ayında ortalamanın altında seyreden yoksulluk oranı Nisan ayında ciddi bir artış göstermiştir. Ancak Mayıs ayıyla birlikte % 5'lik seviyeye gerilemesine rağmen Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında ortalamanın üstünde bir seyir izledikten sonra Eylül, Ekim ve Kasım aylarında ortalamanın altına düşmüş ve Aralık ayında tekrar ortalamanın üstüne çıkmıştır.

Temel gereksinim ve gıda oranı yaklaşımlarına göre, 1994 yılı Nisan ayında yoksul hane oranlarında yaşanan gelişmeler ile yoksul fert oranlarında yaşanan gelişmelerde benzerlik göstermektedir. Temel gereksinimler yaklaşımına göre % 38.51 olan 1994 yılı yoksul fert oranı, Nisan ayında % 53.46 yükselmiştir. Gıda oranı yaklaşımına göre ise 1994 yılı yoksul fert ortalaması % 7.11 iken, Nisan ayında bu oran % 14.30'a yükselmiştir.

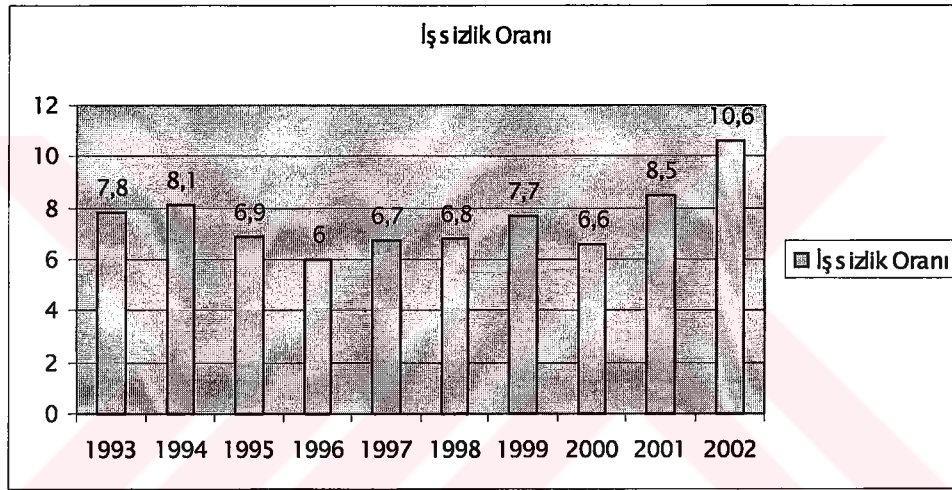
Sonuç olarak, temel gereksinimler ve gıda oranı yaklaşımı, nisbi fiyatlar vasıtası ile ekonomik krizlerin yoksulluk üzerindeki etkilerinin şiddet ve büyüklüğünü net bir şekilde göstermektedir. Ekonomik krizlerin işsizlik, gelir dağılımı ve gelir dağılımı eşitsizliğinin kaynakları analizi ile yoksulluk ve gelir yoksulluğu üzerindeki etkileri daha da belirginleşmektedir.

3.2.3. Ekonomik Kriz ve İşsizlik

Ülkemizde yaşanan krizlerin etkileri, iş gücü talebi kanalıyla artan işsizlik oranlarında net bir şekilde görülmektedir. Grafik-4'de görüldüğü üzere,

1993 yılında işsizlik oranı % 7.8 iken, 1994 yılında yaşanan krizle birlikte işsizlik % 8.1'e çıkmıştır. 1995 yılda % 6.9'a gerileyen işsizlik, 1996 yılında % 6 düzeylerine düşmüş, 1997 yılında tekrar artarak % 6.7 ve 1998 yılında % 6.8 seviyesine yükselmiştir. 1999 yılında yaşanan depremin etkisiyle bu oran tekrar bir artış göstererek % 7.7'ye yükselmiştir. 2000 yılında ise gerileyen işsizlik oranı 2001 yılında yaşanan ekonomik krizle birlikte tekrar artarak % 8.5 seviyesine çıkmıştır ve bu bozulma 2002 yılında da devam ederek % 10,6 seviyesine ulaşmıştır.

Grafik 4: İşsizlik Oranları

Kaynak: DİE, 2003:170.

3.2.4. Ekonomik Kriz ve Gelir Dağılımı

Tablo-30'da görüldüğü üzere, Türkiye geneli gelir dağılımı % 20'lik dilimler dahilinde 1987 yılından 2002 yılına incelendiğinde, bozulma özellikle kriz yıllarında net bir şekilde gözükmemektedir.

Tablo 30: Türkiye Geneli Gelir Dağılımı

	%20'LİK DİLİMLER						
Yıllar	1	2	3	4	5	Toplam	Gini
1987	5,2%	9,6%	14,1%	21,2%	49,95	100,00%	0.44
1994	4,73%	9,77%	14,02%	21,89%	49,60%	100,00%	0.46
2001	4,39%	9,03%	13,77%	21,33%	51,49%	100,00%	0.49
2002	5.3%	9.8%	14.0%	20.8%	50.1%	100,00%	0.44

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

Türkiye genelinde 1994 yılında Gini katsayısı 0.46, iken 2001 yılında 0.49'a çıkmaktadır. Bu oran 2002 yılında 0.44'e düşerek, gelir dağılımının adaletinde 1987 yılındaki seviyeye ulaşılmıştır. Buna ek olarak, yoksulların % 91'inin yer aldığı Türkiye geneli en yoksul % 20'sinin gelirden aldığı pay 1987 yılında % 5.2 iken, 1994 yılında bu oran % 4.73'e, 2001 yılında ise % 4.39'a gerilemiştir. Bu oran ancak 2002 yılında 1987 yılındaki değerine ulaşmıştır. Burada özellikle üzerinde durulması gereken husus; Türkiye nüfusunun % 80'inin 1994 yılına göre 2001 yılında gelirden aldığı pay azalması sadece en zengin % 20'nin aldığı payın artmasıdır. Ancak 2002 yılında seyir tam tersine dönmüş ve Türkiye nüfusunun % 60'ının gelirden aldığı pay artarken, geri kalan % 40'lık kesimin gelirden aldığı pay azalmıştır. Bu seyir enflasyon dönemlerinde yoksulların gelir ve maddi varlıklardaki kayıplarının diğerlerine kıyasla daha büyük olduğunu göstermektedir.

3.2.5. Ekonomik Kriz, Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Kaynakları ve Transfer Politikaları

DİE'nin 1994 ve 2001 yıllı Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi ham verileri ile, Türkiye'de gelir eşitsizliği üzerinde gelir bileşenlerinin

(farklı gelir türlerinin) etkisi, “decomposition” (ayrıştırma) analizi ile ortaya konulduğunda Tablo-31’deki sonuçlara ulaşılmaktadır³.

Tablo 31: Gelir Dağılımı Eşitsizliği Ayrımı

	2001 YILI TÜRKİYE GENELİ				1994 YILI	2001 YOKSUL FERT			
	Yüzde Dağılım	Yoğunluk Oranı	GİNİ	Gelir Eşitsizliğine Katkısı	Gelir Eşitsizliğine Katkısı	Yüzde Dağılım	Yoğunluk Oranı	Gini	Gelir Eşitsizliğine Katkısı
İşgücünden Kazançlar	65,36	0,769	0,484	37,63	76,90	69,46	0,806	0,337	28,31
Sermaye ve Mülk Geliri	18,96	0,558	0,601	32,50	8,00	16,03	0,604	0,434	24,13
Transfer Gelirleri	15,67	0,453	0,522	28,21	8,40	14,50	0,323	0,543	18,90
Devlet	11,36	0,304	0,401	12,18	3,80	8,43	0,120	0,422	5,06
Yurtdışı Gelirleri	0,88	0,011	0,444	0,47	2,60	0,61	0,008	0,361	0,29
Özel Kesim	3,43	0,220	0,706	15,55	2,00	14,50	0,241	0,561	13,54
TOPLAM	100	1,000	0,487	100	100	100	1,000	0,320	71,34

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi’nden hesaplanmıştır.

Tablo-31’de ilk sütunda gelirin elde ediliş biçimi gösterilmektedir. Daha sonraki dört sütunda 2001 yılına ait ve tüm Türkiye’de yaşanan gelir dağılımı eşitsizliğinin ayrıştırılması gösterilmiştir. 2001 yılı verilerine göre Türkiye’de yaşanan gelir dağılımı eşitsizliğinin ana nedeni, işgücünden elde edilen kazançlar olarak görünmektedir. Sermaye ve mülk gelirlerinden kaynaklanan eşitsizlikte ikinci sırada bulunmaktadır. 1994 yılı ile kıyaslandığında, eşitsizliğin yaratılmasının kompozisyonu önemli ölçüde değişmiştir. Türkiye genelinde 1994 yılında varolan gelir dağılımı eşitsizliğinin en belirgin müsebbibi % 77’lik oranı ile işgücünden elde edilen kazançlar olarak görünmektedir. Sermaye ve Transfer gelirlerinin yarattığı eşitsizlik nispeten düşüktür ve bu ikilinin yarattığı toplam eşitsizlik oranı sadece %16’dır.

Gelir dağılımı eşitsizliğinin ana nedeni, 1994 yılında işgücünden özellikle müteşebbis gelirinden kaynaklanmaktadır. 2001 yılında ise gelir dağılımı bozukluğu az da olsa artmış ve bu eşitsizliği yaratan nedenlerin

³ Ayrıştırma (Decomposition) analizi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız. (TÜSİAD, 2000:182)

kompozisyonu da değişmiştir. İşgücünden elde edilen kazançlar halen en büyük belirleyici görünümündedir, ancak payı azalmıştır. Bunun yanında sermaye ve mülk gelirleri ile transfer gelirinden kaynaklanan eşitsizlik toplam %16'dan %60'a çıkmıştır. İşgücünden elde edilen kazançların yarattığı eşitsizliğin oranının düşmesindeki en önemli pay, müteşebbis gelirinden kaynaklanmıştır. 1994 yılında % 43 olan bu oran, 2001 yılında sadece %13'e düşmüştür. 2001 yılında yaşanan krizin orta ölçekli işletmeleri derinden etkilemesi, ayrıca kar oranlarında yaşanan gerileme ve reel sektörde yaşanan durgunluk, müteşebbis gelirlerindeki aşırılığı törpülemiş ve nispeten birbirine yaklaştırmıştır. Bir diğer çarpıcı gelişme ise sermaye ve mülk gelirlerinde yaşanmıştır. 1994 yılında sadece % 4 olan gayrimenkullerin gelir eşitsizliğine katkısı, 2001 yılında % 30'a çıkmıştır. Sermaye ve mülk gelirlerinin yarattığı eşitsizliğin artmış olması, servet birikiminin kriz dönemlerinde spekülative kazanç imkanlarını arttırdığını ve yoksullar ile zenginler arasındaki farkın açıldığını göstermektedir.

1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerde, iddiharın veya beşeri ve beşeri olmayan sermayenin çözüldüğü, kriz sonrasında ise sosyal sermaye gibi kişisel sermayenin de, 5'inci dilim dışında yerine konulamadığı görölmektedir.

Bir diğer çarpıcı gelişme de, çalışmanın ana eksenini oluşturan transfer gelirlerinin yarattığı eşitsizlikte görölmektedir. 1994 yılında %8.4 olan transfer gelirinin eşitsizliğe katkısı 2001 yılında %28'e çıkmıştır. Kamu politikalarında yaşanan değişimler ve kamu açıklarında yaşanan artışlar transfer gelirlerinde söz konusu dönem içerisinde 4'üncü ve 5'inci gelir dilimlerindeki kişilerin gelirlerinde önemli bir artış yaratmıştır. Devletin karşılıksız sosyal transferlerinin yarattığı gelir dağılımı eşitsizliği %3.8'den %12'ye çıkmıştır. Benzer bir gelişim özel kesimden kaynaklanan transfer gelirinde de yaşanmıştır. Özel kesim transfer gelirindeki artış göz önüne alındığında, kamusal politikalar yanında özel kesimin de önemli bir paya

sahip olduğu görülmektedir. Ancak özel kesim sosyal transferlerinin dağılımı da yoksullar aleyhine değişmiştir.

2001 yılı yoksul fertlerin sahip olduğu gelir dağılımı eşitsizliği incelendiğinde ise benzer bir kompozisyona ulaşılmaktadır. İşgücü gelirlerinden kaynaklanan eşitsizlik ana neden durumunda iken, sermaye ve mülk gelirlerinden kaynaklanan eşitsizlikte yüksek boyuttadır. Ancak devletin karşılıksız transferlerinin yoksullar arasındaki (içerisindeki) dağılımı(nın) bozuk olmasına rağmen, toplam gelir içerisindeki oranı düşük olduğundan eşitsizlik yaratma kabiliyeti sınırlı kalmıştır. Diğer bir çarpıcı sonuçta, özel kesim transferlerinin eşitsizlik yaratma oranıdır. Özel kesim transfer gelirleri yoksul gelirinin % 14.5'ini oluştururken, dağılımı oldukça bozuktur.

Bu sonuçlar da göstermektedir ki piyasanın yarattığı bozuk gelir dağılımını düzeltme konusunda, üstüne önemli görevler düşen kamunun bu görevi ifa sürecinde önemli zafiyetleri bulunmaktadır. Vergi ve transfer politikaları ile bozuk gelir dağılımına müdahale ederek piyasa başarısızlığını gidermesi gereken kamu, "kamu başarısızlığı" argümanları çerçevesinde piyasa başarısızlığını derinleştirmiştir.

Transfer politikalarının yıllar itibari ile gelişimini görmek bu açıdan anlamlı olacaktır.

Tablo 32: Transfer Ödemelerinin Bütçe İçindeki Yüzde Oranları⁴

	Sağlık	Eğitim	İç Borç Faiz Ödemeleri	Toplam Transferler/Bütçe
1980	4.4	16.1	2	36.6
1985	2.8	12.3	5	40.6
1990	4.7	18.8	14	36.6
1994	3.5	13.4	26	53.2
1999	2.4	11.8	35	61.8
2000	2.3	9.4	28	65.5

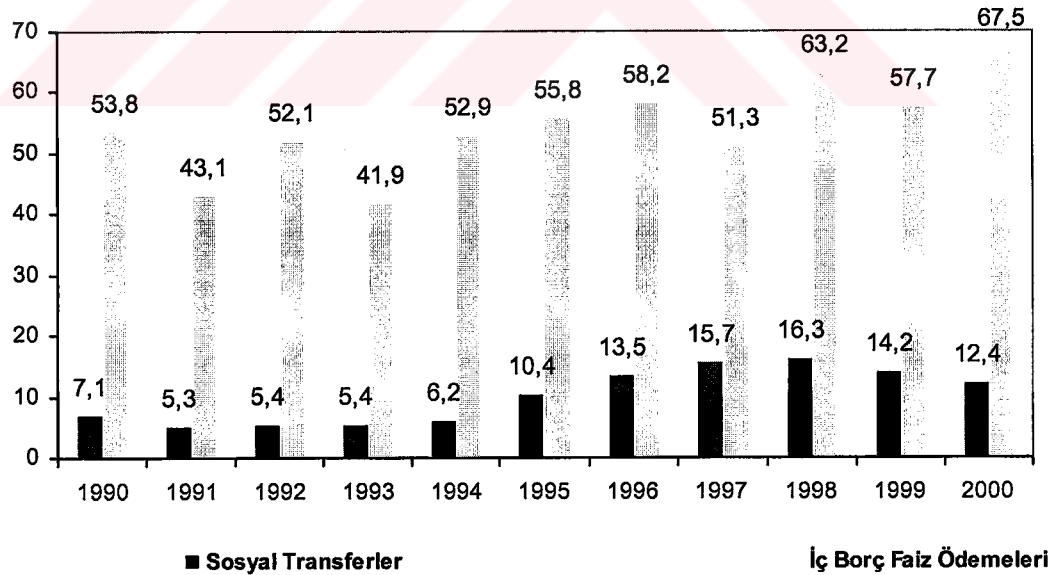
Kaynak: Derdiyok, Türkmen "1980 Sonrası Borçlanma Politikaları",XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu 28-31 Mayıs 2001/Antalya, Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikaları.

⁴ Eğitim ve Sağlık Paylarına, Döner Sermaye ve Fonlardan elde edilen gelirler katılmamıştır.

Bütçe içerisinde iç borç faiz ödemeleri 1980'den 1999'a artarken, eğitim harcaması ve sağlık harcamasının bütçe içerisindeki payları azalmaktadır. İç borç faiz ödemelerinin bütçe içerisindeki payı 1980 yılında sadece % 2 iken, bu oran 1994 yılında % 26 ve 1999 yılında da % 35 olarak gerçekleşmiştir. Buna koşut olarak ise, eğitim harcamalarının bütçe içerisindeki payı 1980 yılında %16 iken, 1994 yılında %13.4 ve 2000 yılında da % 9.4 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlarda göstermektedir ki Türkiye tercihini sermaye geliri elde edenlerden yana koymaktadır. Ayrıca devletin transfer harcamaları ile muktedir hale gelebilecek yoksul kesimin muktedir olma şansı her geçen yıl biraz daha azalmaktadır.

Grafik-5'de görüldüğü üzere transfer ödemelerinin GSMH içindeki paylarına bakıldığında, faiz ödemeleri keskin bir artış gösterirken sosyal güvenlik harcamaları faiz ödemelerine kıyasla oldukça küçük sayılabilecek bir artış göstermiştir. Toplam transferler içinde sosyal transferlerin payı 2000'de %12 iken, iç borç faiz ödemelerinin payı % 67.5 dir.

Grafik 5: Toplam Transfer İçerisinde Yüzde Paylar

Kaynak: Derdiyok, Türkmen "1980 Sonrası Borçlanma Politikaları", XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu 28-31 Mayıs 2001/Antalya, Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikaları.

Bu tablolar göstermektedir ki, kamunun bozuk gelir dağılımını düzeltmek ve yoksullukla mücadele etmekte önemli bir politika aracı olan transfer ödemelerinin yapısı, bu amacı gerçekleştirmekten uzaktır. Transfer ödemelerinin yapısı, piyasa başarısızlığını gidermekten uzak ve hükümet başarısızlığıyla sorunu derinleştirecek niteliktedir.

Tablo-33'e göre, 2001 yılı için %20'lik gelir dağılımı dilimleri çerçevesinde fert başına ortalama transfer gelirleri incelendiğinde, Türkiye genelinde nispeten daha zengin kişilerin daha fazla transfer geliri elde ettiği görülmektedir. Yoksullar arasındaki %20'lik gelir dilimleri incelendiğinde ise, 3'üncü ve 5'inci dilimlerdeki yoksulların kişi başına daha fazla transfer geliri elde ettiği görülmektedir. Dip yoksulluk olarak adlandırılan birinci dilimdeki yoksulların elde ettiği fert başına ortalama transfer geliri ise en düşük düzeydedir. Yoksullar genelinde, en yoksul ilk iki dilim yoksul fert başına ortalamanın altında transfer geliri elde etmektedir. Türkiye genelinde ise ilk üç dilim Türkiye geneli fert başına ortalamanın altında transfer geliri elde etmektedir.

Tablo 33: Fert Başına Toplam Transfer Gelirleri (2001)

	%20'LİK DİLİMLER					
(TL)	1	2	3	4	5	ORTALAMA
TÜRKİYE GENELİ	48.723.133	71.914.933	83.893.372	103.710.355	151.170.749	91.882.508
YOKSULLAR	30.892.007	39.466.667	52.713.773	46.750.700	50.521.476	44.068.925

Kaynak: DIE 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

Tablo-34'e göre, toplam transferlerin %20'lik gelir grupları dağılımı incelendiğinde ise, Türkiye genelinde nüfusun %80'i toplam transferlerin %20'sini alırken, en zengin %20 tek başına toplam transferlerin %50'sini almaktadır. Aynı durum yoksul nüfus arasındaki %20'lik gelir grupları açısından da geçerlidir.

Tablo 34: Toplam Transfer Gelirleri Dağılımı (%) (2001)

	%20'LİK DİLİMLER					
	1	2	3	4	5	TOPLAM
TÜRKİYE GENELİ	3%	9%	15%	23%	50%	100%
YOKSULLAR	7%	6%	21%	22%	45%	100%

Kaynak: DİE 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden hesaplanmıştır.

Sonuç olarak ekonomik krizlerin işsizlik, enflasyon ve gelir dağılımı üzerinde yarattığı tahribat, Türkiye genelinde yoksulları diğerlerine kıyasla daha fazla etkileme eğilimindedir. Maalesef krizlerin yarattığı bu etkiler transfer politikaları ve krizlere karşı alınan önlemler ile daha da derinleşmektedir.

SONUÇ

Yoksulluğun süreklilik kazandığı ve şiddetinin giderek arttığı herhangi bir ekonomik veya siyasi sistemde yaşayan bireylere bu sistemin erdemlerini anlatmak oldukça güçtür. Maalesef globalleşen dünya düzeninde özellikle gelişmekte olan ve geçiş ülkeleri son on yılda yaşadıkları ekonomik krizlerin etkileriyle birlikte şiddetli bir yoksullukla karşı karşıya kalmışlardır.

Türkiye’de 1994 yılından 2001 yılına analizimizde kullandığımız iki mutlak ve bir görelî tekniğe göre yoksulluk oranlarında ciddi bir gerileme görülmemesine karşın her üç teknik açısından da yoksul insan sayısında önemli artışlar gözlenmektedir. Bu sonuçlarla birlikte 1963 yılında bu yana bozulan gelir dağılımı ve yoksulluk endeksleri dikkate alındığında yoksulluğun Türkiye genelinde toplumsal yapıyı tehdit edecek bir konuma ulaştığı ve yoksullukla mücadelede şu ana kadar uygulanan politikaların doğru olmadığı gözlenmektedir. Bunlara ek olarak Türkiye genelinde adil dağılmayan gelirin yoksullar arasında nispeten daha adil dağıldığı ancak yoksulla arası gelir dağılımında varolan bu adaletin de 1994 yılından 2001 yılına bozulduğu net bir şekilde görülmektedir.

Türkiye’de yoksulluğun derinliği ve şiddetine yönelik ilgili yıllardaki değişime baktığımızda yoksulluk oranlarının yanında yoksulluğun derinliğinin de önem kazandığını görmekteyiz. Özellikle her üç tekniğe göre yoksulluk çizgisine en yakın veya bir başka ifadeyle yoksulluktan kurtulma şansı en yüksek olan grubun toplam yoksul gelirinden aldığı pay azalmıştır. Yani yoksullukla mücadele açısından yoksulluktan en kolay kurtulacak grubun yoksulluktan kurtulma maliyeti artmıştır.

Çalışmamızda ulaştığımız bir diğer önemli sonuç ise, medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre (görelî yoksulluk), yoksulların % 91’i Türkiye geneli birinci diliminde yer almakta iken, % 8’i Türkiye geneli ikinci diliminde yer almaktadır. Ancak yoksulların büyük bir kısmı (%65’i), en dipde yer alan ilk üç

dilimde bulunmaktadır. Bu oranlar görelî yoksulluk yaklaşımına göre Türkiye'deki yoksulluğun derinliği ve şiddetini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yoksullukla mücadelede etkin önlemlerin geliştirilmesi için yoksulluğa yol açan temel unsurların ve yoksulluğun profilinin ortaya konması oldukça önemlidir. 1994 yılından 2001 yılına görelî yoksulluk kıstasına göre Türkiye'de yoksulluğun profilinde oldukça çarpıcı gelişmeler gözlenmiştir. Hane halkı büyüklüğü ile yoksulluktan kurtulma arasında ilgili yıllarda pozitif bir korelasyon göze çarpmaktadır. Yoksul hane halkı reisinin eğitim durumu ile yoksulluk arasındaki ilişki incelendiğinde, Türkiye'deki yoksul hane halkı reislerinin hemen her yüzdelik % 20'lik dilimde yaklaşık olarak % 90'dan da fazla kısmı ilkököl ve altı eğitim seviyesine sahip oldukları sonucuna varılmıştır.

Türkiye'de yoksulluğun gelecek dönemlerdeki seyrine ilişkin bir diğer çarpıcı gelişme yoksulların yaş kompozisyonuna bakıldığında net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Özellikle yoksullar arası en dip iki dilimde yer alan 0-14 yaş arası yoksulların oranında, 1994 yılından 2001 yılına, ciddi bir artış gözlenmiştir. Yoksulların harcama dağılımlarıyla, yoksul hane halkı büyüklüğü, yaş kompozisyonu ve eğitim durumuna ilişkin sonuçlar birleştirildiğinde, yoksulluğun yapışkanlığının ve nesiller arası geçişgenliğinin önlenmesinde Türkiye'de uygulanmakta olan "Sekiz Yıllık Eğitim Programı" ve "Yeşil Kart" uygulamasının önemi daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır .

Yoksulluğun sektörel dağılımına bakıldığında, kırsal kesimdeki ekonomik faaliyetlerin yoksulluk yarattığı açık bir şekilde görölmektedir. Bununla beraber inşaat ve diğer mevsimlik işlerin yani genellikle sigortasız çalışılan enformel sektörlerin, yoksulluğun ikinci ana kaynağı olduğu görölmektedir. Yoksulların işteki durumu dikkate alındığında ise, ücretli veya yevmiyeli işler kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlara kıyasla daha az yoksulluk yarattığı göze çarpmaktadır. Yoksul ferdin işteki durumunu

doğrular şekilde Türkiye genelinde yoksulların büyük bir çoğunluğu herhangi bir sosyal güvenlik şemsiyesi altında olmadığı gözükmemektedir. Buna ek olarak her hangi bir sosyal güvenlik ağının içinde yer almayan yoksulların oranı 1994 yılından 2001 yılına ciddi oranda artışlar göstermiştir. 2001 yılında en dipte yer alan yoksulların % 94.66'sının hiçbir sosyal güvenliği yoktur.

Ekonomik krizler, hem yoksulları hem de yoksul olmayanları etkiler ancak orantılı olarak etkilenseler bile, yoksulluk içinde veya yoksulluğa yakın bir düzeyde yaşarlarda bu etki daha fazla tahripkardır. Toplumun geri kalanına kıyasla, yoksul hane halklarında veya yoksulluk sınırında yaşayan hane halklarında refah kayıpları daha fazladır. Yoksul halkın kötü zamanlarda kendisini güvence altına almaya yetecek kadar tasarrufu ya da kendini sigortalayacak olanağı yoktur ve ister sosyal ister piyasa temelli olsun, sosyal güvenlik programlarından ya çok az istifade ederler ya da bu programlardan hiç yararlanmazlar.

Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin yoksullar üzerindeki etkileri de oldukça tahripkar olmuştur. Kişi başına ABD doları ve Türk Lirası cinsinden gelirden ekonomik krizin yaşandığı 1994 ve 2001 yılları ile depremin yaşandığı 1999 yılında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Bu temel kriz göstergesinin yanında özellikle 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin nisbi fiyatlar vasıtası ile temel gereksinimler ve gıda oranı yaklaşımına göre etkileri oldukça büyüktür. Krizin patladığı Nisan ayında, her iki yaklaşıma göre de yoksulluk oranlarında ortalamadan ciddi sapmalar yaşanmış.

Ülkemizde yaşanan krizlerin etkileri, iş gücü talebi kanalıyla artan işsizlik oranlarında da net bir şekilde görülmektedir. Krizlerin patlak verdiği 1994 ve 2001 yıllarında işsizlik dramatik sapmalarla sırasıyla, % 8.1 ve % 8.5 seviyelerine ulaşmıştır. Türkiye'de son on yılda işsizlik sorununun kronikleştiği gözükmemektedir ve bu sorun yaşanan krizle birlikte daha da derinleşmiş ve 2002 yılında işsizlik oranı % 10.6 düzeyine çıkmıştır.

Ekonomik krizlerin, gelir dağılımı, gelir dağılımı eşitsizliğinin kaynakları ve maliye politikalarına yönelik analizimiz ile yoksulluk üzerindeki etkileri, Türkiye’de yoksulluğun boyutunun, şiddetinin son on yılda giderek arttığını ve toplumsal barışı tehdit eder bir boyuta ulaştığını göstermiştir. Türkiye genelinde 1987 yılından 1994 yılına gelir dağılımı adaleti bozulmuşken 1994 yılında yoksulların % 91’ni yer aldığı en yoksul dilimin gelirden aldığı payda düşmüştür. 2001 yılında en yoksul dilimin gelirden aldığı pay tekrar düşmüş ancak 2002 yılında bu oran 1987 yılındaki seviyesine ulaşabilmiştir. Bu adaletsiz gelir dağılımının da 1994 yılında gelir dağılımı eşitsizliğinin ana nedeni işgücünden özellikle müteşebbis gelirinden kaynaklanmaktadır. 2001 yılında ise bu eşitsizliği yaratan nedenlerin kompozisyonu da değişmiştir. 2001 yılında işgücünden elde edilen kazançlar halen en büyük belirleyici görünümündedir, ancak payı azalmıştır. Bunun yanında sermaye ve mülk gelirleri ile transfer gelirinden kaynaklanan eşitsizlik toplam %16’dan %60’a çıkmıştır. İşgücünden elde edilen kazançların yarattığı eşitsizliğin oranının düşmesindeki en önemli pay, müteşebbis gelirinden kaynaklanmıştır. 1994 yılında % 43 olan bu oran, 2001 yılında sadece %13’e düşmüştür. Bir diğer çarpıcı gelişme ise sermaye ve mülk gelirlerinde yaşanmıştır. 1994 yılında sadece % 4 olan gayrimenkullerin gelir eşitsizliğine katkısı, 2001 yılında % 30’a çıkmıştır. 1994 yılında %8.4 olan transfer gelirinin eşitsizliğe katkısı 2001 yılında %28’e çıkmıştır. Kamu politikalarında yaşanan değişimler ve kamu açıklarında yaşanan artışlar transfer gelirlerinde söz konusu dönem içerisinde 4’üncü ve 5’inci gelir dilimlerindeki kişilerin gelirlerinde önemli bir artış yaratmıştır. Devletin karşılıksız sosyal transferlerinin yarattığı gelir dağılımı eşitsizliği %3.8’den %12’ye çıkmıştır. Benzer bir gelişim özel kesimden kaynaklanan transfer gelirinde de yaşanmıştır. Özel kesim transfer gelirindeki artış göz önüne alındığında, kamusal politikalar yanında özel kesimin de önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Ancak özel kesim sosyal transferlerinin dağılımı da yoksullar aleyhine değişmiştir. 2001 yılı yoksul fertlerin sahip olduğu gelir dağılımı eşitsizliği incelendiğinde ise benzer bir kompozisyona ulaşılmaktadır. İşgücü gelirlerinden kaynaklanan eşitsizlik ana neden durumunda iken, sermaye ve mülk gelirinden kaynaklanan

eşitsizlikte yüksek boyuttadır. Ancak devletin karşılıksız transferlerinin yoksullar arasındaki (içerisindeki) dağılımı(nın) bozuk olmasına rağmen, toplam gelir içerisindeki oranı düşük olduğundan eşitsizlik yaratma kabiliyeti sınırlı kalmıştır. Diğer bir çarpıcı sonuçta, özel kesim transferlerinin eşitsizlik yaratma oranıdır. Özel kesim transfer gelirleri yoksul gelirinin % 14.5'ini oluştururken, dağılımı oldukça bozuktur.

Kamu transfer politikaları ve sosyal transferleri ile Türkiye geneli kişi başına transfer ortalamaları ve Türkiye yoksul geneli kişi başına transfer ortalamaları göz önüne alındığında, son on yılda kamunun bozuk gelir dağılımını düzeltmek ve yoksullukla mücadele etmekte önemli bir politika aracı olan transfer ödemelerinin yapısı, bu amacı gerçekleştirmekten uzaktır. Transfer ödemelerinin yapısı, piyasa başarısızlığını gidermekten uzak ve hükümet başarısızlığıyla sorunu derinleştirecek niteliktedir.

Sonuç olarak ekonomik krizlerin işsizlik, enflasyon ve gelir dağılımı üzerinde yarattığı tahribat, Türkiye genelinde yoksulları diğerlerine kıyasla daha fazla etkileme eğilimindedir. Maalesef krizlerin yarattığı bu etkiler transfer politikaları ve krizlere karşı alınan önlemler ile daha da derinleşmektedir. Bu olumsuz tablo karşısında, kamunun, özellikle kriz dönemlerinde mutlak yoksulluk düzeyinin altında yaşayanları koruyacak ve krizlerin olumsuz etkilerini gelecek kuşaklara taşımasını engelleyecek şekilde başta sosyal güvenlik kurumları ile eğitim ve sağlık politikalarını gözden geçirip yoksul yanlısı çözümler üretebilmelidir.

KAYNAKÇA

AKDER, A., Halis ve M. GÜVENÇ.

2000 YOKSULLUK, İstanbul:Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.

AKTAN, Çoşkun, C.

2002 Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Hak İş Sendikaları Konfederasyonu, Ankara.

ALCOCK, P.

1997 Understanding Poverty , London: Macmillan Pres.

ALICI, Sema

2000 "Yoksulluğun Sosyo-Ekonomik Analizi" , DİE Uzmanlık Tezi, Ankara.

ATKINSON, B., Anthony.

1997 Three Lectures on Poverty in Europe, Oxford: Mimeo, Nuffield College.

BALDACCİ, E., L. DE MELLO, ve G. INCHAUSTE.

2002 " Financial Crises, Poverty, and Income Distribution", IMF Working Paper, N0:WP/02/04, Washington.

BEHRMAN, J. R., S. DURYEA, ve M. SZEKELY.

1999 Aging and Economic Options: Latin America in a World Perspective, Inter-American Development Bank, Washington, D.C.

BIDANI, B., G., DATT, J., O. LANJOUW ve P. LANJOUW.

- 2001 "Specifying Poverty: How and Why?", Asia and Pacific Forum on Poverty: Reforming Policies and Institutions for Poverty Reduction. Asian Development Bank, Manila, January 5-9.

BINDER, Melisa.

- 1999 "Schooling Indicators during Mexico's Lost Decade." Economics of Education Review 18(2):183-199.

BLACBORY, C. ve D. DONALDSON

- 1987 "Welfare Ratios and Distributionally Sensitive Cost-Benefit Analysis", Journal of Public Economics 34:265-290.

BÖS, D., M. ROSE ve C. SIEDL

- 1988 Welfare and Efficiency in Public Economics, Berlin: Springer-Verlag.

BRADY, David.

- 2003 "Rethinking the Sociological Measurement of Poverty", Social Forces, March 2003, 81(3):715-752, The University of North Caroline Press.

CASE, E.K. ve R.C. FAIR

- 1989 Principles of Microeconomics, New Jersey: Prentice-Hall.

CELASUN, Merih

- 1986 "Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey, 1978-1983: Estimated Measures of Inequality and Poverty", ODTÜ Gelişme Dergisi 13 (1-2):193-216.

COLLIER, P. ve D. DOLAR

- 2001 "Can The World Cut Poverty Half ?. How Policy Reform and Effective Aid Can Meet International Development Goals", World Development Report, Vol.29, No:11:1787-1802.

DANSUK, Ercan

- 1997 "Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-ekonomik Yapılarla Ölçülmesi", DPT Uzmanlık Tezi, No:2472, Ankara.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ

- 1994 1994 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Soru Kağıdı, DİE, Ankara.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ

- 1997 1994 Yılı Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi, DİE, Ankara.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ

- 2001 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Soru Kağıdı, DİE, Ankara.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ

- 2001 2001 Yılı Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi , Yayınlanmamış veri, DİE, Ankara.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ

2003 İstatistik Göstergeleri (1923-2002) , Yayın No. 2790,
DİE, Ankara.

DERDİYOK, Türkmen.

2001 "1980 Sonrası Borçlanma Politikaları", XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu 28-31 Mayıs 2001/Antalya,
Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikaları.

DERVİŞ, K ve S. ROBINSON.

1980 The Structure of Income Inequality in Turkey , (1950-
1973), Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT)

2001 "Gelir dağılımının iyileştirilmesi ve Yoksullukla
Mücadele", Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,
No:DPT:2599-ÖK:610, Ankara.

DIXON, J. ve D. MACAROW.

1998, Poverty: A Persistent Global Reality, by Routledge,
London: New Fetter Lane.

DONALDSON, D. ve, J.,A. WEYMARK

1986 "Properties of Fixed-Population Poverty Indices."
International Economic Review 27: 667-688.

DUMANLI, Recep

1996 "Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları" , DPT Uzmanlık Tezi, No:2449, Ankara.

DÜNYA BANKASI

2002 " Türkiye: Yoksulluk ve Kriz Sonrası Yoksullukla Mücadele", Yayınlanmamış Rapor no:24185,

ERCAN, Fuat.

2001 "Gelir Dağılımı–Yoksulluk-Popülizm", İktisat Dergisi, İ.Ü İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, sayı:418-419.

ERDOĞAN, Güzin.

1996 "Türkiye'de Bölge Ayrımında Yoksulluk Sınırı Üzerine Bir Çalışma", DİE Uzmanlık Tezi, Ankara.

ERDOĞAN, Güzin.

2000 Türkiye'de ve Dünya'da Yoksulluk Sınır Üzerine Değerlendirmeler, DİE İşgücü Piyasaları Analizi 1999, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

FERREIRA, F. H. G.

1997 "Economic Transition And The Distribution of Income And Wealth", World Bank Working Paper, No.1808, Washington: the World Bank.

FERREIRA, F. H. G ve L. KEELY.

1999 The World Bank and Structural Adjustment: Lessons from The 1980s, Cambridge:Cambridge University Pres.

FERREIRA, F. H. G., G. PRENNUSHI ve M. RAVALLION.

1999 "Protecting the Poor from Macroeconomic Shocks, " World Bank Policy Working Paper, No:2160, Washington,D.C.

FIELDS, S., Gary.

1991 Growth and Income Distribution: Essays on Poverty, Equity, and Growth , Oxford : Pergamon Pres.

KAMERSCHEN, R., David, R., B. MCKENZIE ve C. NARDINELLI

1989 Economics, New Jersey: Houghton Mifflin Company.

KAKWANI, Novak.

1980 Income Inequality and Poverty, London: Oxford University Pres.

LANJOUW, P. ve M. RAVALLION.

1999 "Benefit Incidence and the Timing of Program Capture"
World Bank Economic Review 1999, Washington,D.C.

LUSTING, N. ve M. WALTON.

1998 "Crises and the Poor: A Template for Action", World Bank and Inter-American Development Bank, unpublished .

LUSTING, Nora

2000 "Crises and The Poor: Socially responsible Macroeconomics", Sustainable Development Department Technical Papers, No:POV-108, Inter-American Development Bank, Washington,D.C.

MILLER, S., M. ve S.,M. SANOD

1996 Poverty: A Global Review Handbook on International Poverty Research, Oslo: Scandinavian University Pres.

OPPENHEIM, C. ve L. HARKER.

1996 Poverty: The Facts, London: Child Poverty Action Group.

ÖZBEK, Orkun.

- 2001 "Dünyada ve Türkiye'de gelir Yoksulluğu ve İnsani Yoksulluğun Analizi ve Çözüm Önerileri", Doktora Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, İzmir.

ÖZCAN, M. Kivılcım.

- 2003 "Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi", Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt:14 Sayı:49:84-98, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Ankara.

PRADHAN, M. ve M. RAVALLION

- 2000 "Measuring Poverty Using Qualitative Perceptions of Consumption Adequacy", The Review of Economics And Statistics 83(3): 462-471.

RAVALLION, M. ve B., BENU.

- 1994 "How Robust is a Poverty Profile?" The World Bank Economic Review Vol.8, No:1, January 1994.

RAVALLION, Martin.

- 1996 "Issues in Measuring and Modeling Poverty", Economic Journal 106:1328-44.

RAVALLION, Martin.

- 1998 "Poverty Lines in Theory and Practice", LSMS Working Paper: No.133, World Bank, Washington ,D.C.

RODRİK, Dani.

1997 Where did all The Growth Go?. External Shocks, Social Conflict and Growth Collapses, Harvard University. Mimeo.

ROOM, G.

1990 New Poverty in the European Community , London. Macmillan Pres.

SEN, A., K.

1976 "Poverty: An Ordinal Approach to Measurement", Econometrica, Vol.44.,219-231.

SEN, A.,K.

1981 Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation, Oxford: Clarendon Pres.

SEN, A.,K.

1983 "Poor Relatively Speaking", Oxford Economic Papers 35, 150-175.

Sen, A.,K.

1984 "Development, Which Way Now?", Economic Journal 93(372), 742-762.

SMITH, Adam.

1776 The Wealth of Nations, Ulusların Zenginliği, Çev. Ayşe YUNUS ve Mehmet BAKIRCI, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1997).

SPICKER, Paul.

1993 Poverty and Social Security Concepts and Principles, London: New Fetter Lane.

ŞENSES, Fikret

2001 Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk, İstanbul: İletişim Yayınları.

THON, D.

1983 "A Note on a Troublesome Axiom for Poverty Indices." Economic Journal 93:199-210.

TOKATLIOĞLU, İ. ve A. A. BAŞARAN

2003 "Türkiye'de Yoksulluğun Dağılımı, Yapışkanlığı ve Transfer Politikaları", Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt:14 Sayı:49: 112-129, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Ankara.

TOWNSEND, Peter.

1979 Poverty in The United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living, Middlesex: Penguin Books Ltd.

TÜRK DİL KURUMU

1992 Türkçe Sözlük, İstanbul: Milliyet Yayınevi.

TÜSİAD

2000 "Türkiye'de gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma", Yayın No: TÜSİAD-T/2000-12/295, İstanbul.

UNCHS (Habitat)

1996 The Human Settlements Conditions of The World's Urban Poor, Nairobi.

UNDP

1997 Poverty and Human Development, Human Development Papers 1997, Human Development Report Office, The United Nations Development Programme, New York.

UNDP

1998 Overcoming Human Poverty, UNDP Poverty Report 1998, United Nations Development Programme, New York.

UNDP

2001 Human Development Report, 2001, Making New Technologies Work for Human Development, Oxford University Press, UNDP: Geneva.

WORLD BANK

1997 "Poverty and Income Distribution in Latin America: The Story of the 1980s", World Bank Technical Paper No:351, Washington, D.C.

WORLD BANK

2000 World Development Report, 2000/2001, Attacking Poverty, World Bank: Washington, DC.

WORLD BANK

2000a "Turkey Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study", Report No:20029-Tu.

WORLD BANK

2003 "PovertyNet: A World Free of Poverty", www.worldbank.org/poverty/mission/up1.htm

YARDIMCI, Yusuf ve Diğerleri.

2003 "Türkiye’de Hane Halkı Yoksulluk Profili ve Yoksulluk Kestirimine Yönelik Regresyon Modelleri", Yoksulluk Cilt 3: 408-431, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları.

ÖZET

İnsanlık tarihinin en önemli ve süregelen problemlerinden biridir yoksulluk. Tarih boyunca varolan tüm toplumlar ve devletler şiddeti ve yoğunluğu farklı olmakla birlikte yoksullukla yüz yüze kalmıştır. En ilkel avcı toplayıcı toplumlardan günümüz toplum yapılarına kadar yoksulluğu yaratan ve yoksulluğa sebep olan unsurlar toplumlar ve toplumların gelişmişlik düzeyleri ile ilişki olarak farklılık göstermiştir. Bu tarihsel gerçeklik, yoksulluğun insanlık tarihi kadar eski olduğunu ve zenginlikle birlikte gelecekte de var olacağını göstermektedir.

Özellikle son yılda yaşanan gelişmeler Dünya’da olduğu kadar Türkiye’de de yoksulluk sorununu ön plana çıkarmıştır. Yoksulluk diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik büyüme ve kalkınmanın önünde var olan en önemli engeldir ve bu engel Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerin ve doğal afetlerin yarattığı olumsuz etkiyle birlikte daha da derinleşmiştir.

Ekonomik krizler, hem yoksulları hem de yoksul olmayanları etkiler ancak orantılı olarak etkilenseler bile, yoksulluk içinde veya yoksulluğa yakın bir düzeyde yaşarlarda bu etki daha fazla tahripkardır. Toplumun geri kalanına kıyasla, yoksul hane halklarında veya yoksulluk sınırında yaşayan hane halklarında refah kayıpları daha fazladır. Yoksul halkın kötü zamanlarda kendisini güvence altına almaya yetecek kadar tasarrufu ya da kendini sigortalayacak olanağı yoktur ve ister sosyal ister piyasa temelli olsun, sosyal güvenlik programlarından ya çok az istifade ederler ya da bu programlardan hiç yararlanmazlar.

Bu çalışma, öncelikle 1994 ve 2001 yıllarında Türkiye’de yoksulluğun boyutu, derinliği ve şiddeti ile göreceli yoksulluk profilinde yaşanan değişimler üzerinde duracak ardından 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin, yoksulluk üzerinde yarattığı etkiler araştırılacaktır.

SUMMARY

Poverty is one of the most important and lasting problems of history of mankind. All societies and states which existed throughout history have faced poverty with varying degrees of severity and intensity. The factors that generate and cause poverty are related to the advances which the societies have differ from the first primitive hunting societies to today's integrated communities. This implies the fact that poverty is as old as the history of mankind and will coexist with wealth in the future.

Especially, the events occurred in the past years brought poverty into front line not only in the World but also in Turkey. Poverty is the most important obstacle Turkey besides other developing countries faces against economic growth and development. The last economic crises and disasters occurred in Turkey caused to make the obstacle much worse.

Economic crises hurt both the poor and the nonpoor, but they are far more devastating for those already in poverty or nearly poor, even if they are not hurt disproportionately. The welfare losses are larger for poor households and those who fall into poverty than for the rest of the population. Poor people are unlikely to have enough savings or self-insurance to see them through bad times, and they have little or no access to insurance schemes, whether social or market based.

First of all, the severity, intensity and dimension of poverty in Turkey in 1994 and 2001 and the changes in the profile of relative poverty will be examined. In the second part, the effect of the crises on poverty occurred in 1994 and 2001 will be examined in this study.